॥ मानवश्रौतसूत्रम् ॥

DAS

MĀNAVA-ÇRAUTA-SŪTRA

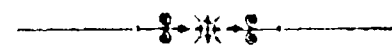
HERAUSGEGEBEN

VON

Dr. FRIEDRICH KNAUER,

PROFESSOR AN DER ST. WLADIMIR-UNIVERSITÄT ZU KIEW.

BUCH II.

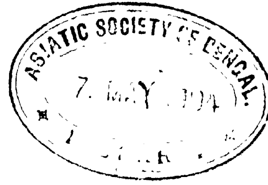

ST.-PÉTERSBOURG, 1901.

Commissionaires de l'Académie Impériale des Sciences:

J. Glasounof, M. Eggers & Cie. et **C. Ricker** à St.-Pétersbourg,
N. Karbasnikof à St.-Pétersbourg, Moscou, Varsovie et Vilna,
N. Oglobline à St.-Pétersbourg et Kief,
M. Klukine à Moscou,
E. Raspopof à Odessa,
N. Kymmel à Riga,
Voss' Sortiment (G. Haessel) à Leipsic,
Luzac & Cie. à Londres.

Prix: 80 Kop. = 2 Mrk.

Imprimé par ordre de l'Académie Impériale des sciences.
Avril 1901 N. Doubrovine, Sécretaire perpétuel.

Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
Vass.-Ostr., 9 ligne, № 12.

BUCH II.

॥ अग्निष्टोमः ॥

मैत्रायणीशाखायां मानवश्रौतसूत्रं

प्रियधारकेण क्नावेरेण कियवाख्ये नगरे रुश्यदेशे

संशोधितमीशसंवत्सरे

१९०१

VORWORT.

Für die herausgabe des vorliegenden zweiten Buches des Mānava-Çrauta-Sūtra, das den Agniṣṭoma enthält, hat mir folgendes handschriftliche material zur verfügung gestanden.

Zunächst die im Vorwort zum ersten Buch erwähnten und beschriebenen mss. M_2BNSP_3 und Kc. Zu letzterem bemerke ich, dass Weber sämtliche auf den Agniṣṭoma bezüglichen Mānavasūtracitate in seine edition des Kāty. Çr. aufgenommen hat und dass daher die wenigen, die sein heft enthält, dort ebenfalls abgedruckt sind.

Sodann speciell für den Agniṣṭoma:

a) Zwei textmanuscripte:

1) L (London) = Ms. 599^b der India Office Library (= № 281 des «Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Library of the India Office. Part I. Vedic Manuscripts. By Julius Eggeling. London 1887»), 37 blätter die seite zu 10 zeilen, Saṁvat 1643 (= 1587 A. D.). Das vierte blatt, das aber kaum mehr als 10 zeilen enthalten haben kann = 2, 1, 2, 32—3, 5, fehlt zufällig (cf. zu Bn). Es ist das älteste und relativ beste ms. mit correcturen, randglossen und lobenswerther interpunction.

Die unterschrift lautet:

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिषितं मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ [1])
अदृश्यभावात्मनि [2]) विभ्रमाद्वा पदर्थहीनं लिषितं मयात्र ।
तत्सर्वमार्यैः परिशोधनीयं कोपं न कुर्यात्खलु [3]) लेषकस्य ॥
यासतुल्यो [4]) ऽपि यो वक्ता नानाशास्त्रविशारदः ।
मुह्यते लिषमानो ऽपि किं पुनः स्वल्पबुद्धयः ॥

ओं स्वस्ति ॥ संवत् १६४३ वर्षे शाके (folgt eine kleine freie stelle) प्रवर्तमाने उत्तरायने हेमंतऋतौ महामांगल्यप्रदः ॥ पौषमासे शुक्लपक्षे १५ मास्यो [5]) तिथौ अद्येह काशिवास्तव्यं [6]) मोढज्ञातीय ॥ ज्ञा [7]) (folgt eine durchgestrichene unlesbare stelle) लिषितम् ॥ लेषकपाठकयोः शुभं भवतु ॥ मानवसूत्रस्य अग्निष्टोमाख्यस्य पंचमभागस्य पुस्तकमलेखि ॥ श्रीः ॥ चमसाध्वर्यवः । होता १ । ब्रह्मा २ । उद्गाता ३ । यजमानः ४ । प्रशास्ता ५ । ब्राह्मणाछंसी ६ । पोता ७ । नेष्टा ८ । आग्नीध्रः ९ । अछावाकः १० । एते दश चमसाध्वर्यवः ॥

Vgl. hiezu Mān. Gṛ. p. IX ff. u. XIX ff. wie auch die unterschrift in Gc (s. Vorwort zu Buch I des Mān. Çr, wo übrigens आज्ञिक p. XI z. 1 ein druckfehler für याज्ञिक ist).

[1]) cf. Mān. Gṛ. p. IX u. Mān. Çr. Buch I Vorw. p XI. — [2]) corr, अदृष्य° ms. — [3]) corr., कोपनकुर्याखलु ms. — [4]) l. यास्क°? — [5]) l. मास्ये? — [6]) So nach meiner abschrift, so auch Pa Mān. Gṛ. p. XI, dagegen काशिकावास्तव्यं nach Eggeling l. c. — [7]) ज्ञा = याज्ञिक cf. Bühler zu B4 Mān. Gṛ. p. IX ff. — Einfache verschreibungen habe ich stillschweigend verbessert].

2) Bn (Benares) = Copie von einem ms. des Sanskrit College in Benares, für die hiesige Universitätsbibliothek besorgt durch A. Venis, bl. 26. Sie stimmt so vollständig mit L überein, dass abweichungen von einander auf blosse lese- und schreibeversehen zurückzuführen sind. Die in L fehlende partie 2, 1, 2, 32—3, 5 ist in Bn vorhanden; dafür hat der lekhaka des letzteren anderwärts einige kleine stellen übersprungen, offenbar ganz absichtslos, da er sonst alle ihm zweifelhafte ligaturen durch einen gedankenstrich ersetzte wohl zugleich in dem bestreben, lieber nichts als fragliches zu geben; auch ist das ms. schön und verhältnissmässig sorgfältig geschrieben. Leider hat Bn einen corrector nur für den anfang bis 2, 2, 1 gefunden. Seine vorlage kann wohl nicht jung sein. Die unterschrift in L fehlt in Bn, steht aber wahrscheinlich auch in dessen vorlage.

Die copie trägt von der hand des correctors die aufschrift मानवश्रौतसूत्रे ऽग्निष्टोम..कर-णाम् प° २६; in den Adhyāyaunterschriften steht bloss अग्निष्टोमे प्रथमो etc. ऽध्यायः Sie ging mir zu, als bogen 6* bereits abgeschlossen war; ich konnte sie also parallel mit den übrigen mss. nur für bogen 7 ff. (von 2, 3, 2 ab) benutzen. Einige nachträge aus derselben für den vorhergehenden theil 2, 1, 1—2, 3, 1 lasse ich weiter unten folgen.

b) Commentar:

3) Lc = Ms. 1158^c der India Office Library (= № 282 bei Eggeling l. c.), ein Agniṣṭomabhāṣya von Agnisvāmin (so laut unterschrift zu Adhy. 4), bl. 103 die seite zu 10 zeilen. Undatirt. Nach Eggeling ist es «in the early part of the last century» geschrieben; ich halte es für älter. Der Sūtratext ist vollständig wiedergegeben; die Mantra dagegen werden, wie es bei einem Bhāṣya kaum anders zu erwarten ist, bloss in ihren anfängen citirt. Auf den ersten vier seiten finden sich leere stellen als zeichen von lücken. Dem werthe dieses ms. thun die fehler, von denen es wimmelt, starken abbruch. Dem Sūtratext nach steht es meistens auf seiten von L u. Bn.

Die aufschrift lautet: अग्निष्टोमटीका सं ३०००, die schlussunterschrift: इति श्रीअग्निष्टोम-व्याख्या समाप्तः संपूर्णम् शुभमस्तु, die unterschrift zu Adhy. 4 dagegen: इति अग्निष्टोमे ऽग्निस्वामि-भाष्ये मैत्रायणीयायां शाखायां चतुर्थो ऽध्यायः परिसमाप्तः ॥ Aufschrift und schlussunterschrift stammen von anderer hand und haben keinen ursprünglichen werth; auch bricht ja das ms. schon bei 2, 5, 5, 15 ab, so dass der schluss zufällig fehlt. Darnach wäre es formell richtiger gewesen, wenn Eggeling statt *Agnistomavyākhyā* die bezeichnung *Agniṣṭomabhāṣya* gewählt hätte.

Ausser Bn erhielt ich durch A. Venis' freundliche vermittelung noch zwei auf den Prāksoma bezügliche copien von mss., die ebenfalls dem Benares Sanskrit College gehören. Waren meine früheren bemühungen in Benares erfolglos geblieben, so weiss ich es herrn A. Venis besonderen dank, dass er mir, als ich mich vor zwei jahren auf Garbe's rath an ihn wandte, bald drei mss. zur abschrift anbieten konnte. Diese drei in Benares für die hiesige Universitätsbibliothek angefertigten, von ein und derselben hand schön geschriebenen copien bekam ich im September des vorigen jahres. Die beiden anderen neben Bn sind:

a) Bnc = Mānavasūtravṛtti von Miçra Bālakṛṣṇa, bl. 31. Der anfang fehlt. Sie beginnt mit 1, 1, 1, 11 und schliesst mit 1, 4, 3. Von letzterem capitel und einigen sonstigen unbedeutenden abweichungen abgesehen ist sie durchweg identisch mit Nc (s. Vorwort zu Buch I). Auch werden hier wie dort die Sūtra bloss in ihrem anfang und schluss mit einem ° da, zwischen, sowie die Mantra bloss in ihren Pratīkas angeführt. Dass Bnc mit 1, 4, 3 abschliesst, während Nc weiter führt, beruht ebenso auf zufall, wie dass Nc plötzlich bei 1, 6, 3, 1 abbricht, während P4 (s. gleich weiter) rund bis 1, 6, 5 reicht. Bnc bringt für meinen text nichts neues.

b) P4 = Mānavasūtrapaddhati zu Adhy. 1—6, bl. 52. Der anfang fehlt, indem das ms. mitten im satz zu 1, 1, 1, 18 beginnt. Cap. 1, 1, 2 incl. der beiden ersten sū. von cap. 3 sowie der ganze vierte Adhyāya passten nicht so recht in den rahmen dieser Paddhati und sind daher unbesprochen geblieben; doch finden sich aus Adhy. 4 die zu Adhy. 2 u. 3 nöthigen gelegenheitscitate. Die unterschrift zu 1, 3, 5 lautet: iti mānavasūtrapaddhatau caturtho (soll heissen tṛtīyo) 'dhyāyaḥ samāptaḥ । çrīḥ । Thatsächlich schliesst denn auch hier die Paddhati. Denn obwohl in derselben reihe fortlaufend weiter geschrieben ist, so erweist sich doch die folgende auf Adhy. 5 und 6 bezügliche partie als durchweg übereinstimmend mit Nc. Ein unterschied zwischen beiden in dieser partie, soweit sie eben in Nc vertreten ist, besteht nur darin, dass in P4 Sūtra und sprüche stets voll repetirt werden, während in Nc solches nur theilweise geschieht, und dass die erklärungen in Nc nicht selten länger sind als in P4, obschon auch das umgekehrte stattfindet. Da sonst wörtliche übereinstimmung herrscht, so kann man das fehlende in dem einen als verkürzung oder das überschüssige in dem anderen als erweiterung ansehen. Gewiss bleibt wenigstens das, dass wir es für Adhy. 5 u. 6 mit ein und demselben werk zu thun haben, das Miçra Bālakṛṣṇa zum verfasser hat, wie auch die unterschriften in P4 zu 1, 5, 6 und 1, 6, 5 ausdrücklich bezeugen:· iti çrīmiçravaidyanāthasutamiçrabālakṛṣṇanirmitāyāṁ (resp. °kṛtāyāṁ) mānavasūtravṛttau pañcamo (resp. ṣaṣṭho) 'dhyāyaḥ samāptaḥ = Nc zu 1, 5, 6 u. a. P4 hat nun in diesem mit Nc gemeinsamen theil den grossen vorzug, dass sie Sūtra und Mantra vollständig citirt,

auch die in Nc zufällig fehlende partie 1, 5, 1—2, 9 enthält und die erklärung von 1, 6, 3, 2 ab, wo Nc aufhört, weiter bis zu ende von 1, 6, 5 führt. Ob diese Vṛtti ursprünglich auch noch die folgenden Adhy. 7 u. 8 umfasste mit einschluss von 1, 1, 2 etwa zu 1, 7, 6, muss einstweilen dahin gestellt bleiben. Da nun P4 zu Adhy. 1—3 resp. 4 sich als echte Paddhati scharf von P1 zu Adhy. 5 u. 6 als echter Vṛtti unterscheidet und letztere = Nc ist, weshalb es denn auch vom corrector voreilig war, vṛttau zu 1, 6, 5 durchzustreichen und darüber paddhatau zu setzen, so dürfte klar sein, 1) dass es eine besondere Paddhati zu Adhy. 1—3 resp. 4 gibt und 2) dass Adhy. 5 u. 6 in P4 bloss zufällig dieser Paddhati angeschlossen wurden, während sie vielmehr die fortsetzung von Bnc bilden und also hier sich hätten finden müssen. Es scheint nun mancherlei dafur zu sprechen, dass jene echte Paddhati von demselben Miçra Balakṛṣṇa stammt wie die Vṛtti; sicher aber ist das keineswegs, ja ich halte das gegentheil für wahrscheinlicher (vgl. z. b. w. u. aus P1 sub 2 die verschiedene lesart in 1, 1, 1, 50 und dem entsprechend verschiedene erklärung von P4 u. Nc, cf. auch ib. zu 1, 1, 3, 43 ff.). Näher auf diese frage einzugehen, muss mir hier erspart bleiben. P4 in dem uns vorliegenden manuscriptumfang ist von grossem werthe, da sie nicht nur den gesamten Çrautatext bis Adhy. 6 wörtlich vorführt, sondern dabei auch auf eine gute alte quelle zurückgreift. Freilich muss diese quelle auch schon stark verdorben gewesen sein; dennoch bringt P4 gegenüber allen anderen mss. einige erfreuliche uberraschungen. Ich kann daher nicht umhin, hier die wichtigsten nachträge aus ihr zu bringen, um darauf noch einige corrigenda anzuschliessen.

Nachträge zu Buch I.

a) Aus P4.

1) Meine correcturen bestätigend: मा रिषम् 1, 1, 1, 37; वः 1, 1, 3, 18; अमूम् ib. 26; गोपतिं मा ib. 33; स्रुचमाधाय 1, 2, 1, 30; गार्हपत्ये उपाधिश्रित्य 1, 2, 3, 24 (als auflosung, aber mit krasis wie die übr. 1, 5, 4, 18); निर्मृत्तहात्रि 1, 2, 5, 7; वद्यंतं 1, 3, 1, 9; उपसमितम् 1, 3, 4, 26; उपभृतो (auch C so?) ib. 27; व्यक्रंस्त (so alle dreimal richtig) 1, 4, 3, 11; इधान (offenbar für इधान) उभौ 1, 5, 2, 1; दधानः und अनुपदासुका ib. 11; विपेशला ib. 14; गातुवित्तम इति 1, 5, 3, 5; वाग्निन्प्रेरित्य° (so völlig correct) 1, 5, 4, 1; विनेषम् 1, 6, 1, 18; रिषाम 1, 6, 3, 12; जातवेद इति ib. 16; नः 1, 6, 4, 21a; °हृत्सरीया ib. 21c; पवें ib. 24. Da handelt es sich denn nun freilich um

lauter leichte fälle; in den zahlreichen schwereren, wo ich zu correcturen greifen musste, und den allerschwersten, wo ich keinen ausweg wusste, zeigt P4 gleiche verderbnisse wie die übrigen mss, weshalb es sich nicht lohnt, dieselben vorzuführen. Bemerkt aber sei noch, dass P4 meine wahl der lesart, auch wo sie nicht auf der hand lag und oft sich nur auf ein, höchstens zwei mss. stutzte, ungezählte male bestätigt.

2) Sonstige originelle lesarten von kritischem werthe: अनधो (so auch corr. als v. l. in Nc) 1, 1, 1, 50 (erklärt: *tṛṇāntarhitāyāṁ bhūmau*; nach Nc aber: *agniṣṭhaçakaṭasyā 'dhastāt*); रात्रिं 1, 1, 3, 8; निधानं ib. 10 (cf. jedoch auch Âp. Çr. 1, 11, 5 u. a.); निधानेनन्व (für निधाने च oder निधानेन च?) ib. 16; अदित्यै ib. 17; द्वितीयस्याः und तृतीयस्याः ib. 27; दोहनस्य ib. 32; मार्जनम् ib. 43; प्रोक्षणमुत्पवनं मार्जनमिति त्रिर्दर्भ[ः] कुर्यात्। उक्तानि वैकारिकाणि। साधारणानि विहा[र]कर्माणि (so trennt und erklärt P4; Nc dagegen: *prokṣaṇa °triḥ* | *prokṣaṇotpavanasaṁmārjanakriyā trir avartanīyā* | *darbhaiḥ °ṇi* | *vihārasaṁbandhikāryāṇi darbhair eva kuryat*) ib. 43 ff.; दृषदुपले (ob ursprünglicher als *dṛṣadupalam?*) 1, 2, 2, 17; विलाप्य (so vielleicht am richtigsten, vgl. meine noten) 1, 2, 3, 24 u. 1, 5, 4, 18; दक्षिणस्यां 1, 2, 3, 25; सवित्रायां (st. 2. *pavitravati* wohl für सपवित्रायां und dann sehr gut) ib.; पर्यग्नि (sonst jedoch auch पर्यग्निं) ib. 26; विनैरिति ib. 28 (nur verschrieben?), वेदे (*°vakaraṇabhute*) सांगारेण (wohl bloss umschreibend) ib. 30; तिरश्ची अणीयसी (°*sī* auch Nc, als nom. gefasst cf *aṇīyasī hrasvatarā bhavati* P4 u. Nc) 1, 2, 4, 1; वेदेर् 1, 2, 6, 6 (text und erklärung hier gemischt wie folgt: *çulbaṁ barhiḥsaṁnahanaṁ visraṁsya dakṣiṇabhage sthapitanam ardhamuṣṭiparimitanāṁ darbhāṇām upasamyamya saṁnahanadarbhaiḥ saṁsṛjya veder dakṣiṇārdhe dakṣiṇaçroṇim ārabhyo 'ttarāṁ paryantaṁ stṛṇāti*); प्रस्तरमासादयति ib. 13; समाधाय 1, 3, 1, 13; स्थानमसीति ib. 14; विमुक्तस्योपांशु ib. 26; तर्कयोर् 1, 3, 4, 26; चादाय ib.; इदं 1, 3, 5, 17; अरिष्टास्माकं (mit krasis wie, was hiemit nachgetragen sei, C) 1, 4, 3, 9; प्राचीनप्रवणमुदग्वंशं (*devayajanaṁ çalāyām*) 1, 5, 1, 13; नक्षत्रं ib. 31; संप्रति (ob für das Mān Çr. ursprünglicher als समं प्रति? Jedenfalls sind beide gleichbedeutend) 1, 5, 2, 9; समभिह्वितयोर् 1, 5, 3, 3; ब्राह्मणाः श्रावनं कुर्यादिति शेषः 1, 5, 6, 6 (*çrāvanaṁ* naturlich fehler fur आवपनं; es ist jedoch nicht deutlich, ob dieses nach P4 text- oder erklärungswort ist, wahrscheinlich das letztere, da es in Nc fehlt; klar aber ist, dass *āvapanam* ursprünglich sehr wohl ein glossenwort gewesen und erst später in dieser form oder als *āvapana* in den text hineingerathen sein kann); अन्यः शूद्राद् 1, 6, 1, 14 (an sich gut wird diese lesart selbst für P4 fraglich, da P4 wie Nc *dohayati* causativisch erklären und darum schwerlich *anyaḥ* lesen); प्रतिवेशा 1, 6, 3, 12; कूदी° 1, 6, 4, 14 (ist dem कूती° meines textes vorzuziehen; P4 erklärt: *kudiçabdena badarīçākho 'cyate*); बुगुत्तमानः ib. 28. — Die folgenden, die sich nur auf sprüche beziehen, können unter einfluss von Âp. Çr u. a., die vielfach citirt werden, entstanden sein:

स्वरभिव्याप्यं 1, 2, 1, 40 (Âp. Çr. 1, 18, 3); पार्थिवानि 1, 2, 4, 5 (Âp. Çr. 2, 1, 3); दिवः 1, 2, 5, 8 wie 1, 3, 5, 25 (Âp. Çr. 2, 5, 1); वर्त्मसा 1, 4, 3, 10 fehlt (Âp. Çr. 4, 14, 4); स ग्राबभूव u. स वावृधे ib. 18 (TS. 1, 6, 6, 3 cf. Âp. Çr. 4, 16, 12); पदद्‌ः पृथिव्याः (freilich ib. auch पदद्‌ो दिवो) 1, 5, 2, 13 (Âp. Çr. 5, 1, 7); त्रिविष्टप्यन्तपो (dies beispiel ist für den angenommenen einfluss besonders schlagend) ib. 15 (Âp. Çr. 5, 9, 11); पोषेण 1, 5, 3, 6 (Âp. Çr. 5, 11, 5). Derselbe einfluss zeigt sich auch noch in einigen anderen stellen, wo aber P4 nichts originelles, sondern nur gemeinsames mit anderen mss. hat, die dem gleichen einfluss ausgesetzt waren. Die frage, wo das ursprünglichere steckt, gehört in die sprachgeschichte.

b) Corrigenda

1) Druckfehler. Caland (Deutsche Litteraturzeitung 1901 № 6) macht auf acht aufmerksam. Zwei davon sind nun freilich keine druckfehler, nämlich *triguṇārajju* 1, 1, 3, 6 (*triguṇārajjuḥ* auch P4 im text, in der erklärung aber wie Nc *triguṇārajjur*) und *dṛṣadupala* abstrahirtes Dvandva im Dvandva 1, 2, 1, 1, vielmehr formen, die möglich sind. Einer betrifft glücklicherweise nicht den text, sondern bloss eine note zu 1, 2, 2, 6, wo *gachen* zu lesen ist. Zwei sind, wie auch Caland hervorhebt, schon von mir bemerkt worden (lettersprung), nämlich 1, 3, 4, 6, wo स्रुचो सादयति, und 1, 6, 4, 21, wo °पतिः शतक्रतुः herzustellen ist. So bleiben noch die folgenden drei, die also zu verbessern sind. कपाला° 1, 1, 3, 5, °नडुके 1, 5, 1, 17 und षट्यां 1, 7, 3, 13. Ich bin herrn Dr. Caland aufrichtig dankbar für den nachweis solcher unliebsamen erscheinungen, die obschon leicht erkennbar doch in einem text nicht vorkommen sollten. Leider muss ich fürchten, dass sich trotz aller verwandten sorgfalt noch andere druckfehler finden lassen, wie ich denn gleich drei weitere wie folgt zu verbessern bitte: गृह्णन 1, 2, 5, 11, तं (st. सं) 1, 5, 1, 9 und ऽभ्यादधाति 1, 6, 1, 7.

2) Verbesserungen nach P4, die ohne zweifel meinem text vorzuziehen s. d. संनत्वं 1, 1, 1, 34, इन्द्राग्न्यानस्य° 1, 3, 5, 14 (man kann bei P4 auch hier an beeinflussung von seiten Âp. Çr. 3, 10, 2 denken, immerhin wird man diese lesart auch in den text des Mān. Çr. setzen dürfen); रयिर्नो (cf. रयिनो C) 1,5,2,13, ग्रावपन 1,5,6.6 ist zu streichen (vgl. w. o. sub a); विराजो 1, 6, 2, 17c (vgl. meine note); कृद्रो° 1, 6, 4, 11. Eine wahre rettung für sū. 1, 6, 5, 13, das mir viel zu schaffen gemacht hatte und nun doch sich als ganz falsch erweist, bringt P4 gerade da, wo es schliesst. Darnach ist zu lesen: ग्रकामविच्छिन्ने न समिन्धनोः कुर्यात्, wozu die gewiss richtige erklärung gegeben wird: *yasyo 'bhā anugatā abhinimloced yasya vā 'bhyudiyāt punarādheyam eva tasya prāyaçcittir* (MS. I, 125, 21 ff.) *ityādivākyair vihite naimittikam ata evā 'kamatayā vichinne punarādheye yat tvā kruddha iti tisraḥ samindhanīr ṛco na kuryāt*. Auch C schreibt नुह्नोत्यकाम°, was ich neben den übrigen mss. leider für einen blossen lapsus calami

gehalten hatte. Somit ist bei °विक्रिन sc *punarādheye* zu ergänzen und समिन्धनी: ist bezeichnung der verse sū. 7 (man beachte daselbst auch *saminddhe*). — Hieran anschliessend bemerke ich noch, dass 1, 8, 5, 8 doch wahrscheinlich स्रुचाभिघारयति zu lesen ist cf. 1, 4, 1, 23. 7, 4, 38. 5, 33 (die in PW[2] sub स्रोच aus Âpast. Çr. angeführten citate sind dort unter स्रौव unterzubringen).

Nachträge zu Buch II.

a) Aus Bn.

Die folgenden lesarten, obschon fast ausnahmslos auch in anderen mss. wiederkehrend, dürften im hinblick auf meinen text von interesse sein: न कर्त्ता 2, 1, 1, 28; प्रतिषीवेत् 2, 1, 2, 3. 2, 2, 34. 3, 30; क्षोमोन्नतं 2, 1, 2, 32; दिव्या ib. 34; चतुरिषं ib. 36 (originell, aber freilich auch falsch); च (st. 2. *vā*) 2, 1, 3, 2; कृ ib. 4; प्रबुध्याद्गात्रीतितो ib. 11 ff; मद्दीयात् ib. 16 ff; संशासनात् ib. 21; अधिकार्णी ib. 30; *prabhṛtibhir* ohne कनिष्ठिका 2, 1, 4, 3; इंद्रोमानं ib. 6; वा अतः ib. 9 (vgl. Lc); सोमक्रय° ib. 11; °पातते ib. 27; भुवनस्पत ib. 31; °व्यूताम् ib. 34; कृविःकृदाह्वविःकृदो 2, 1, 5, 5 ff.; °भिमृशति ib. 15 (originell und gut; L zeigt hier eine undeutliche correctur und liest vielleicht ebenso); प्रवृतेननुयाताम् ib. 17; योनस्तंब्रूयादिति 2, 2, 1, 4 (ब्रू eingefügt von der hand des correctors, der also *brūyād* las); राय ib. 13; प्रवृंक्ति ib. 14; संनह्यति ib. 16; दक्षिणतः ib. 23 u. 2, 2, 2, 10; °धाय ib. 27; प्रस्तरंविधृतो ib. 39; वृद्दौ ib. 50; षट्त्रिंश° ib. 52; °वर्तयंती 2, 2, 2, 15; पृछ्यः ib. 27; पूर्वार्धाङ्कृदि° ib. 28; प्रवपति ib. 32 u. 2, 2, 3, 28 (übrigens wird प in diesem ms. oft für य geschrieben); °भिमंत्रयते 2, 2, 3, 2; संतृप्य ib. 8; उग्रश्रवस्व (offenbar für उग्रम्पस्व) ib. 15; सदोंतर्गायु ib. 22; न्यांत्या ib. 23; पृथक् । प्रकारे ib. 35; पत्नी 2, 2, 4, 19; °पयाप्य u. °कवद्दु ib. 31; °प्रव्रज्य ib. 34; °क्लेयेति 2, 2, 5, 9 (vgl. meine note); च (st. *vā*) ib. 15; °स्वद्दास्यंतस्यात् ib. 18; विषेष्य ib. 29; सादयति (st. *rāsayati* cf. Kc) ib. 30; शालायां (gegen alle st. *niçāyām*) ib. 31; ग्रामंग्यामेच्यात् 2, 3, 1, 2; विवृत: ib. 12; संलप्त ib. 13; °ज्ञागलं ib. 15; रोहित° und मरूमतः ib. 20. Mein text wird durch sie in keinem punkt alterirt.

b) Corrigenda.

सोमेभ्यः 2, 1, 2, 23 so alle mss. wie auch die zu Âp. Çr. 21, 5, 16. 6, 1 wird man, worauf mich Bloomfield brieflich aufmerksam macht, doch wohl mit Garbe in सोम्येभ्यः verwandeln müssen cf. Âçv. Çr. 6, 11, 16.

Es bleibt mir noch die angenehme pflicht, allen denjenigen meinen dank zu wiederholen, die zum zustandekommen meiner ausgabe des Mānava-Çrauta-Sūtra beigetragen haben.

Insbesondere wiederhole ich ihn in alter weise herrn Prof. A. Hillebrandt gegenüber, der mir auch beim Agniṣṭoma wie früher beim Prāksoma unverdrossen weiter beigestanden hat.

Herrn Prof. M. Bloomfield danke ich für den nachweis von spruchparallelen, die für meinen text von besonderer wichtigkeit sind. Niemand verfügt ja über das Mantramaterial in solchem umfange wie er!

Dank auch der Verwaltung der India Office Library! Als ich L collationirte und Lc copirte, stand an ihrer spitze noch Dr. R. Rost. Wer gedächte nicht gern und dankbar des mannes, der in seltener zuvorkommenheit stets allen, den kleinen wie den grossen, gleich freundlich seine hülfreiche hand bot!

Besonderer dank endlich gebührt auch herrn A. Venis, Principal of the Sanskrit College in Benares, für die freundliche besorgung der oben erwähnten copien, die als neues handschriftliches material zum alten hinzukamen. Möge es seinem guten willen und seiner energie gelingen, noch weitere handschriften, deren die edition des Mān. Çr. so sehr bedarf, ausfindig und zugänglich zu machen!

F. Knauer.

Kiew,
im Februar 1901

॥ ओम् ॥

अग्निष्टोमेन वसन्ते यजेत । १ । आम्नातानि देवयजनानि । २ । प्राचीनप्रवणं नित्यार्थम् । ३ । ऋत्विजो वृणीते महतो यून आर्षेयान् ॥ आदित्यो ऽध्वर्युः स मे ऽध्वर्युरध्वर्यो त्वं मे ऽध्वर्युरसीत्यध्वर्युम् ॥ चन्द्रमा ब्रह्मा स मे ब्रह्मा ब्रह्मंस्त्वं मे ब्रह्मासीति ब्रह्माणम् ॥ अग्निर्होता स मे होता होतस्त्वं मे होतासीति होतारम् ॥ पर्जन्य उद्गाता स म उद्गातोद्गातस्त्वं म उद्गातासीत्युद्गातारम् ॥ दिशो होत्राशँसिनस्ता मे होत्राशँसिनो होत्राशँसिनो यूयं मे होत्राशंसिनः स्थेति द्वादश होतृकान् । ४ ॥ महो मे ऽवोच इति वृता जपन्ति । ५ ।

इदमगन्म देवयजनं पृथिव्या यत्र देवासो अजुषन्त विश्वे ।
ऋक्सामाभ्यां संतरन्तो यजुर्भी रायस्पोषेण समिषा मदेम ॥

इति समूलं देवयजनमध्यवस्यति । ६ । तत्र प्राचीनवंशं कुर्वन्त्युन्नतं पुरस्तान्निम्नतं पश्चात् । ७ । तनुमिश्रेण परिश्रयन्ति । ८ । परिश्रयन्तो ऽतिरोकान्कुर्वन्ति । ९ । दिक्षु द्वाराणि कुर्वन्ति द्विशयानि सांकाशनानि

---

1 (cf. MS. I, 2, 1. 9, 1 ff; III, 6, 1-3; Âp. Çr. 10, 1-8; P3 bloss summarisch): 3) °र्थे mss. ausser L. — 4) °शंसिनस्ता corr. °न्यस्ता d. mss., °शँसिनो beide mal corr. °न्यो d. mss., °शँसिनस्थेति so hier mss ausser °न्यइति NS; होतृकान् so corr. nach होत्रि° L, होत्र° M2B होत्र° NS; — nach *hotṛkān* haben NS folgendes einschiebsel: रश्मयो मे चमसाध्वर्युरिति चमसाध्वर्यूनाकाशो मे सदस्य इति सदस्यमपि वा होतारमेव प्रथमं वृणीते सोमप्रवाकं पृष्ट्वा को यज्ञः क ऋत्विजः का दक्षिणेति कल्याणीः सह संप्रयोगः कांश्चन्नाहीन इति पृष्ट cf. Âp. Çr 10, 1, 3. 10. 3, 1. — 10) सांकाशनानि so d. mss. (Lc umschreibend संकाशिनता... द्विशयं द्विहस्तं, साकाशनं; dar-

।१०। पूर्वया द्वारा प्रविश्य क्रतुनिर्देशं कृत्वा तस्मिन्नग्नीन्विहरति ।११॥ इदं दास्यामीति निर्देशः ।१२। दैक्षमशनमश्नीतो दध्ना मधुमिश्रेण यजमानः पत्नी च ।१३। अमावास्यायां दीक्षेत यथा वा पर्वणि सुत्या स्यात् ।१४। सप्तहोतारं मनसानुद्रुत्य "विधेनामग्निति ग्रहेण जुहोति ।१५। दीक्षणीयां निर्वपत्याग्नावैष्णवमेकादशकपालं घृते वा चरुम् ।१६। अपः प्रणेष्यन्नाग्निर्यजुर्भिरितिप्रभृतीनि द्वादश संभारयजूंषि तेषां चत्वारि चत्वारि निगद्य जुहोति ।१७। पत्नीसंयाजान्ता दीक्षणीया संतिष्ठते ।१८। तस्यां अदीयान्स्वरो दार्शपौर्णमासिकान्अदीयान्प्रायणीयायां 'अदीयानातिथ्यायां 'ध्यानेनोपसदः । सर्वा उपांशुदेवताः ।१९। संवृत्य द्वाराणि प्रचरति ।२०। उत्तरतः पृष्ठ्यादेशस्य परिश्रित्यापो देवीरित्यभ्युन्दति ।२१॥ ओषधे त्रायस्वैनमिति दक्षिणास्मिन्केशान्ते दर्भमन्तर्दधाति ।२२॥ स्वधिते मैनं हिंसीरिति क्षुरेणाभिनिदधाति ।२३॥ देवश्रुदिमान्प्रवप इति प्रवपते ।२४॥ स्वस्त्युत्तरं अशीयेति यजमानो जपति ।२५। केशश्मश्रु यजमानो वापयते ।२६। दतो धावते ।२७। लोमानि संहृत्य नखान्कारयते । न कक्षौ ।२८। पत्नी नखांश्च कारयीत ।२९। तीर्थेनावगाह्य मावकासु "हिरण्यवर्णाः शुचय इति स्थावरासु स्नात्वानूपयक्षमाचम्यो"दिदाभ्यः शुचिरा पूत एमीत्युत्क्रामति ।३०॥ विष्णोः शर्मासीति क्षौममाच्छादयते ।३१॥ ऊर्ग्वेति नीवीं कुरुते ।३२। दैक्षं पत्नी तूष्णीम् ।३३। स्नात्वा प्राचीनमात्रकं क्षौमं पत्न्याच्छादयते ।३४॥

---

nach साकाशनानि zu lesen? cf. aber auch 2, 3, 6, 13). — 11) विमितं Kc zwischen *dvarā* und *praviçya*, °ग्नीविह्° Kc. — 12) निर्देशे M2B निर्दिश्य Kc. — 13) दैह्यम° mss. ausser LLcP3 resp. Kc. — 14) दीक्षते N. — 15) सग्रहेण NS. — 16) दीक्षणीयांनि° so L °णीयाग्नि° schreiben d. übr. (in Lc durch *tāṁ dīkṣayiṣyamāṇaḥ san nirvapati* erklärt). — 19) cf 1, 3, 1, 34. 4, 32. 5, 5, 4; तस्या LM2B, मृदी° LLc, धनेनो° L resp. Lc. — 20) संभृत्य (auch möglich) L (fehlt leider in Lc). — 21) परिश्रृ° NS. — 22ff.) = Mān. Gṛ. 1, 21, 4 ff. — 25) °त्तरं so alle wie MS. I, 9, 11; III, 61, 6 für °*rān* sc. *keçān* (°*rāṇi* TS. 1, 2, 1, 1; Âp. Çr. 10, 5, 10 sc. *çmaçrūṇi*), ist also nicht correcturbedürftig wie v. Schröder meint. — 26) (zu sū. 26-29 cf. 1, 4, 1, 2-4), °श्मश्रू LLc, वपते Lc nach MS. III, 60, 17. — 28) लोमाभिसंहृाय NS; निकक्षौ LLc [Kc aber auch w. o. Lc schwankt, ob er *nikakṣau* auf *yajamāna* oder auf ***patnī*** beziehen soll. Der wortstellung nach wäre nur letzteres zulässig, in folge dessen kein sachlicher widerspruch zu 1, 4, 1, 3 entstände; man wird aber doch hier wie dort besser ***na kakṣau*** lesen und dieses mit Nc l. c. zum vorhergehenden ziehen, vgl. übrigens auch Âp. Çr. 10, 5, 7. 6, 3 mit 4, 1, 4 ff.]. — 30) °नूपयक्ष° so Kc u. nebst v. l. °मृत्° Lc °नूपंयक्ष° d. mss., पूतयेमी° mss. ausser LKc (warum Weber zu Kāty. Çr. 7, 2, 15, Garbe Âp. Çr. 10, 6, 2 und v. Schröder Kāṭh. II, 1 (8, 11) gegen alle accentuirte parallelen शुचिरापूत schreiben?). — 32) निवंरी LN u. pr.

महीनां पयो ऽसीति दर्भपिञ्जूलाभ्यां नवनीतमायौति। ३५॥ वर्चोधा असीत्यनुलोमं त्रिरभ्यङ्क्ते मुखमग्रे ऽथ शिरः। स्वभ्यक्तो भवत्या पादाभ्याम्। ३६। शेषेण पत्न्यभ्यङ्क्ते। ३७। चतसृभिर्दर्भेषीकाभिः शरेषीकाभिर्वा समुञ्जाभिः सतूलाभिरित्येकैकया त्रैककुभस्याञ्जनस्य संनिष्कृष्य " वृत्रस्यासि कनीनिकेति दक्षिणमक्षि त्रिराङ्क्ते ऽन्ययान्यया निषेवयन्सव्यं च। ३८। शेषेण पत्न्याङ्क्ते। ३९। दर्भपिञ्जूलैस्त्रिः पावयत्येकविंशत्या त्रेधा विभज्य " चित्पतिस्त्वेत्यूर्ध्वं " वाचस्पतिस्त्वेत्यवाञ्चं " देवस्त्वा सवितेत्यूर्ध्वम्॥ अच्छिद्रेण पवित्रेणेति सर्वत्रानुषजति। ४०॥ तस्य ते पवित्रपते पवित्रेणेति यजमानो जपति। ४१। न प्राणानतिपावयेत्। ४२। यं द्विष्यात्तमदक्षिणया पावयेत्। ४३। पूर्वया द्वारा यजमानं प्रपाद्योत्तरेणाहवनीयं परिक्रम्य पश्चादाहवनीयस्योपवेशयति। ४४। प्रतिप्रस्थाता तूष्णीं पत्नीं पावयित्वापरया द्वारा प्रपाद्य दक्षिणतःपश्चादपरस्य पत्नीलोकमुपस्थाप्योपवेशयति। ४५। ॥१॥

आकूत्यै प्रयुज इति स्रुवेणाधीतयजूंषि जुहोति॥ आपो देवीरिति स्रुचा पञ्चमीम्। षष्ठीं द्वादशगृहीतां पूर्णाहुतिं " विश्वो देवस्य नेतुरिति निगद्य जुहोति। १। पश्चादाहवनीयस्य कृष्णाजिने ग्रीवतः समस्य प्राग्ग्रीवे लोमतः संस्तृणाति। २। यद्येकं स्याद्दक्षिणं कृष्णाजिनपादं ग्रीवतः समस्य प्रतिषीव्येत्। ३॥ ऋक्सामयोः शिल्पे स्थ इति कृष्णशृङ्गेण राजी संमृशति। ४॥ विष्णोः शर्मासीति भसत्त आरोहति। ५॥ सूर्याग्नी द्यावापृथिवी इति प्राञ्जलिर्जपति। ६। जालमुभयतःपाशं पत्न्याः शिरस्यामुच्य '

सं त्व नह्यामि पयसा पृथिव्याः सं त्वा नह्याम्यद्भिरोषधीभिः।
सं त्वा नह्यामि प्रजया धनेन सा दीक्षिता सनवा वाचमस्मात्॥

इति प्रतिप्रस्थाता योक्त्रेण पत्नीं संनह्यति। ७। मेखलां दीक्षितो मौञ्जीं पृथ्वीं त्रिगुणां समस्तामुदक्या-

---

m. S. — 36) स्वभ्यंक्तो mss. ausser Lc. — 38ff.) cf. Mān. Gṛ. 1, 11, 8; संनिष्कृष्य corr. cf. zu Mān. Gṛ. l. c. सन्निकृष्य L संनिकरिष्य NS सन्निकरिष्य M2B (संनि vor k für संनिः cf. auch Mān. Gṛ. Einl. § 8 i γ), न्यायान्यायानिषे° L offenbar nur verschrieben wie न्यंन्यान्ययानिषे° M2B (zur sache vgl. MS. III, 62, 8; Âp. Çr. 10, 7, 3 ff.). — 40) दर्भपिंजु° mss. ausser NS, sū. 35 aber alle w. o. — 44) यजमानं fehlt in Kc.

2 (cf. MS. I, 2, 2 ff.; III, 6, 4-9; Âp. Çr. 10, 8-17): 3) प्रतिषीव्येत् corr. auf grund von 2, 2, 2, 35. 3, 31 cf. auch Âp. Çr. 10, 8, 14, °षीवेत् alle wie 2, 2, 2, 34. 3, 30 (ist offenbar nur eine nachlässige schreibweise für °ṣīvyet wie z. b. *abhyaset* 1, 4, 1, 28 st. °*syet* alle ausser M1C cf. auch zu 2, 1, 4, 14). — 7) °मुंचति Lc P3, वाचम° so d. mss. (*vājam* TS. 3, 5, 6, 1); संनह्यति so LcKc wie 2, 1, 3, 22 alle, °ते d. mss. [auch Mān. Gṛ. 1, 11, 6

णामूर्गसीत्याबध्नाति । ८ । उच्यर्तिं ग्रन्थिं करोति । ९ । अयुग्मवलीं कृष्णविषाणामादायेन्द्रस्य योनिर्-
सीति विषाणामनुमन्त्रयते । १० ॥ कृषिं सुसस्यामुत्कृष इति विषाणया बहिर्वेदि प्राचीमुद्धन्ति । ११ ॥
विषाणे विष्य इति सीव्यां बध्नाति । १२ । तया कण्डूयते ॥ कृषिँ सुसस्यामुत्कृष इत्यङ्गानि ॥ सुपि-
प्पला ओषधीस्कृधीति शिरः । १३ । वानस्पत्येन शङ्कुना पत्नी कण्डूयेत । १४ । औदुम्बरमास्यदघ्नं
दण्डमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य ॥ बृहन्नसि वानस्पत्य इति यजमानाय प्रयच्छति । १५ ॥ सुपस्था असि
वानस्पत्य ऊर्जो मा पाह्योदृचमिति प्रतिगृह्णाति । १६ ॥ नक्षत्राणां मातीकाशादित्युत्तरान्तेन प्रोर्णुते
। १७ ॥ आ वो देवास ईमह इति जपति । १८ । नापह्लादयेदा क्रयात् । १९ ॥ स्वाहा यज्ञं मनस इतिप्रभृ-
तिभिरङ्गुली द्वे द्वे निभुजन्मुष्टी कुरुते । वाचं यच्छति । २० । तूष्णीं पत्नी मुष्टी कृत्वा वाचँ यच्छति । २१ ।
लोमतः कृष्णाजिनमाच्छादयेत । यदि द्वे विषूची प्रतिमुच्य । २२ । अग्रेण प्राग्वंशं दीक्षितमन्वारब्धमावेद-
यति ॥ दीक्षितोऽयमसाविति नाम गृह्णात्याँमुष्यायण इति गोत्रमँमुष्य पुत्र इति पितुर्नामाँमुष्य पौत्र
इति पितामहस्याँमुष्य नप्तेति प्रपितामहस्य ॥ स इन्द्राग्निभ्यां दीक्षां प्राह ॥ मित्रावरुणाभ्यां दीक्षां
प्राह ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोमेभ्यः सोमपेभ्यो दीक्षां प्राहेति । २३ । एवमुच्चैस्त्रिरावेदयति

---

wird man wohl besser °*ti* st. °*te* lesen, ebenso MS. III, 69, 7, wo die correctur पत्नी statt des überlieferten पत्नीं jedenfalls falsch ist, bei welch letzterem aber °*te* immerhin möglich wäre cf. *saṃkṣayate* 2, 1, 3, 47]. — 8) पृथिवीं M2B u. °वीं Lc cf. zu Mān. Gṛ. 1, 22, 7. — 9) उच्यर्तिं so alle (उच्यृर्ति M2B u. उच्यार्धिं P3 sind blosse verschreibungen) wie 2, 1, 3, 32. 4, 5, 2 [von *ucya* + *ṛti*. Lc erklärt *ūrdhvacaritam uccarttyasamayaḥ* (?) und zu 2, 1, 3, 32 *uccaritam*, wonach man auch an उच्चार्तिं (von *uccā* + *ṛti*) denken könnte; er selbst scheint zu schwanken, ob er das wort von *car* oder von *cart* ableiten soll; zur bedeutung vgl. *niṣṭarkya* Âp Çr. 10, 9, 15. 22, 1]. — 10) °भिमंत्रयते Lc. — 11) कृषि M2BNLc cf zu sū. 13. — 12) विष्य इति so alle gegen MS. I, 11, 8; Âp. Çr. 10, 10, 3 (schwerlich bloss für विष्येति geschrieben cf *utkṛṣe* sū. 11. 13; zum subject der handlung vgl. Kāty. Çr 7, 3, 29), सीव्यां corr. सीव्या Lc (aber durch *tasyām* erklärt) सी-च्या L सीच्यां d. übr. [in P3 durch *dāçāyām* ersetzt; von **sīvī* = *vāsaso daçā* nach Lc cf. auch Kāty. Çr. l. c. und den comm. zu Âp Çr. 10, 9, 18], बद्धे L. — 13) कंडूयते so Lc (cf. auch MS. III, 70, 12 ff.) °येत nebst verschreibungen d. übr., कृषि LLcN cf. zu sū. 11. — 15) °दघ्नं M2BNS cf. zu MS. III, 70, 18. — 16) °दृचमिति so alle acc. cf. Kāṭh. II, 8 (14, 2), dagegen abl. TS. 1, 2, 2, 3; Kāṭh. II, 3 (9, 19). — 17) °त्तरा° so alle = °*ttarīyā*°. — 19) °ह्लादयेदा corr. °ह्लादेदा alle, क्रमात् P3. — 23) °मुष्यायणाइति so Lc u. MS. III, 72, 1 °णमिति d. übr., पौत्र इति corr. पौत्रेति d. mss. mit krasis, नप्तेति corr.

। २४ ॥ एष्ट्रीः स्थेति तिस्रो ऽन्यस्य पाणेरङ्गुलीरुत्सृजति । तिस्रो ऽन्यस्य । २५ । तूष्णीं पत्नी । २६ ॥ नक्षत्राणां सकाशादिति नक्षत्रं दृष्ट्वा वाचं विसृजते ॥ व्रतं चरत ॥ याः पशूनामित्युदिते । २७ । मङ्गल्य-मुक्त्वा पत्नी वाचं विसृजते । २८ । न प्रत्यक्षनाम्नाचक्षीत ॥ चनसितेत्यर्हता सह संभाषमाणो ब्रूयाद्विच-क्षणमितीतरैः । २९ । दीक्षितसंचरः । उत्तरेणाहवनीयमपरेण वेदिं दक्षिणातिक्रम्य दक्षिणत आहवनीय-स्योदङ्मुख उपविशत्येष संचरः । ३० । लोमतः कृष्णाजिनस्य शय्यासनमाच्छादनं च । ३१ । प्रतिषिद्धं नि-ष्ठीवनं हसनमवघर्षणं दन्ताविष्करणममेध्यदर्शनमपांगाहनं होमानृतं च । ३२ । आरात्प्राग्वंशादुदयास्त-मयावभ्यास्रावणं च न स्यात् । ३३ । नक्तं मूत्रपुरीषे कुर्यात् । यदि दिवा छायायाम् । ३४ । यदि हसेदपि-धाय मुखम् । ३५ ॥ उन्दतीरोजो धत्त बलं धत्त मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्टेत्यववृष्टो जपेत् ॥ अदब्धं चक्षुररिष्टं मनः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीत्सतपेत्यमेध्यं दृष्ट्वा । ३६ । अदीक्षितवादं चेद्ब्रूया-त्त्वमग्ने व्रतपा असीति जपेत् । ३७ । अकाले वाचं विसृज्य वैष्णवीमाग्नावैष्णवीं सारस्वतीं बार्हस्पत्यामि-त्येता निगद्य वाचं यच्छति । ३८ । वाग्विसर्जनात्प्रागेकदुग्धे व्रते दोहयति । ३९ । पयो ब्राह्मणस्य व्रतं । यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्य । उपसत्सु पयः सर्वेषाम् । ४० । तूष्णीमग्निहोत्रोपचारं गार्हपत्ये व्रतं श्रपयति । दक्षिणाग्नौ पत्न्यै । शृतं गार्हपत्ये पश्चादाहवनीयस्योपसादयति । ४१ । ॥ २ ॥

याग्निहोत्रस्य स्कन्नस्य प्रायश्चित्तिः सा व्रतस्य । १ । अतिनीय सायमशनं व्रतं व्रतयत्युपोदयं वा । अतिनीय प्रातरशनमुपास्तमयं वा । २ । नादीक्षितो व्रतयन्तं पश्येत् । ३ ॥ अग्नीज्योतिष्मतः कुरु

(in den mss. verschieden verschrieben). — 25) एक्री M2B. — 26) पत्नी alle ausser M2B resp. P3. — 29) चनसिते° so Kc चनसते° d. übr. — 30) परिक्रम्य (st. *atikr°*) Lc. — 32) (*darçanam* bis *daivīm* sū. 5 des folg. cap. fehlt in L), होमानृतं (wohl von *homan*) so M2B होमोनृतं NS und neben होमोऽनतं Kc. — 33) आरात् fehlt in Kc, °स्रावणं so LcKc °स्रवणं NS °स्रपणं M2B. — 34) दिवा so LcKc, bloss वा NSM2B. — 36) निर्वधि° corr. cf. TS. 3, 1, 1, 3 निर्वधी° d. mss., °ररिष्टं corr. °ररिषितं NS °रिरिषितं M2B (vgl. die schreibweise dieser mss. °कारिष्य zu 2, 1, 1, 38). —

37) °दीक्षितं M2B (अदी° so ist zu lesen und darnach MS. III, 72, 17 ff. zu corr. cf. auch Âp. Çr. 10, 18, 2) — 38) यज्ञति zu Katy. Çr. 7, 5, 7 in der Ed. fehler für यच्छति so Kc im ms. wie d. übr. — 39) दोहयंति M2B. — 40) *vaiçy° upas°* so LcKc ist in M2BNS ganz entstellt; zwischen *payaḥ* und *sarv°* haben वा NS. — 41) °पचारेण .. अप्यते citirt Lc, aber schwerlich genau; w. o. auch Kc.

3 (cf. MS. I, 2, 3-5; III, 6, 9. 7, 4-7; Âp. Çr. 10, 16-24): 1) याग्नि° schreiben M2BNS. — 2) Statt 2. *vā* so LcKc haben च

व्रतमुपेहि व्रतयेत्युक्त्वा दीक्षितसंचरेणातिहृत्य दक्षिणत आहवनीयस्य कांस्ये चमसे वा व्रतं प्रयच्छति । ४ ॥ दैवीं धियं मनामह इति पाणी प्रक्षालयते । ५ ॥ ये देवा मनुजाता मनोयुज इति व्रतयति । ६ ॥ शिवाः पीता भवतेति नाभिदेशमारभ्य जपति । ७ । पश्चार्धे पत्नी व्रतयति । ८ । उपोद्यँ व्रतप्रदो वाचँ यमयति ॥ दीक्षित वाचँ यच्छ ॥ पत्नि वाचं यच्छेत्युंपास्तमयं च । ९ । दक्षिणत आहवनीयस्योदङ्मुखो ऽपर्यावर्तमानः प्राक्शिराः शयीत । १० ॥ कामो हविषां मन्द्रिष्ठस्त्वँमग्ने व्रतपा असीति स्वप्स्यञ्जपेत् ॥ पुनर्मनस्त्वँमग्ने व्रतपा असीति प्रबुध्यन् । ११ । दीक्षितो भृतिँ वन्वीत । १२ ॥ पूषा सनीनामिति याचक्रान्व्रजतो ऽनुमन्त्रयते ॥ देवः सवितेति प्रत्यागतान् । १३ । प्रवत्स्यन्नँयं ते योनिर्ऋत्विय इत्यरण्योः समारोपयति । यदि गतश्रीः सर्वान् । १४ ।

भद्रादभि श्रेयः प्रेहि बृहस्पतिः पुरएता ते अस्तु ।
अथेमवस्य वर आ पृथिव्या आरे शत्रून्कृणुहि सर्ववीरः ॥

इति प्रयात्यरणिभ्याँ सह रथाङ्गेन च । १५ ॥ देवीरापो अपां नपादित्यपो ऽवगाहमान आ पाराल्लोष्टं मृह्णीयात् । १६ । यदि नावा तरेदन्येन वाँह्विनं तत्तु पृथिव्या अनुगेषमित्या पाराल्लोष्टं मृह्णीयात् । १७ । उदयास्तमयौ विहारान्ते स्यात् । १८ । अपरिमिता दीक्षास्तासां प्रथमां जागर्ति । तिस्र उपसदो ऽपरिमिता वा त्रिरभ्यासास्तासां प्रथमां जागर्ति श्वःसुत्येति च । १९ । दीक्षाभ्य ऊर्ध्वं प्रायणीयं निर्वपत्यदित्यै पयसि चरुम् । २० । सिद्धमा सँशासनात् । २१ । न दीक्षितस्य पत्नीं संनह्यति । २२ । पत्नीं मन्त्रेणोपस्थापयति । २३ । नाज्यभागौ यजति । २४ । ध्रौवस्यावदाय पथ्याँ स्वस्तिं पूर्वार्धे यजत्यग्निं दक्षिणार्धे । सोमं पश्चार्धे । सवितारमुत्तरार्धे । चरोरदितिं मध्ये । २५ । स्विष्टकृता प्रचरति । ध्रौवस्यावदाय चरोरवद्यति । द्विरभिघारयति । २६ । शंय्वन्ता संतिष्ठते । २७ । चरुनिष्कासं मेक्षणमुदयनीयाय निदधाति

---

d. übr. — 4) कुरु so LcP3Kc कुरुत d. übr. wie Âp. Çr. 10, 13, 16; statt *vratye*° hat व्रत्यंव्रतये° Kc. — 5) (hier setzt auch L wieder ein cf. zu 2, 1, 2, 32), देवीं M2B. — 9) पत्नी M2B wie 2, 2, 1, 48. — 12) प्रबुध्यान्नादीक्षितो L wohl nur verschreibung; चिन्वीत v. l. in Kc zu Käty. Çr. 7, 5, 3 Ed., wenn, wie wahrscheinlich, mit dem citat nach *çākhāntare* unsere stelle gemeint ist. — 14) = 1, 6, 3, 2. — 15) cf. 1, 6, 3, 4, auch MS. III, 73, 18. — 16ff.) परा° M2B beide mal, मृह्णीयात् so beide mal deutlich nur in L (dieselbe form in den übr. verschieden verschrieben), पृथिव्या अनु° corr. °व्यानु° d. mss. mit krasis. — 21) सँशासनात् so LLc (in letzterem zweimal wiederholt und erklärt) सँसादनात् M2B सन्नहनात् NS (dieses wohl durch das folg. *saṁnahyati* hervorgerufen). — 27) शंय्वंते P3. — 28) चरु

। २८ । आज्यपरेकं ध्रुवायाश्चतुर्गृहीतं गृह्णाति । २९ । आमाता राजक्रयण्यधिकर्णी षोडशिनि । ३० । अग्रेण प्राग्वँशमभिपरिगृह्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखीमवस्थापयति । ३१ । हिरण्यं बद्ध्वा दर्भेणोच्यर्ति "मियं ते शुक्र तनूरिति चतुर्गृहीते ऽवदधाति । ३२ । राजक्रयणीं प्रेक्षमाणो "जूरसीति जुहोति । ३३ । तस्यां पुनर्गृहीत्वा "शुक्रमसि चन्द्रमसीति हिरण्यमुद्धरति । ३४ ॥ चिदसि मनासि धीरसीति राजक्रयणीं सँस्तौति । ३५ ॥ अनु त्वा माता मन्यतामित्यनुमानयति । ३६ ॥ रुद्रस्त्वावर्तयत्विति प्रदक्षिणमावर्तयति । प्राचीं प्रक्रमयति । ३७ ॥ वस्व्यसीतिप्रभृतिभिः षट्पदान्यनुनिष्क्रामति । ३८ । दक्षिणस्य पूर्वपदस्य तूष्णीं सप्तमं पदमभिपरिगृह्य "बृहस्पतिष्ट्वा सुम्ने रम्णात्वित्यभिमृशति । ३९ । तस्मिन्हिरण्यं निधाय "पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मीत्यभिजुहोति । ४० । स्फ्येन पदं परिलिख्य विषाणयानुपरिलिखति । ४१ । यावद्धृतं पदँ समुद्धृत्यास्मे रमस्वेति चरुस्थाल्यां पदँ सँवपति । ४२ ॥ उन्नम्भयेति खाते ऽपो निनयति । ४३ ॥ तव राय इति यजमानाय पदं प्रयच्छत्यननुसृजँस्तव राय इति यजमानो ऽध्वर्यवे ऽननुसृजन् । ४४ ॥ मा रायस्पोषेणेत्यारभ्य जपति । ४५ । यजमानो गृहेषु पदं निदधाति । ४६ । उत्तरेण लक्षणं परि-क्रम्य "त्वष्टीमन्तस्त्वेति पत्नीं राजक्रयण्या समीक्षयते । ४७ । सक्रदिष्केणानसा राजानमच्छयन्ति । ४८ ॥ सूर्यस्य चक्षुरारुहामित्यनुव्रजतो ऽध्वर्युर्यजमानश्च । ४९ । अनुनयन्ति राजक्रयणीमुत्तरवेद्यन्ते परिश्रित उप-रवाणां वा । ५० । सोमविक्रयी कुत्सः शूद्रो वा । ५१ । रोहिते चर्मण्यानडुहे प्राग्ग्रीवे लोमतो राजानं

---

citiren LcP3 (letzteres mit nachfolgendem *niḥkāsamekṣaṇayor nidhānam*) चरु॰ so d. übr. [*caruniṣkāsaṁ* ist ein neutrales Dvandva, mit *mekṣ*° ohne *ca* wie ähnlich 1, 7, 4, 34, vgl. zu 1, 2, 1, 18. Zur sache vgl. Âp. Çr. 10, 21, 18; Kāty. Çr. 7, 5, 17, auch MS. I, 155, 6. Âp. Çr. l. c. wie auch 8, 11, 15; 13, 23, 2 ist *aniṣkasita* = «unabgescharrt» und bedeutet also, was gegen PW² bemerkt sei, das gerade gegentheil von *aniṣkāsin* Âp. Çr. 2, 7, 2 «abscharrsellos d. i. abgescharrt»]. — 30) °धि-कर्णी so von Lc wiederholt citirt und verschieden erläutert, °धीकर्णी (so besser?) L °धीकर्षी NS °धिोकार्षि B °धिकाक्षि M2; षोडशिनि so löse ich auf (cf. Âp. Çr. 10, 22, 6) °नी Lc. — 32) Zu *ucyartim* (in M2B verschrieben) s. 2, 1, 2, 9. 4, 5, 2. — 37) प्रक्रामयति NS. — 39) तूष्णीं fehlt in Kc. — 42) यावत्धृतं Lc (scheint es ernst damit zu nehmen), सर्वं-वपति N (aber S auch w. o.; in M2B ganz entstellt). — 46) Nach L u. Lc ist subject zu *nidadhāti* w. o. *yajamānaḥ*, nach MS. III, 84, 3 aber *adhvaryuḥ*, nach Âp. Çr. 10, 23, 10 *patnī* [P3 lässt einen im unklaren. Ist subject zu *japati* sū. 45 *yaj*°, so kann es aus sū. 44 ergänzt werden; nach Âp. Çr. 10, 23, 5 ist es *patnī*. Um der MS. willen hat man also *yaj*° sū. 46 nicht zum vorhergeh. zu ziehen]. — 47) त्वष्टी° M2BNS वष्टि° Lc, °मंतश्येति M2B, पत्नी P3, समीक्षते M2BLc

निवपति । ५२ । दक्षिणतः प्राङ्मुखमनो विमुञ्चति । ५३ ॥ अनुध सोममापन्नं निरस्येति सोमविक्रयिणं प्रेष्यति । ५४ । नाध्वर्युः सोमं विचिनुयादिति प्रतिषिद्धं विचयनं प्रेक्षणं च । ५५ । ॥ ३ ॥

उपमध्यमायां हिरण्यमाबध्यांस्माको ऽसीति परिश्रितं प्रविशन्ति । १ ॥ शुक्रस्ते ग्रह इति सहिरण्येन पाणिनाभिमृशति । २ । प्राग्दशे क्षौमे राजानं मिमीत ऋज्वीभिरङ्गुलीभिरङ्गुष्ठेन चोपसंयम्य कनिष्ठिकाप्रभृतिभिरेकैकया कनिष्ठिकान्तो ''ऽभि त्यं देवं सवितारमिति पञ्चकृत्वस्तूष्णीं पञ्चकृत्वः । यथा प्रथमं न तथा पञ्चमं तथैवोत्तमम् । ३ ॥ प्रजाभ्यस्त्वेति भूयांसमभ्यूहति । ४ ॥ प्रजास्त्वानुप्राणन्त्विति क्षौम उष्णीषेणोपनह्यति लाङ्गलबन्धम् । ५ ॥ एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते त्रैष्टुभो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते जागतो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष त आनुष्टुभो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते पाङ्क्तो भाग इति मे सोमाय ब्रूताच्छन्दोनामानां साम्राज्यं गच्छेदिति मे सोमाय ब्रूतादिति यजमानो राजानमुपतिष्ठते । ६ । उदकुम्भे सोमविक्रयी राजानमादधाति । ७ ॥ सोमविक्रयिन्सोमं ते क्रीणानीत्यामन्त्रयते ॥ क्रीणीहीति प्रत्याह । ८ ॥ कलया ते क्रीणानीति यथाम्नातमेकैकेन पणते ॥ भूयो वा अतः सोमो राजा अर्हतीति प्रत्याह । ९ ॥ इयं गौस्तया ते क्रीणानीति तस्या रूपं तस्या वर्णा तस्या आत्मा तस्याः प्रजास्तस्याः पय इति ॥ क्रीत इति प्रत्याह । १० । यथाम्नातं सोमक्रयणानपाकरोति ॥ शुक्रं ते शुक्र शुक्रेणेति हिरण्यं ''तपसस्तनूरसीत्यजां प्रत्याहृत्य सोमक्रयणात्सुवाङ्भ्राडित्यनुदिशति । ११ । सोमविक्रयिणे किंचिद्दद्यात् । १२ । कृष्णशुक्लयोरूर्णास्तुकयोरस्मे ज्योतिरिति शुक्लां यजमानाय प्रयच्छति । तां पवित्रस्य नाभिं कुर्यात् । १३ ॥ इदमहं सर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उपकृणात्मीति कृष्णाया ग्रन्थिं कृत्वा ''सोमविक्रयिणि तम इति तमभिन्यस्येत् । १४ ॥ स्वजा असीति राजानमादत्ते । १५ । आ-

---

(zum med. °*te* cf. zu 2, 1, 2, 7). — [54ff.]) cf. MS. III, 79, 8 u. 11.

4 (cf. MS. I, 2, 5 ff; III, 7, 7 ff.; Âp. Çr. 10, 24-29): [1]) °बधा NS. — [3]) प्रभृति° ohne *kaniṣṭhikā* mss. ausser NS, कनिष्ठिकांतो mss. ausser LLc, पथा (st. *yayā*) mss. ausser LLc. — [5]) प्रजाभ्यस्त्वा° NS. — [6]) *eṣa ta ānuṣṭubho* bis *brūtāt* vor *chando*° fehlt in M2B; छन्दोनामानां corr nach °नामानं L cf. VS. 4, 24 छंदोमानं d. übr. (H. liest *chandomānaṁ*). — [8]) °विक्रयित्सोमं NS resp. Lc wie druckfehler MS. III, 84, 13. — [9]) वाअतः so ursprünglich Lc mit wahrscheinlich erst nachtraglich gestrichenem अ cf. Âp. Çr. 10, 25, 5, वातः mit krasis d. übr; राजाअर्ह° so alle vielleicht mit Pluti cf. dagegen Âp. Çr. l. c. und Katy. Çr. 7, 8, 7. — [11]) सोमविक्रयणानपा° mss. ausser Lc cf. Âp. Çr. 10, 26, 15, सुवाऽभ्राडि° so fälschlich nur M2B. — [14]) उपकृणात्मीति corr. उपकृन्नामि P3 उपकृत्न्ना-

ह्रियमाणे यजमानो ऽपावृत्योपविशति । १६ ॥ मित्रो न एहीति जपति । १७ । वस्त्रान्तमुत्कृष्येन्द्रस्योरुमाविशेति दक्षिणस्मिन्नूरावासादयति । १८ ॥ उदायुषेत्यादायोत्तिष्ठति । १९ ॥ उर्वन्तरिक्षं वीहीत्यनो ऽभिप्रव्रज्य पूर्वार्धे नीडे ऽदित्यास्त्वगसीति कृष्णाजिनमास्तृणाति । २० ॥ अदित्याः सद आसीदेति तस्मिन्राजानमासादयति । २१ ॥ अस्तभ्नाद् द्यामित्यन उपतिष्ठते । २२ ॥ वनेषु व्यन्तरिक्षमित्यनो वाससा पर्याणह्यति । २३ ॥ धूरसीति धुरमभिमृशत्युत्तरां च । २४ । उदङ्ङतिक्रम्य वारुणमसीत्युत्तरामीषामारभ्य जपति । २५ ॥ वरुणस्योत्तम्भनमसीत्युपस्तभ्नोति । २६ ॥ उस्रावेतं धूर्षाहौ युज्येथामनश्रू अवीरहणौ ब्रह्मचोदनौ यजमानस्यायुः प्रतिरन्तौ स्वस्ति यजमानस्य गृहान्गच्छतमिति धुर्यावुपाजते । २७ ॥ वरुणस्य स्कम्भो ऽसीति पुनश्चैवमुत्तरम् । २८ । दक्षिणां छदिरन्तमारभ्य सोमाय क्रीताय प्रोह्यमाणायानुब्रूहीत्यनुवाचयति । २९ । त्रिरनूक्तायां सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वयेति प्रेष्यति । ३० ॥ प्रच्यवस्व भुवस्पत इति प्राङभिप्रयाय प्रदक्षिणमावर्तयति । ३१ । पूर्वः परेत्य मरुदाहवनीये ऽभ्यादधाति । ३२ । अग्रेण प्राग्वंशं कर्णगृहीतमजमग्नीषोमीयं कालालं पीवानमवस्थापयति । ३३ । आसन्दीमुद्गृह्णात्युत्तरदग्रपादामरत्निमात्रां मुञ्जैर्व्युतामौदुम्बरीम् । ३४ ॥ नमो मित्रस्येत्योह्यमाने यजमानो जपति । ३५ । अग्रेण प्रा-

---

मीति die übr. [Die correctur ist natürlich fraglich, lässt sich aber graphisch rechtfertigen und gibt die erforderliche bedeutung «ich umspinne, umwinde, umschlinge» = *upagrathnāmi* TS. 6, 1, 10, 4; Âp. Çr. 10, 26, 11; etwa *upakṛntāmi* oder gar wie 1, 8, 2, 3; 2, 2, 3, 3; MS. I, 19, 15 *apikṛntāmi* würde kaum in den zusammenhang passen. Der spruch nebst *asme jyotiḥ* u. *somavikrayiṇi tamaḥ* fehlt in der MS., ist aber gewiss nicht der TS entnommen; auch wäre die bekannte form *upagrathnāmi* schwerlich so stark wie in den mss. entstellt worden]; °क्रयिणी alle ausser BNS, °न्यसेत् LP3 (cf. zu 2, 1, 2, 3). — 16) आव्हृय° LLcP3, उपावृत्यो° od. उपाचृत्यो° Lc (*apa*° = *apa*°; zur sache vgl. 2, 1, 2, 19). — 17) न alle ausser P3 cf. MS. I, 15, 2. — 20) °प्रवृज्य L cf. zu 2, 2, 4, 34. — 21) सद् so alle gegen MS. I, 15, 6, III, 86, 6 wie 2, 2, 4, 35 gegen MS. I, 22, 12; III, 113, 12 — 22) °त्यनोपति° LP3 mit krasis — 27) (sū. 24-29 sind in Lc nicht vertreten) धूर्वाह्नौ युज्येथाम° corr. धूर्वाह्राग्रयुज्येथाग्रम° d. mss., °नश्रू so L °नस्रू NS °नस्रु M2B, यजस्याकुः M2B, °पाजते so LP3 cf. Âp. Çr. 10, 28, 1 °पासजति NS °पासंजति M2B — 29) छ्यंतमारभ्य NS, °लभ्य Kc — 31) भुवस्पत LLc wie P zu MS. I, 15, 13 (können durch TS. 1, 2, 9, 1 beeinflusst sein), wie oben d. übr. nach MS. l. c. cf. III, 86, 19 u. Kath. II, 7 (13, 3). — 34) °दग्र° mss ausser LLc, °र्व्युता° so LcM2B °र्व्यूता° NS °र्वृता° L — 35) Warum alle °ह्यमाणा schreiben? Wegen sū 29? Oder hiess es ursprünglich

ग्वेशं ॥वारुणमसीत्युदङ्मुखमनो ऽवस्थापयति । ३६ ॥ वरुणस्त्वोत्तभ्नात्वित्युपस्तभ्नोति । ३७ ॥ वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसीति दक्षिणां शम्यामुत्कर्षति । ३८ ॥ विचृत्तो वरुणस्य पाश इति योक्त्रपाशं विष्यति । ३९ ॥ प्रत्यस्तो वरुणस्य पाश इति प्रत्यस्यति । ४० ॥ नमो वरुणस्य पाशायेति नमस्करोति । ४१ । ॥ ४ ॥

आतिथ्यायेध्माबर्हिः संनह्यति यथा पशुबन्धे । १ । सिद्धमा निर्वपणात् । २ । पत्न्यन्वारभेयस्मान्निर्वपेत् । ३ । सावित्रादिभिरग्नेस्तनूरसीतिप्रभृतिभिः पञ्चकृत्वो निर्वपति । वैष्णवं नवकपालम् । ४ । सिद्धमा हविष्कृतः । ५ । हविष्कृता वाचं विसृज्योत्तरमनड्वाहं विमुञ्चति । तमध्वर्यवे ददात्यनैश्च । ६ । दीक्षितसंचरेणातिहृत्य दक्षिणत आहवनीयस्य ॥वारुणमसीत्यासन्दीमवस्थापयति । ७ ॥ वरुणो ऽसि धृतव्रत इति राजानमुपावहरति सव्यामीषां प्रति सार्धं कृष्णाजिनेन च । ८ । दीक्षितसंचरेणातिहृत्य दक्षिणत आहवनीयस्य ॥वरुणस्य ऋतसदनमासीदेत्यासन्द्यां राजानमासादयति । ९ ॥ वरुणाय त्वेति वाससा प्रच्छादयति । १० । शूर्पादानप्रभृति सिद्धमाज्यग्रहेभ्यः । ११ । चतुर्गृहीतान्याज्यानि । १२ । सिद्धमाभिमर्शनात् । १३ । प्रागभिमर्शनान्निर्मन्थ्येन प्रचरति । १४ । संभारयजुर्भिरभिमर्शयति । १५ । सिद्धमा प्रवरात् । १६ । प्रवृते ऽननुयाजासु संमार्गं विस्रंस्याभ्युदस्य व्रजे परेगोष्ठे वोदस्यति । १७ । समानयनवेलायामौपभृतं जुह्वां सर्वमानीय नोपभृतं प्रत्यभिघारयति । १८ । स्विष्टकृता प्रचर्य स्रुचौ विमुच्य बर्हिर्वेदि

प्रोक्ष्यमाणे? cf. aber auch Âp. Çr. 10, 29, 4. 7. — 36) °ङ्मनोव° so LcP3Kc °ङ्मनव° L °ङ्मामानाव° (böse folge einer besonderen älteren vocalschreibweise für °ङ्मनोव°) d. übr. — 38) °सर्जन्यसीति Kc. — 39) विचृत्तो so P3Kc विचृतो LNS विवृत्तो LcB विवृत्तो M2, वरुणपाश Kc. — 40) वरुणपाश Kc. — 41) वरुणपाशा° M2BKc.

5 (cf. MS. I, 2, 6; III, 7, 9; Âp. Çr. 10, 30 ff.): 3) पत्न्यन्वारभेयस्मिन्निर्वपेत् so citirt ganz abweichend Kc. — 5 ff.) हविष्कृतः ॥ हविष्कृता corr. हविःकृदाहविःकृदो L हविष्कृताहविष्कृदो NS हविष्कृदातहविष्कृदो M2B हविष्कृदाह्वानाहविष्कृता Kc हविष्कृतो Lc [हविष्कृता cf. Âp. Çr. 10, 30, 14 verlegt Lc in die erklärung. Statt हविष्कृतः wäre nach den textmss. genauer हविष्कृतात् zu corr.; aber, abgesehen von Lc, ist erstere form die auch sonst im Män. Çr. übliche; dass sie ursprünglich wie Kc hatten, ist unwahrscheinlich]. — 6) च Kc auch vor *dadāti*. — 14) °न्निर्मथ्येन so alle wie 1, 7, 1, 38. 8, 3, 3, प्रचर्य Lc. — 17) प्रवृतेऽनऽनु° (d. i. = w. o.) so L प्रवृते·

निरस्यति । १९ । न प्राशित्रमवद्यति । न यजमानभागम् । २० । इडान्ता संतिष्ठत इडान्ता संतिष्ठते । २१ । ॥ ५ ॥

॥ इति मानवसूत्रे ऽग्निष्टोमे प्रथमो ऽध्यायः ॥

ननु° Lc प्रवृणीतेनानु° d. ubr. cf. 2, 2, 5, 7 (zur sache vgl. Âp. Çr. 10, 31, 13 nebst dortigem comm.); परेगोष्ठे so alle compos. wie *parogoṣṭham* (man beachte auch die stellung des *ra*), nach Lc — *paragṛhe*.

तानूनप्त्रं गृह्णाति कांस्ये चमसे वा । १ ॥ आपतये त्वा गृह्णामि ॥ परिपतये त्वा गृह्णामि ॥ तनूनप्त्रे त्वा गृह्णामि ॥ शक्मने शाक्वराय शक्मना ओजिष्ठाय त्वा गृह्णामीत्येतैर्ध्रौवं चतुरानयति । २ । पश्चादाहवनीयस्य तानूनप्त्रमुपपद्यन्त्यृत्विजो यजमानश्च । ३ । युगपत्समवमृश्यानाधृष्टमसीति जपन्ति ॥ यो नस्तनपादिति च । ४ ॥ प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमि स्वाहेति यजमानास्त्रिरवजिघ्रति । ५ । अवान्तरदीक्षामुपैति । ६ ॥ अग्ने व्रतपते या मम तनूरेषा सा त्वयीति समिधमादधाति ॥ अग्ने व्रतपते या तव तनूरियँ सा मयीति जपति । ७ ॥ सह नौ व्रतपत इति मेखलां समायम्य साधीयो ऽङ्गुलीर्न्यञ्चति । तूष्णीं पत्नी योक्त्रं समायम्य साधीयो न्यञ्चति । ८ । गार्हपत्ये मदन्तीरधिश्रित्य तप्तस्योदकार्यान्कुर्वन्ति । ९ । यत्राग्रेभ्यो ऽधि राजानमुपचरेयुः प्रजालयेरन्पाणीन्राज्ञो वाध्याध्यानि । १० ॥ आग्नीन्मदन्त्यापा इत्यध्वर्युरावेदयति ॥ मदन्ति देवीरमृता ऋतावृध इत्याग्नीध्रः ॥ ताभिराह्वेत्यध्वर्युः । ११ । ब्रह्मा राजानं विस्रँस्य हिरण्यमवदधात्याप्यायनाय ॥ अंशुरंशुष्टे देव सोमेत्यारभ्य जपन्त्यृत्विजो यजमानश्च । १२ । प्रस्तरे पाणीन्निधाय निह्नुवते नीचः सव्यानुत्तानान्दक्षिणान्नीचो दक्षिणानुत्तानान्सव्यानापराह्णिकयाम् ॥ इष्टा राया इष्टा वामानीति जपन्ति । १३ । प्रवर्ग्येण प्रचर्योपसदा प्रचरन्ति यदि प्रवृञ्जन्ति । १४ । सकृत्स्तीर्णं बर्हिराति-

---

1 (cf. MS. I, 2, 7; III, 7, 10. 8, 1. 2. 4. 9,2; Âp. Çr. 11, 1-5): 2) शक्मना so M2B nach MS. I, 16, 13 °न d. übr. — 4) योनस्तंनपादिति B u. pr. m. S योनस्तंनपा° M2 u. corr. S योनपादिति N (w. o. aber auch MS. III, 90, 5). — 8) साधियो beide mal mss. ausser LP3 resp. Lc, °लीर्न्यंचति so P3 °लीन्यञ्चति L °लीन्यंचति B °लीन्यंचति d. übr. 9) °न्याञ्चति L. — 10) प्रजालयेरन् so LcKc °लेरन् L °लयेत् d. übr., वाध्याध्यानि so NSKc °ध्यान् L राज्ञोव[ब B]ध्यानि M2B राज्ञोबध्याध्यायाइति Lc. — 11) °पा३ L, मदंती (st. ti) mss. ausser NSP3. — 13) °न्निधायं LP3 cf. zu 1, 1, 2, 15, अपराह्णि° Lc, राय L gegen MS. I, 17, 2, वामनीति NS वानीति M2B. — 14) प्रवृंजंति so L, einmal auch Lc neben wird

ध्यायामुपसत्सु चान्यत्प्रस्तरात् । १५ । दशदार्विध्मं संनह्यति । १६ । पात्राणि प्रयुनक्ति स्रुवतृतीये स्रु-चावाज्यस्थाल्यौ स्फ्यं वेदं च । १७ । सिद्धमा संसादनात् । १८ । यजुरुत्पूताभिः पात्राणि प्रोक्ष्याज्यं निरुप्य पर्यग्नि करोति । १९ । स्तीर्णं बर्हिः ॰ शयाः परिधयः । २० । बर्हिषोऽधि स्तम्बयजुर्हरति । २१ ॥ प्रो-क्षणीरासादयेध्ममुपसादय स्रुचौ संमृड्ढ्याज्येनोदेहीति संशास्ति । २२ । दक्षिणतः प्रोक्षणीष्वकृत्स्नसंस्थानां प्रणीता अपवर्जयति । २३ । सिद्धमाज्यग्रहेभ्यः । २४ । अष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णाति ॰ चतुरुपभृति । २५ । इध्मं प्रोक्ष्य मूलदेशे बर्हिषः प्रदक्षिणं प्रोक्षणीर्निनयति । २६ । इध्मदार्वादाय विधृत्योः प्रस्तरं सादयति । २७ । आज्यानि सादयति स्रुवतृतीये स्रुचावाज्यस्थाल्यौ स्फ्यं वेदं च । २८ । सिद्धमा समिन्धनात् । २९ । त्रिरिध्ममादधाति । ३० । सिद्धमा संप्रैषात् । ३१ ॥ अग्निमग्नीत्त्रिः संमृड्ढि ॥ सीद होतरिति प्रेष्यति । ३२ । लुप्यते स्रौचः प्रवरश्च । ३३ ॥ घृतवती अध्वर्य इत्युच्यमाने स्रुचावादाय दक्षिणातिक्रम्य यथादेवतमनुवाच-यति । ३४ । अग्निं पूर्वार्धे यजति ॰ मध्ये सोममौपभृतं जुह्वां सर्वमानीय विष्णुं पश्चार्धे । ३५ । स्रुचौ विमुच्य बर्हिर्वेदि निरस्यति । ३६ । राजानमाप्याय्य निह्नुवते । ३७ । ब्रह्मा राजानमुपनह्यति । ३८ । प्रस्तरं विधृती आदाय स्रुवेणोपसदो जुहोति ॥ या ते अग्नेऽयाशयेति प्रथमेऽहनि ॥ या ते अग्ने रजाशयेति मध्यमे ॥ या ते अग्ने हराशयेत्युत्तमे ॥ तनूर्वर्षिष्ठेति सर्वत्रानुषजति । ३९ । समयाहवनीयं प्रस्तरमतिह-रन्सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वयाग्नीद्देवपत्नीर्व्याचक्ष्वेति प्रेष्यति । ४० । गार्हपत्यान्ते देवपत्नीराग्नीध्रो

(zur sache vgl. Âp. Çr. 11, 2, 5 ff. und namentlich auch Kâty. Çr. 8, 2, 15 ff.). — 15) Zu *anyad* cf. 1,6,1,14; 2,3,7,11. — 16) cf. 1, 1, 1, 52, संनह्य mss. ausser L (in LcP3 umschrieben). — 17) स्रुवावा° M2BNS. — 19) निरूप्य M2BNS. — 20) स्तीर्णं so alle (स्तीर्णा S blosser schreibfehler?), शयाः so alle [prägnant; die correctur *stīrṇabarhiḥçayā* wäre sachlich falsch und *çāyyaḥ* gewaltsam; L trennt w. o.; dem entsprechend erklärt Lc: *ātithyayām eva yat stīrṇaṃ barhis, tad upasadāṃ tad agnīṣomīyasye 'ti* | *na punaḥstaraṇārthaṃ barhir* [illegible]*yate* | *na paridhayaç chidyante* | *idhmasyai*[illegible] *'kasya ched*[illegible] [illegible] *stīrṇa*[illegible] *barhiḥ çayāḥ paridhayaḥ*]. — 22) स्रुवंचस्रुचौच NS cf. zu 1, 2, 4, 23; 2, 2, 2, 9, auch Âp. Çr. 11, 3, 1; सुचौ संमृड्ढ्या° Kc. — 23) दक्षिणतः so LP3 दक्षिणेन d. übr. (fehlt in Lc) cf. zu 2, 2, 2,10. — 27) °धाय NSLc cf. aber auch 1,2,6,10; zu *vidhṛ*° cf. ib. su. 13. — 34) घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्यस्वेत्युच्य° citirt Kc zu Kâty. Çr. 8, 2, 33 Ed., यथादैव° M2BNS cf. zu 2, 3, 8, 13. 18. — 39) प्रस्तरं वि° corr. cf. zu 1, 2, 1, 18 u. Kâty. Çr. 8, 2, 35, प्रस्तरावि° (als Dvandvam formell, als Tatpur. inhaltlich falsch cf. sū. 40) LLcP3, प्रस्तरेवि° (widerspruch zu sū. 27) d. übr.; आदाय so alle (°धाय corr. S. a. r. gegen sū. 27, irrege[illegible] [illegible] [illegible]): ma-

व्याचष्टे ॥ वाग्वायोः पत्नी पथ्या पूष्णः पत्नीति सर्वत्रानुषजति । ४१ । पूर्वाह्णे प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरत्यप-
राह्णे च । ४२ । अन्तरोपसदौ व्रतयतो यथाकालं सायम् । ४३ । एवं त्र्यहमुपसद्भिश्चरन्ति । ४४ । तानूनप्त्रं
व्रते प्रयच्छति । ४५ ॥ या ते अग्ने हरिशया तनूरिति व्रतयति । ४६ । तप्तव्रतौ भवतः । ४७ ॥ व्रतय वाचं
यच्छ ॥ यत वाचं यच्छेति यथाकालं व्रतप्रदो वाचं यमयति । ४८ । चतुःस्तने प्रथमेऽहनि त्रिस्तनद्विस्तने
मध्यम एकस्तन उत्तम उपसत् । ४९ । वृद्धौ स्तनव्यूढौ विवर्धयेतामुपसदांश्च होमान् । ५० । मध्यमायामु-
पसदि पूर्वाह्णिकीं कृत्वा यूपमच्छैति । ५१ । अग्रेण प्राग्वंशं त्रिषु प्रक्रमेष्वपरिमिते वावकाशे पृष्ठ्याशङ्कुं
निहत्य वेदादानप्रभृति वेदिं विदधाति । षट्त्रिंशत्प्रक्रमा प्राचीत्याम्नातं प्रमाणम् । ५२ । उपरवदेशा-
त्स्तम्बयजुर्हरति । ५३ । दशपदामुत्तरवेदिं निःसारणान्तां करोति । ५४ । उत्तमायामुपसदि पूर्वाह्णिकीं
कृत्वा शालामच्छैति । ५५ । ॥ १ ॥

अर्धव्रते प्रदाय सद्यः कुर्यादापराह्णिकीम् । १ । उत्साद्य घर्मपात्राण्यग्नीषोमीयायोपसदं बर्हिः शु-
ल्वप्रभृतिना कल्पेन संनह्यति । २ । इध्मे परिधीनुपसंनह्यति । ३ । उत्तरवेदेः प्रोक्षणप्रभृति सिद्धमा
पूर्णाहुतेः । ४ । वेद्यां पदानि लोभयन्ते । ५ । यावन्तो दक्षिणतस्तावन्त उत्तरतः । अव्यतिक्रामन्तः पृष्ठ्यां
पराञ्चोऽभ्यवसर्पन्ति । ६ । उत्करे लोभनानि प्रविध्यन्ति । ७ । नाप्रोक्षितामाक्रामन्ति । ८ । उत्तरं परि-
याच्छं परिगृह्य प्रत्यवमृज्याग्रेण पृष्ठ्याशङ्कुं तिर्यञ्चं स्फ्यं स्तब्ध्वा ॥ प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय
स्रुचः संमृड्ढ्याज्येनोदेहीति संशास्ति । ९ । दक्षिणतः प्रोक्षणीरासाद्योत्तरामिध्माबर्हिरुपसादयति । १० ।
उदीरणप्रभृति सिद्धमा बर्हिषः प्रोक्षणात् । ११ । इध्माबर्हिर्निधाय संततामुलपराजिं स्तृणाति पृष्ठ्या-
शङ्कोरध्योत्तरवेदेः । १२ । हविर्धानयोः प्रवर्तकृतान्यन्योन्यवग्रस्य प्रत्नाल्याभ्यञ्ज्याभिनह्याभितः पृष्ठ्याम-

---

dhyame bis *haraçaye'ti* fehlt in M2B, हरिश॰ Lc. — 46) ॰चरन्ति M2BLc. — 43) ॰पसदा Lc. — 48) यत्ना M2B wie 2, 1, 3, 9. — 50) वृद्धौ so L विवृद्धौ NS resp. M2B, विवर्धयव्रतोपस॰ NSB resp. M2. — 52) पृष्ठ्याशंकुं LLcP3 cf. zu 1, 7, 3, 13, षट्त्रिं॰ M2BNS cf. aber auch MS. III, 96, 15. — 54) ॰रणान्तं LM2B cf. zu 1, 8, 1, 20. — 55) Wird von Lc und wie es scheint, auch von Kc zum folg[enden] [gez]ogen

2 (cf. MS. I, 2, 9; III, 8, 7; Âp. Çr. 11, 5-9): 2) शुल्वं M2BNS. — 4) उत्तरवेदिंप्रो-क्षति । प्रोक्षणप्रभृति Lc wohl nur umschreibend — 6) अनतिक्रामंतः P3. — 8) प्रोक्षि॰ (ohne ना) M2BNS, ॰क्रामति Kc. — 9) परियच्छं Kc, प्रत्यभिमृज्या॰ L, पृष्ठ्यं NS. — 10) दक्षिणतः so L दक्षिणेन d. übr. (fehlt in Lc) cf. zu 2, 2, 1, 23. — 11) *siddham* bis *strṇāti* sū. 12 fehlt in M2[B] ... [पृष्ठ्]याम॰ so P3K[c]

राजमात्रे ऽवस्थापयन्ति । बहिर्वेदि चक्राण्यन्तर्वेद्युपस्तम्भयन्ति । १३ ॥ युञ्जते मन उत युञ्जते धिय इति शालामुखीये जुहोति । १४ । हविर्धानयोर्दक्षिणे ऽक्षधुरौ राजकरणोपदार्धेन "देवश्रुतौ देवेष्वाघोषेथा-मिति पत्न्युपानक्ति । त्रिरन्यां त्रिरन्यां । प्राचीमनिवर्तयन्तौ । १५ ॥ हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनु-ब्रूहीत्यनुवाचयति । १६ । त्रिरनूक्तायामेप जन्यं मयं नदेति सकृदिष्के प्रवर्तयन्ति । १७ । उदक्कृत्तौ ऽवरा-वरमन्तर्वेद्यवस्थाप्य । ये धुरावुपाञ्जन्ति तयोर्वर्त्मनि वेदिसंधौ हिरण्यं निधायाभिजुहोतीदं विष्णुर्विच-क्रम इति दक्षिणस्मिंस्त्रिरावृतो धेनुमतीत्युत्तरस्मिन् । १८ । उदक्कृत्तौ ऽनुव्रजन्ति । १९ । यद्यत्र उत्तवेदे-र्नौवागावद देव दुर्यानिति जपेत् । २० । पश्चादुत्तरवेदेस्तिष्ठ प्रक्रमेषैत्र रमेथां वर्ष्मन्पृथिव्या अधीति नभ्यस्थे ऽवस्थाप्य परिदधाति । २१ ॥ वैष्णवमसीत्युत्तरामीषामारभ्य जपति । २२ ॥ विष्णुस्त्वोत्तभ्नाति-त्युपस्तभ्नोति । एवमुत्तरम् । २३ । हविर्धानयोरपि दक्षिणे मेथ्यावुपनिहन्ति "दिवो विष्ण इति दक्षिणां "विष्णोर्नु कमित्युत्तराम् । २४ । इषे मेथ्योर्निबध्नाति ग्रन्थिमकुर्वन् । २५ ॥ आ वामुपस्थमद्रुहेति प्राची नवंशं हविर्धानं मिनोति । २६ ॥ विष्णोः पृष्ठमसीति मध्ये छदिरादधाति । पश्चात्प्रयोगः (?) । २७ । पू-र्वार्धे छदिरन्तेषंसदन्नीशितसः स्थूणा निहत्योदसं वंशमवदधात्येवं पश्चाद्व्सोपमापु । २८ । तेजन्यां मध्ये दर्भाणां वरसं करोति । २९ । दर्भान्प्रत्युपकर्षं रज्ज्वानुपरिहारं समस्य तेजन्यन्तौ "विष्णो रराट-

---

पृष्ठा° LLcNS haben M2B पृथिव्या° gemacht, cf. 2,3,6,13 u. vgl. zu 1,7,3,13. — [13]) LLcN und, wie es scheint, auch Kc trennen w. o. *bahirvedi* vom vorhergehenden, *avasthāp°* also sc. *havir-dhāne*, पस्तम्भयति Kc zu Katy. Çr. 8, 3, 22 citatfehler? — [15]) धुरौ (ohne ऽक्ष) M2BNS, °वर्तयंतो so Lc °यंति P3 °यंतौ d ubr. — [17]) प्रवर्तयति M2B. — [18]) °वस्थापयंति Lc (citatform?). — [19]) अनुगक्ष° Lc cf. MS. III, 104, 5. — [20]) यद्यत्र (°श M2B) so alle und darnach MS. III, 17, 6 zu corr. cf. auch MS. III, 104, 5, उत्तवेदेत् so L resp. LcP3 उत्ते-देत् NS उत्तदेत् M2B, दुर्यामिति M3BNS (aus missverstandniss von MS. I, 19 [illegible] cf. auch MS. III, 104, 5). — [21]) Statt स्थमीपु [illegible] त्रिः M2B पटसुग्रष्टसुवा N[illegible]as zweifelhafte [illegible]ति NS (blosser schreib[illegible] अत्या so Kc z[illegible] 26. 37). — [illegible] LLc mit krasis [illegible]

[illegible]) cf. MS III, 104, 19—105, 4, wo st. मेथी-निहन्ति beide mal wohl मेथी निहन्ति zu lesen ist cf auch Âp. Çr. 11, 7, 3 ff. — [27]) प्रयोपः corr. पृष्ठ्योपः LcNS पृथिव्योपः M2B पृष्ठ्यः L [पृ fur प्र wie गृ fur ग्र, वृ fur व्र u. dgl. ofters in einzelnen mss. Zur sache vgl. auch die comm. zu Katy. Çr. 8, 4, 20; Âp. Çr. 11, 7, 7. 8, 1. 2. Corrigirt man पृष्ठ्योः cf. zu Mān. Gr. 1, 4, 2ᵃ. 22, 7, so muss man es, wie L thut, zum folg. ziehen, wobei aber unklar bleibt, was es hier, auf *sthuṇāḥ* bezogen, soll; Lc stellt *paçc°* *pṛth°* besonders so, dass man es auf *chadir* beziehen muss, und fugt erlauternd hinzu: *pariveças tu sarvataḥ*]. — [28]) पूर्वार्धे corr. nach पूर्वोर्धे । अंसद-न्नीश्र° P3, पूर्वार्धाच्छदि° d ubr. (Lc mit dem erklarenden zusatz: *pūrvārdhā sthuṇā ity ar-*

सीति पूर्वार्धे वंशे ऽध्यादधाति । ३० । परिश्रित्य दक्षिणस्मिन्वंशान्ते तेजन्यां दर्भानाधाय " विष्णोः शिप्रे स्थ इत्यन्तौ व्यत्यास्यति । ३१ । विष्णोः स्यूरसीति प्रवयति । ३२ ॥ विष्णोर्ध्रुवो ऽसीति प्रथमं ग्रन्थिं करोति । ३३ । आन्तात्प्रतिषीव्येत् । ३४ । अपरं वंशं प्रतिषीव्य द्वार्याः प्रतिषीव्यति । ३५ । ऊर्ध्वाः शम्या उत्कृष्य संनह्यति । ३६ ॥ वैष्णवमसि विष्णवे त्वेति संमितमभिमन्त्र्याहवनीयाद्यजमानः प्राचस्त्रीन्प्रक्रमान्प्रक्रम्य " प्र तद्विष्णुरिति जपति । ३७ । दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादुपस्तम्भनस्य द्विप्रादेशं चतुरस्रं विधाय । ३८ । ॥ २ ॥

उत्तरतो गार्हपत्यस्य " देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यभ्रिमादत्ते । १ ॥ अभ्रिरसि नारिरसीत्यभिमन्त्रयते । २ ॥ इदमहं रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामीति दक्षिणस्मादंसादभिप्रदक्षिणं प्रादेशमात्रान्कुष्ठासूपरवान्परिलिखति यथायूपावटं बाहुमात्रान्खनति । ३ । अपरवाणां पांसूनामग्रेणोपस्तम्भनं बाहुमात्रं चतुरस्रं खरं करोति । ४ । अवोक्ष्य सिकताभिः प्ररोचयति । ५ ॥ बृहन्नसि बृहद्ग्राव इत्यनुपूर्वं खनति । ६ ॥ सम्राडसीति प्रथममुद्वपति " स्वराडसीति द्वितीयं " विराडसीति तृतीयं " सत्रराडसीति चतुर्थम् । ७ ॥ बृहन्नसि बृहद्ग्राव इत्यधस्तात्संतृद्य " सर्वराडसीति सर्वानुद्वपति । ८ । उद्धसानुत्करे प्रविध्यति । ९ । संमृश इत्युपरवान्संमृशति । १० । अनुमृशतः पूर्वयोर्दक्षिणमन्वध्वर्युरपरयोरुत्तरं यजमानः ॥ किमत्रेति

---

thaḥ; ob sie °*rdhāt* lesen?). — 29) तेजन्या M2B, वरसं so alle (cf *barsa, bṛsi, barāsi*; Lc: *darbhamayo varasaḥ kaṭakṛtiḥ kriyate*). — 30) °त्कृष्य Lc (°*karsaṁ* fur °*karṣaṁ*). — 31) व्यत्यास्य Lc (nach ihm s v a *baddhvā*! cf aber auch Âp. Çr. 11, 8, 4 nebst dortigem comm) — 32) स्यूर° NS, प्रवपति LLcP3 cf. zu 2, 2, 3, 28, auch zu Âp. Çr. 11, 8, 5, nach Lc s. v. a. *vṛtim* (geschr. *vṛttim*) *karoti*. — 34) अंतात् P3, °षीव्येत् corr. auf grund des folg. sū. u. 2, 2 3, 31 °षीवेत् alle wie 2, 1, 2, 3. 2, 3, 30. — 37) समितम° M2B, °भिमंत्रयते Lc (citatform?). — 38) °पस्तंभस्य M2BNS, चतुरश्रं Kc; über die gerundialform am ende eines capitels s. zu 1, 5, 3, 19 (der zusatz प्रादेशमात्रान्कुष्ठासूपरवान्खनति Kc zu Kāty. Çr. 8, 4, 28 ist 2, 2, 3, 3 entnommen und darf daher nicht als capitelschluss angesehen werden).

3 (cf. MS. I, 2, 10 ff.; III, 8, 8 ff; Âp. Çr. 11, 9-13): 2f) °भिमंत्रयतइदमहं M2BNS cf. aber auch 1, 8, 2, 2. — 3) कुष्टा° alle ausser Kc; यथायू° ist wie sū. 13 vor- und rückbezüglich und weist auf den anfang von cap. 1, 8, 2 vgl auch Kāty. Çr. 8, 5, 1 10 (Lc zieht es zum folg.; so hier auch L, sū. 13 aber zum vorherg.). — 4) चतुरश्रं Kc. — 5) Statt [illegible]*sya* citirt उद्धतावोक्षिते Kc offenbar [illegible] Çr. 8, 5, 29. — 6) बृहद्राय so alle wie ना) M2BNS, I, 19, 17. — 8) °द्राय so alle wie °भिमृश्या° L, ausser vielleicht दक्षिणेन d. übr.

पृच्छति "भद्रमित्यध्वर्युस्तन्नौ सहेति यजमानः। उत्तरमन्वध्वर्युर्दक्षिणयोरपरं यजमानः ॥ किमत्रेति पृच्छति "भद्रमित्यध्वर्युस्तन्मा इत्याह यजमानः। ११। उत्तरतः सदोहविर्धानयोः समयार्धे चतुःस्थूणं दक्षिणाद्वारं प्राग्वंशमाग्नीध्रं मिनोति। तस्यार्धमन्तर्वेद्यर्धं बहिर्वेदि ।१२। अपरस्माद्धविर्धानात्त्रिषु प्रक्रमेष्वपरिमिते वावकाशे सदो विदधाति नवारत्नि प्राचीनं त्रिनवं तिर्यक्। तस्य मध्ये दक्षिणतः पृष्ठ्यायाः प्रक्रममात्र औदुम्बर्यै गर्तं खनति यथायूपावटं ' समानमा स्तरणात्। १३। यजमानमात्रीमौदुम्बरीमुच्छ्रीयमाणामुद्गातान्वारभते। १४॥ उच्छ्रयस्व वनस्पत इत्युच्छ्रयति। १५॥ नितानस्त्वा मारुतो निहन्त्विति प्राक्पाणिमिवदधाति। १६॥ ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं पर्यूहामीति पांसुभिः पर्यूहति। १७॥ ब्रह्म दृंह क्षत्रं दृंहेति यजमानो दीक्षितदण्डेन प्रदक्षिणं संमृशति। १८। अपो ऽनुपरिषिञ्चति। १९। अन्तरा कर्णौ हिरण्यं निधाय "घृतेन द्यावापृथिवी आपृणेत्यभिजुहोति। २०। आ मूलादवस्रावयति। २१। उदग्वंशं सदो ऽन्तर्मायु मिनोति। २२। औदुम्बरी वर्षिष्ठा स्थूणानां ' ह्रसीयस्यो ऽन्या ' अन्त्या ह्रसिष्ठाः। २३। नव छदींष्यग्निष्टोम उदक्कूलानि ' पञ्चदशोक्थ्ये ' सप्तदशातिरात्रे ' एकविंशतिः सत्राहीनयोरेकादश षोडशिनि वाजपेये च। २४॥ विश्वजनस्य छायासीत्यौदुम्बर्या मध्यमं छदिरादधाति। पूर्वमाधायापरमादधाति। दक्षिणैरभिनिदधाति। उत्तराण्युपकर्षति। २५॥ परि त्वा गिर्वणो गिर इति परिश्रयति। २६। मध्यमापरयोः संधाविन्द्राय त्वेत्यारभ्य जपति। २७॥ इन्द्रस्य स्यूरसीति प्रवयति। २८॥ इन्द्रस्य ध्रुवो ऽसीति प्रथमं ग्रन्थिं करोति। २९। आन्तात्प्रतिषीव्येत्। ३०। अपरान्संधीन्प्रतिषीव्य द्वार्याः प्रतिषीव्यति। ३१॥ ऐन्द्रमसीन्द्राय त्वेति संमितमभिमन्त्र्य प्रोक्षणीः संस्कृत्य "रक्षोघ्नो वो वल-

---

Lc cf. Mān. Gr. XLIII. — [11]) *anu* nach *dakṣiṇam* fehlt in Kc, aber nicht auch nach *uttaram*. — [12]) Weber zu Katy. Çr. 8, 6, 13 druckt falschlich सदो हवि°; दक्षिणां (ohne *dvāram*) M2B. — [13]) त्रिनवं so schreiben alle, प्रक्रममात्रमौदु° M2B; uber यथायू° s. zu sū. 3. — [14]) °मुच्छ्रय P3 °मुछ्रय° Lc. — [15]) उच्छ्रयस्व (उंच्छ्र° N उच्छ्रि° P3) mss. ausser L cf. MS. I, 20, 17. — [22]) सदोन्तर्मायु so alle incl. Kc (in P3 fehlt das zweifelhafte *antar-māyu*). — [23]) ऽन्या अन्त्या so Kc zu Katy. Çr. 8, 5, 31 न्यान्त्या LLc mit krasis न्यांमधिरार्ष-त्या (mit verdorbener glosse?) M2B न्यांमधिरार्षत्या (!) N न्यांमधिशर्षत्या (!) S; ह्रसिष्ठाः so ist nach LcP3 und Kc aufzulösen (°ष्ठा nach Weber l. c. im text). — [24]) उदक्कूलानि M2B, एकाविंशति (cf. Mān. Gr. XLI) alle ausser Kc zu Kāty. Çr. 8, 6, 12 (corr. v. Weber?), षोडशनि M2BNS. — [25]) पूर्वामाधायाप-रामाद° alle ausser Lc. — [28]) स्यूर° Lc, प्रव-यति L (?) P3 (?) S u. Lc im text (aber प्रवय-ति in der erkl.) cf. zu 2, 2, 2, 32 — [30]) षी-व्येत् corr. auf grund des folg. sū. u. 2, 2, 2, 35, °षीवेत् alle wie 2, 1, 2, 3. 2, 2, 34. —

गघ्नः प्रोक्षामि वैष्णवानित्युपरवान्प्रोक्षति । ३२ ॥ रक्षोहणं वो वलगहनमवसिञ्चामीत्यद्भिरेकैकमव-सिञ्चति । ३३ ॥ रक्षोहणं वो वलगहनमवस्तृणामीति दर्भैरेकैकमवस्तृणाति । ३४ । औदुम्बरे ऽधिषव-णफलके समोपवृक्णे पश्चात्पुरस्तात्प्रधिप्रकारे बाहुमात्रे । द्व्यङ्गुलं पश्चादसंहृतम् । ३५ । अतिहृत्या-न्तरेणेषे " रक्षोघ्नौ वां वलगघ्नौ उपदधामीत्युपरवेषूपदधाति । ३६ ॥ रक्षोघ्नौ वां वलगघ्नौ पर्यूहामीति पांसुभिः पर्यूहति । ३७ । अधिविचयनस्य चर्मणो ऽधिषवणं करोति । ३८ । अतिहृत्यान्तरेणेषे " रक्षो-हणं वो वलगहनमास्तृणामीत्यधिषवणफलकयोरास्तीर्य लोमतः कृष्णाः संबध्नाति । ३९ । ॥ ३ ॥

दक्षिणत आग्नीध्रस्याग्नीध्रीयाय लक्षणं करोति । १ । उद्धत्यावोक्ष्य चात्वालात्पांसून्निवपति । २ । व्युह्यावोक्ष्य सिकताभिः प्ररोचयति । ३ । एवं धिष्ण्यान्निवपति षडन्तःसदसः । पृष्ठ्यादेशे होत्रीयं बाहु-मात्रे पश्चाद्द्वारस्य दक्षिणं मैत्रावरुणीयं पर्यन्तयोः समयार्ध औदुम्बरी भविष्यति । उदीच इतरान्बाहुमा-त्रान्तरान्ब्राह्मणाच्छंस्यं पोत्रीयं नेष्ट्रीयमच्छावाकम् । ४ । यावति होत्रीयादाग्नीध्रीयस्तावति दक्षिणतःपुर-स्तान्मार्जालीयः । ५ । दक्षिणतश्चात्वालस्यान्तर्वेद्यास्तावाय संस्तृणाति । ६ । उत्तरतश्चात्वालस्य शामि-त्राय लक्षणं करोति । ७ । उद्धत्यावोक्ष्यानुपरिक्रामन्तो धिष्ण्यानुपतिष्ठन्ते ऽध्वर्युयजमानश्च " विभूरसि प्रवाहण इतप्रभृतिभिर्यथान्युप्तम् ॥ सम्राडसीतिप्रभृतिभिराहवनीयमास्तावमन्तर्वेदि तिष्ठन्तो चात्वालं शामित्रं सद औदुम्बरीं ब्रह्मलोकमुत्तरेणाग्नीध्रीयं परिक्रम्य शालामुखीयं गार्हपत्यं दक्षिणाग्निम् ॥ रौ-द्रेणानीकेनेति सर्वत्रानुषजति । ८ । तीर्थमन्तरा चात्वालमाग्नीध्रं च । ९ । न धिष्ण्यान्व्यवेयात् । अध्वर्यु-श्चेत्प्रत्यङ्धिष्ण्यानतिक्रामेदैन्द्रो निगदेत् । १० । अन्तराग्नीध्रमाग्नीध्रीयं च प्राग्वंशाय संचरः । ११ । वेदिं स्तृणन्ति यथापद्लोभा धातुशो धुन्वन्तो वांनपक्कादयन्तो धिष्ण्यान्परोपर्योत्तरवेदिं च । १२ । अर्धव्रते

---

35) समोपवृक्णे Kc zu Kâty. Çr. 8, 5, 25 (verlesen? Auch unsere mss. konnte man so oder °वृक्णे lesen), प्रधिप्रकारे corr. nach प्रधिकारे Lc u. प्रधिप्रकारे N cf. Âp. Çr. 11, 13, 1 पृथक्प्रकारे d. ubr. (fehlt in P3), °संहृतम् so alle sc. *phalakam* cf. jedoch auch Âp. Çr. 11, 13, 6 — 38) अधिवि° so alle. — 39) कृष्णास् N (ष्ट schreiben alle).

4 (cf. MS. I, 2, 12 ff.; III, 8, 10. 9, 1; Âp. Çr. 11, 14–18): 3) व्यूह्य° NS, °वोक्ष्य (st. °वोक्ष्य) Kc zu Katy. Çr. 8, 6, 22 druckfehler? — 4) पर्यन्तयोः M2BNS, समयाग्नौदु° Kc l. c. (gedruckt समयौदु°), °मात्रांतरात् P3, °च्छंसीयं L. — 6) दक्षिणतश्चाग्नीध्राच्चात्वाल° Kc von Weber aufgenommene v. l. — 8) °तिष्ठतेऽध्वर्यु° P3 (wohl nicht citatform; auch Lc w. o. cf. Man. Gr. § 8 c α). — 10) निगदेत् so LKc ist in den ubrigen mehr oder weniger stark verschrieben. — 12) स्तृणंति so LLcN स्तृणाति M2BSKc, यथापद्लोभा so alle (ein kühnes

प्रदायोत्तरत आहवनीयस्येध्माबर्हिरुपसादयति । १३ । पाणी प्रक्षालयते ऽध्वर्युर्यजमानश्च । १४ । शालामुखीये ऽग्निप्रणयनान्याधाय प्राग्वंशे पाशुकानि पात्राणि प्रयुनक्ति ' स्रुवाद्दक्षिणां स्रुचं प्रचरणीम् । तस्याः प्रथमं तूष्णीं संमार्जनम् । १५ । सिद्धमाज्यग्रहेभ्यः । १६ । चतुर्गृहीतान्याज्यानि पृषदाज्यवन्ति गृह्णाति । १७ । ब्रह्मण उपस्थे राजानमादधाति यजमानाय वा । १८ ॥ प्रेतु ब्रह्मणः पत्नी वेदिं वर्णेन सीदत्विति दीक्षितसंचरेण पत्नीमभ्युदानीयाथाहमनुगामिनी स्वे लोके विश इहेति पश्चाद्यजमानस्योपवेशयति । १९ । चतुर्गृहीतं गृहीत्वाग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीत्यनुवाचयति । २० । त्रिरनूक्तायामग्निप्रणयनान्युद्यच्छति । २१ । अध्वर्युराग्नीध्राय प्रदाय ' प्राग्दशेन वाससामात्यान्यजमानं च प्रच्छादयन्ति । २२ । पुमांसो यजमानमन्वारभन्ते ' स्त्रियः पत्नीम् । २३ । उपसंयम्य दशां स्रुग्दण्डे " त्वं सोम तनूकृद्भ्य इति जुहोति ॥ जुषाणो अप्तुरिति द्वितीयाम् । २४ । एषो ऽत ऊर्ध्वं गार्हपत्यो भवति । तस्य शीतभस्मानि पदार्धमुपवपति । २५ । अग्निमग्रतो नयन्ति । यस्योपस्थे सो ऽनन्तरा राजानमनु ' पश्चादाज्यान्यासन्दीं ग्राववायव्यानि द्रोणकलशम् । अजं चाग्नीषोमीयमनुनयन्ति । २६ । उत्तरेण सदो यन्ति । २७ । आग्नीध्रीये धिष्ण्ये ऽग्निं निधायाग्निं नयेत्यभिजुहोति । २८ । आग्नीध्रे यज्ञपात्राणि सादयत्यासन्दीं ग्राववायव्यानि द्रोणकलशम् । अजं च बध्नाति । २९ । ब्रह्मा राजानमादाय पश्चाद्धविर्धानयोरवतिष्ठते । ३० । अग्नेरुत्तरवेद्यन्ते " उरु विष्णो विक्रमस्वेत्याहवनीये हुत्वाग्राण्युपपाद्य पश्चादुत्तरवेदेरेकवद्बर्हिः स्तृणाति । ३१ ।

---

compos., bezieht sich nach LcP3 auf 2, 2, 2, 5!! „ अनपक्राद्॰ so alle (*anapach°* entw = *anavach°* oder fehlerhaft für *anupach°*), °वेदिं so alle (ein ungewöhnliches Dvandva; oder liegt krasis vor aus *kharam uparavam utt°*? cf. zu Man. Gṛ. 2, 4, 1 Einl. p. XLII) — 15) पाशुकानि fehlt in Kc zu Käty. Çr. 8, 7, 1; तूष्णीं cf. 2, 3, 1, 5 fehlt in Kc l. c., aber nicht zu ib. 9, 1, 2. — 18) यजमानाय वा fehlt in Lc vielleicht nicht zufällig cf. Âp. Çr. 11, 16, 11 wie vielleicht auch P3 यजमानस्य ohne *brahmaṇa* u. *vā* nicht zufällig hat cf. Käty. Çr. 8, 6, 31; möglich also, dass *yaj° vā* ein späteres einschiebsel ist (man beachte auch *yaj°* dat. st. des näher liegenden gen. sowie das im Man. Çr. wenig beliebte *vā*). — 19) पत्नी corr. nach TS. 3, 5, 6, 1 पत्नीं M2B पत्नि d. übr., °नुगामिनी so alle gegenüber *anukāminī* TS. l. c. u. Âp. Çr. 11, 16, 10. — 22) °मात्यं यज° Kc, प्रच्छादयति so alle. — 24) तनू° BS wie MS. III, 112, 8 gegen MS. I, 22, 3. — 26) °पस्थेसोमः सराजा° N (zu *anantarā* cf. 1, 7, 1, 14. 8, 11), °संदीग्राव° alle ausser P3 resp. L cf. zu sū. 29, वा° (st. चा°) M2BLcP3 cf. aber auch sū. 29. — 27) नयन्ति Kc. — 29) आग्नीध्रीये Lc, °पात्राण्यासादयत्या° Kc, °संदी M2BLc cf. zu sū. 26, च fehlt in Kc. — 31) °पाद्य mss. ausser P3 (*apapāyya*) u. Lc (*upapāyayati*) cf. 1, 2, 5, 26, °कवद्बर्हि alle ausser L cf. Man. Gṛ. 2, 2, 5 (*ekavad* u. °*vṛd* sind gleich gut). —

सिद्धमाज्यानां सादनात् । ३२ ॥ एवा वन्दस्वेति पूर्वया द्वारा यजमानः प्रपद्यते । अपरयाध्वर्यू राजानमति-हरति । ३३ ॥ उर्वन्तरिक्षं वीहीति दक्षिणमनो ऽधिप्रवह्य पूर्वार्धे नीडे ॥ ऽदित्यास्त्वगसीति कृष्णाजिन-मास्तृणाति । ३४ ॥ अदित्याः सद आसीदेति तस्मिन्राजानमासादयति । ३५ ॥ देव सवितरेष ते सोम इति जपति ॥ एतत्त्वं देव सोमेति यजमानः । ३६ ॥ इदमहं मनुष्यानित्युक्त्वावर्तते । ३७ ॥ नमो देवेभ्य इति नमस्करोति । ३८ ॥ निर्वरुणस्य पाशादिति निःसर्पति । ३९ ॥ स्वरभिव्यख्यमित्यभिवीक्षते ऽग्निमादि-त्यं वा । ४० ॥ अग्ने व्रतपते या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वयीति समिधमादधाति । ४१ ॥ अग्ने व्रतपते या मम तनूस्त्वय्यभूदियं सा मयीति जपति । ४२ ॥ पुनर्नो व्रतपत इति व्रतानि विसृजते । ४३ । कृष्णाजिन आसीत । यजुषा कण्डूयेत । हविष्यं पत्नी प्राश्नीयाद्धविरुच्छिष्टं यजमानः । ४४ । अग्रेण हविर्धाने ऽप-रेण स्रुग्दण्डान्दक्षिणातिक्रम्यापरो ब्रह्मण उपविशत्येष संचरः । ४५ । ॥ ४ ॥

षड्ढोता पाशुक्यारम्भणीया दक्षिणादानं पराङ्भूतेषु निवर्तेत । १ । दीक्षितस्य चेत्प्राक्क्रयाद्यूपमच्छि-यात् । २ । स्रुवमरणी चादाय यूपस्यान्ते ऽग्निं मथित्वा यूपाहुतिं जुहुयात् । ३ । क्रीते चेदाहवनीये हुत्वा । यूपावटप्रभृति सिद्धमोपाकरणात् । ४ । अग्नीषोमीयमजमुपाकरोति । ५ । सिद्धमा प्रवरात् । ६ । प्रवृते मैत्रावरुणाय दीक्षितदण्डं प्रयच्छति । ७ । सिद्धमा वपाया होमात् । ८ । हुतायां वपायां चात्वाले मार्जयित्वा "सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वयेति प्रेष्यति । पितापुत्रीयां सुब्रह्मण्यामाह्वयति । ९ । नाग्नीषो-मीये हृदयशूलं करोति । न सवनीये । १० । न स्वरुमनुप्रहरति । ११ । नान्तरायो देवयजनं च पन्था व्य-वेयात् । १२ । प्रागस्तमयान्निष्क्रम्य वसतीवरीर्गृह्णाति । १३ । वहन्तीनां प्रतीपस्तिष्ठन्हविष्मतीरिमा

---

33) °धर्यु mss. ausser M2B (wahrscheinlich weil sie wie P3 °र्युः trennen); °harati mit dem zusatz उत्तिस्थलंवैसर्जनहोमो M2BNS (offenbar als glosse hineingerathen). — 34) °वृह्य LLc cf. zu 2, 1, 4, 20 — 35) सद् so alle gegen MS. I, 22, 12; III, 113, 12 wie 2, 1, 4, 21 gegen MS. I, 15, 6; III, 86, 6. — 37) °वर्तेते M2B (auch P3 schreibt so, ergänzt aber *yajamānaḥ*). — 40) °भिव्यकश्यमि° Lc. — 43) विसृजति M2B. — 45) परेण druckt Weber zu Kāty. Çr. 8, 7, 24 st. ऽपरेण cf. 1, 8, 4, 31 (wohl weil er sonst अपरेण erwartete; aber auch fur das Man. Çr. gilt die regel Mān. Gr. § 8cα), स्रुग्दण्डान् so Kc cf. 1, 7, 6, 32. 8,4,31 स्रुग्दंडा M2B स्रुग्दंडां d. ubr. (cf zu 2,5,2,2).

5 (cf. MS. I, 3, 1; IV, 5, 1; Âp. Çr. 11, 19-21): 3) °रणी M2B. — 7) प्रवृणीते M2BNS wie 2, 1, 5, 17. — 9) पितापुत्रि° alle ausser M2B u. sec. m. S; °ह्वयति so alle wie sū. 35 (ohne letzteres wäre man versucht °ह्वयेति

भ्या इति प्रतीपं कलशमुपसारयति । १४ । छायातपयोः संधावपिधाय दर्भैः पाणिना वाग्निर्वो ऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामीति पश्चाच्छालामुखीयस्य सादयति । १५ । यद्यस्तमितः स्यात्सोमयाजिनः कुम्भाद्गृह्णीयात् । १६ । सोमयाजिनं चेन्न विन्देद्धिरण्यं हस्ते स्यादग्निमुपरिष्टाद्धारयेयुरथ गृह्णीयात् । १७ । यद्दक्षिणास्वदास्यन्स्यात्तस्याध्वर्यवे वरं दद्यात् । १८ । पशुपुरोडाशप्रभृति सिद्धमा पश्विडायाः । १९ । दक्षिणेन हविर्धानमार्जालीयमैत्रावरुणीयानामतिहृत्य होत्रे पश्विडां प्रयच्छति । २० । सिद्धमोपयड्भ्यः । २१ । शामित्रीयादङ्गारानाग्नीध्रो होत्रीये निवपति । २२ । इडापात्रेण गुदत्राघनी करोति । २३ । सिद्धमा संस्रावभागेभ्यः । २४ । सर्वाः स्रुचः संप्रगृह्णाति । २५ । नक्तं पत्नीसंयाजान्तः संतिष्ठते । २६ । पाशुबन्धिकामिध्माबर्हिः संनह्यति । २७ । या यजमानस्य व्रतधुक्तामाशिरे दुहन्ति । या पत्न्यास्तां मैत्रावरुण्यै पयस्यायै । या प्रवर्ग्यस्य तां दधिघर्माय । २८ । पयांसि विशेषं निदध्यात् । दधि दधिग्रहाय । शृतशीतं मैत्रावरुणाय । हिरण्यशकलौ शुक्राय । सक्तून्मन्थिने । तप्तातप्तशीतातप्ते दधनी आदित्यग्रहाय । धाना हारियोजनाय । २९ । आग्नीध्रे यज्ञपात्राणि वासयति । तस्मिन्यजमानो जाग्रदुपवसति । प्राग्वंशे पत्नी । ३० । निशायां वसतीवरीः परिहरति । नादीक्षितमभिपरिहरेयुः । ३१ । अन्तर्वेदि तिष्ठन्यजमानः पत्नी

---

zu corr. cf. Âp. Çr. 11, 20, 3). — 14) °मारयंति P3. — 15) च (st. *va*) P3. — 17) °परिष्टाद्धार° zweimal Lc (so auch L?) cf aber auch MS. IV, 3. — 18) °स्वदास्यंस्यात् so L resp. °स्वदास्यतस्यात् Lc, °स्वधाउत्कृष्टस्यस्यात् [°त्स्यात् B] M2B स्वदा[सदा N]उत्कृष्टस्यसात् NS (die letzteren vier also wiederum mit einer unverstandlichen glosse?). — 20) हविर्धानं M2B cf zur sache aber auch namentlich Katy. Çr. 8, 8, 2-4 (zu *dakṣiṇena* c. gen. wie 2,3,2,31. 3,3,17 vgl. PW, in PW² mit unrecht gestrichen). — 21) °यड्भ्यः schreiben d. mss. wie die der MS. III, 135, 10 ff. — 22) शामित्रिया° L [fehlt in Lc; möglicherweise hiess es ursprünglich शामित्राद्° cf. zu 1, 8, 4, 20, vgl. aber auch 1, 8, 6, 2, wo die correctur nahe lag, jedoch nicht unbedingt nothwendig war; *çāmitrīya*, hier vielleicht durch *hotrīye* hervorgerufen, ist der bed. nach jedenfalls = *çāmitra*], होत्रिये LN. — 24) संस्रव° Lc, भोगेभ्यः L. — 29) विशेषं corr. विशेष्यंनि° P3 विशेश्यंनि° Lc विष्येष्यंनि° L विशेष्यान्न° d. ubr. [st. विशेषं abs. cf. zu 1, 1, 2, 4 konnte man auch विशेष्य oder, wie N am schluss des sū. als zusatz hat, विशिष्य corrigiren; Lc erklärt: *cihnaṁ kṛtvā yathā vyatireko na bhavati*], शृतं P3, दधनी L; हारियोज° corr. nach MS. I, 40, 6 ff. हार्यो° alle wie v. l. MS. l. c. (über die schreibweise *hāryo*° st. *hariyo*° vgl. zu 2, 5, 4, 2. 7); nach *hāriyoj*° hat als zusatz इतिविशिष्यनिदध्यात् N. — 30) सादयति तस्माद्यजमानो Kc. — 31) °क्षितमभिपरि° corr. nach Âp. Çr. 11, 21, 2 °क्षितमतिविपरि° Lc °क्षितमाविपरि° d.

च । ३२ । पूर्वया द्वारा प्रविश्य वसतीवरीर्गृह्णाति । ३३ । अपरेण विहारं दक्षिणातिक्रम्य पूर्वया द्वारा निःसृत्य दक्षिणेन सदोमार्जालीयहविर्धानं गत्वैन्द्राग्न्योर्भागधेयीः स्थेति दक्षिणस्यामुत्तरवेदिश्रोण्यौ सादयति । यथेतं प्रत्येत्य पूर्वया द्वारा निःसृत्योत्तरेण सदआग्नीध्रीयहविर्धानं गत्वा "मित्रावरुणयोर्भागधेयीः स्थेत्युत्तरस्यामुत्तरवेदिश्रोणौ सादयति " विश्वेषां देवानामित्याग्नीध्रे ॥ सुम्नायुव इति सर्वत्रानुषजति । ३४ ॥ सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वयेति प्रेष्यति । पितापुत्रीयां सुब्रह्मण्यामाह्वयत्याह्वयति । ३५ ।
॥ ५ ॥

॥ इति मानवसूत्रे ऽग्निष्टोमे द्वितीयो ऽध्यायः ॥

---

ubr., °ह्वरयेयुः M2BNS. — 32) तिष्ठन् M2BS तिष्ठति N. — 34) द्वारातिसृत्य Lc, सदो मार्जालीयं हविर्धानं च und सद आग्नीध्रीयं हविर्धानं च Kc zu Katy. Çr. 8, 9, 18 (textform oder freie auflösung des comm.?), °ग्नीध्रीये Kc — 35) °पुत्रियां L °पुत्र्यां Lc cf. zu sū. 9.

उपतिष्ठते व्युक्तत्यामिन्द्रा सह ' आग्नेय्याग्नीध्रं ' वैष्णव्या हविर्धानम् । १ ॥ आसन्यान्मा मन्त्रा-
त्पाहि पुरा कस्याश्चिदभिशस्त्या इत्याग्नीध्रीये जुहोति । २ । उत्तरत आहवनीयस्येध्माबर्हिरुपसादय-
ति । ३ । पाणी प्रक्षालयते ऽध्वर्युः ' प्रतिप्रस्थाता च । ४ । पश्चादाग्नीध्रीयस्य पाशुकानि पात्राणि प्रयुन-
क्ति ' प्राग्वंशे ऽपराणि । स्रुवाद्दक्षिणां स्रुचं प्रचरणीं ' तस्याः प्रथमं तूष्णीं संमार्जनम् । ५ ॥ अग्ने त्वं
पारयेत्येतया स्रुच उपतिष्ठते । ६ । सिद्धमाज्यग्रहेभ्यः । ७ । यथा पूर्वेद्युराग्नीध्रीये तु स्रुचां संमार्जनमाज्या-
नां ग्रहणं च । ८ । उत्तरवेद्यन्त आज्यान्यभ्युदाहरन्ति । ९ । उदीरणप्रभृति सिद्धमा स्तरणात् । १० ।
बर्हिष इतरार्धं सप्रस्तरं दक्षिणतःपुरस्तात्खरस्य स्तीर्त्वा तस्मिन्स्रुचः सादयति । ११ ॥ युनज्मि ते
पृथिवीं ज्योतिषा सहेति ध्रुवामभिमृशति ॥ युनज्मि वायुमन्तरिक्षेण तेन सहेत्युपभृतं ॥ युनज्मि वाचं सह
दिवा सह सूर्येण तेन सहेति जुहूं ॥ युनज्मि तिस्रो विवृतः सूर्यः सव(?) इति सर्वाः । १२ । वायव्यान्यूर्ध्वपा-
त्राणि प्रादेशमात्राणि संसक्तमध्यानि तृतीयोद्बुध्नानि । १३ ॥ को वो युनक्ति स वो युनक्त्विति खरे पा-
त्राणि प्रयुनक्ति । दक्षिणस्मिन्नंसे दधिग्रहपात्रमौदुम्बरं चतुःस्रक्ति । उत्तरस्मिन्नुपांश्वन्तर्यामयोर्दक्षिणमु-
पांशुपात्रं ' तयोर्मध्य उपांशुसवनं ग्रावाणम् । १४ । अपराणि द्विदेवत्यपात्राणि ' परिस्रगैन्द्रवायवस्यां-

---

1 (cf. MS. I, 3, 1; IV, 5, 3; Âp. Çr. 12, 1-3): 2) आसन्यान्मा corr. wie auch S a. r. nach TS. 3, 1, 7, 1; Âp. Çr. 12, 3, 9, आसंघान्मा M2B आसंघांमा N आसंयामा LLc u. pr. m. S; मंत्र्या° alle ausser S. — 5) cf. 2, 2, 4, 15. — 8) °ऽध्यग्रहणांच Lc am schluss der erklärung, ebenso P3 an isolirter stelle und ohne *ca*, also wohl nicht citatform. — 11) उत्तरार्धे P3 im citat, aber *barhiṣaḥ* | *ardham nidhaya* im erläuternden zusatz. — 12) विवृतः so LLcP3 वविवृतः NS ववृतः M2B cf. dagegen TS. 3, 1, 6, 2; Âp. Çr. 12, 3, 7, सर्वान् M2B. — 13) सर्वाण्यू° (st. *vayavyāny*) Kc, संसक्ता° so NS cf. 1, 8, 1, 16 संस्रक्त° B

जागलं मैत्रावरुणस्य । विकर्णमाश्विनस्य । दक्षिणोत्तरे शुक्रामन्थिनोर्बिल्वं शुक्रस्य दक्षिणं । वैकङ्कत-मुत्तरं मन्थिनः । आश्वत्थे ऋतुपात्रे ऽश्वशफबुध्ने यथा मृगमुखतोमुखे । तयोर्दक्षिणमध्वर्युपात्रमुत्तरं प्रतिप्र-स्थातुः । दक्षिणस्यां श्रोणावाग्रायणस्थालीमुत्तरस्यामुक्थ्यस्थालीमुक्थ्यपात्रं च त्रिभृष्ट्यश्वशफबुध्नम् । अग्रेणोपस्तम्भनमादित्यस्थालीमादित्यपात्रं चाष्टाभृष्टि । खादिरं षोडशिपात्रं चतुःस्रक्ति । १५ ।

वायवायाहि दर्शतेमे सोमा अरंकृताः । तेषां पाहि श्रुधी हवम् ॥

इति वायव्यान्युपतिष्ठते । १६ । उत्तरस्य हविर्धानस्याग्रेणोपस्तम्भनं ध्रुवस्थालीम् । १७ । दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादक्षं सत्सरुं द्रोणकलशम् । तस्मिन्नवदधाति परिप्लवां स्रुचमदण्डकाम् । दशापवित्रे च शुक्लानामूर्णानाममात्योते यजमानस्याञ्जलिमात्रं पवित्रं प्रादेशमात्री दशा । १८ । उत्तरस्याधस्तात्सवनी-यकलशान्प्रयुनक्ति । स्थविष्ठं प्रातःसवनिकं पश्चार्धे । पूर्वं माध्यंदिनीयं । पूर्वार्धे तार्तीयसवनिकमग्नि-ष्टोमे कृशिष्ठमुक्थ्यादूर्ध्वं वर्षिष्ठम् । नीड आधवनीयम् । प्रधुरे पूतभृतम् । १९ । दक्षिणस्यावालम्बे दश चमसान्नैयग्रोधान्रौहितकान्वा नानालक्षणान्त्सरुमतः । २० ॥ रक्षोघ्नो वो वलगघ्नः संसादयामि वैष्णवा-नित्यधिषवणे पञ्च ग्राव्णः प्रयुनक्ति । तेषामुपलः स्थविष्ठो मध्ये । ऽभिमुखानितरान् । २१ । वाससा राजानमतिहृत्यान्तरेणोपे " हृदे त्वा मनसे त्वेति ग्रावसूपावहरति । २२ । सप्तहोत्रा यजमानो ऽभिमृशति । २३ । व्युष्टायां पुरा वाचः प्रवदितोः प्रातरनुवाकमुपाकरोति । २४ । ॥ १ ॥

संसृक्त॰ M2 संलक्त॰ LLc संलग्न॰ Kc. — 15) प-रिस्रुग॰ M2BNS, ॰जागलं so LNS ॰जागतं BP3 ॰जायतं M2 ॰जगावलं Lc im citat (in der erklärung aber: *ajasye 'va gālavaṁ yasya kaṇṭhe kriyate tad ajagālavam* cf. *ajagāram* Âp. Çr. 12, 1, 11 u. *ajakavam* Katy. Çr. 9, 2, 6 nebst comm. dazu), विकंकतं u. ohne *uttaram* mss ausser Lc cf. Âp. Çr. 12, 1, 12, ॰ग्रायण-स्थाली॰ so LcP3 ॰ग्रयणस्थाली॰ d. übr. cf. zu 2, 3, 3, 20. — 16) ॰तिष्ठंते Lc. — 18) संत्सरुं L, स्रुचमदंति॰ M2BNS, ॰मात्योते so d. mss. (nicht citirt in LcP3; nach der fraglichen erklärung von Lc *kṛṣṇa upayuktā çuklā tu yajamānahastanyastā* könnte man ॰मात्योप्ते conjiciren). — 19) प्रातःसवनिके Lc, पश्चार्धे u. पूर्वार्धे (d. i. ॰र्धे oder ॰र्धं?) Lc (aber w. o. auch P3; können adj. adv. wie *paçcādakṣam* sū. 18 sein). — 20) ॰नैटयग्रो॰ M2B, रोहित॰ so L u. corr. S रौहीत॰ LKc रो-हीत॰ M2B रोहित॰ N u. pr. m. S, वा fehlt in Kc (wo auch die wortstellung anders ist); त्सरुमतः so nur N u. Web. im text zu Kāty. Çr. 9, 2, 22 cf Âp. Çr. 12, 2, 8, स्वरु॰ M2B सरु॰ L स्वैरु॰ S समरुतो u. सरुमतो Kc. — 21) *upalaḥ* nach Lc = *uparaḥ* cf. zu 2, 3, 3, 4. — 24) (cf. MS. IV, 66, 12 ff; TS. 2, 2, 9, 5; Âp. Çr. 12, 3, 14) प्रवदितोः so L (nach Lc sc. *çakunānām*) ॰तो d. übr. (cf. Man. Gr § 8 i γ).

देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो ऽनुब्रूहि „ब्रह्मन्वाचं यच्छ „सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय „प्रतिप्रस्थातः सवनीयान्निर्वपस्वेति प्रेष्यति। १। प्राग्वंशे प्रतिप्रस्थाता सवनीयान्निर्वपतीन्द्राय हरिवते यवान्धानाभ्य' इन्द्राय पूषण्वते करम्भमिन्द्राय सरस्वतीवते भारतीवते परिवापमिन्द्राय व्रीहीन्पुरोडाशाय। २। अष्टाकपालः प्रातःसवनिक' एकादशकपालो माध्यंदिनीयो' द्वादशकपालस्तार्तीयसवनिकः। ३। एकद्रव्य आमिक्षां करोति। नोत्तरयोः सवनयोः पयस्या। ४। सिद्धमाधिश्रयणात्। ५। भृज्यमानासु पर्यग्निं करोति। ६। धानानां द्विभागं पिनष्टि। ७॥ अभूदुषा रुशत्पशुरित्युच्यमाने "शृणोत्वग्निः समिधा हवं म इति प्रचरण्या जुहोति। ८। तस्यां पुनर्गृहीतायां इष्य होतर्मैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्य आद्रवैकधनिन एत नेष्टः पत्नीमभ्युदानय प्रतिप्रस्थातर्वसतीवरीणां होतृचमसं पूरयित्वा दक्षिणेन होतारमभिप्रपद्य चात्वालान्ते प्रत्युपास्वेति प्रेष्यति। ९। यथाप्रेषितं चात्वालमभ्युदायन्ति। १०॥ एकधनिन इति सवनीयकलशानां संप्रैषः। ११। प्रतिप्रस्थाता वसतीवरीणां होतृचमसं पूरयित्वा दक्षिणेन होतारमभिप्रपद्य चात्वालान्ते काङ्क्षति। १२॥ एह्युदेह्यग्निष्ट अग्रं नयतां वायुष्टे मध्यं नयतां रुद्रावसृष्टा युवा नामासि नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति नेष्टा पत्नीमभ्युदानयति पान्नेजनपाणिनीम्। १३। यत्र होतुः प्रातरनुवाकमनुब्रुवत उपशृणुयात्तदपो ऽध्वर्युर्वहन्तीनां गृह्णीयात्। १४। यदि दूरे स्युश्चात्वालान्ते गृह्णीयात्। १५। अप्सु तृणं प्रास्य" देवीरापो अपां नपादित्यभिजुहोति। १६॥ कार्ष्यसीति दर्भाङ्कुतिमपप्लावयति। १७। मैत्रावरुणचमसे दर्भानन्तर्धाय "समुद्रस्य वो ऽक्षित्या उन्नय इति प्रतीपं चमसमुपमारयति। १८। एवमनुपूर्वं सवनीयकलशान्। १९। तूष्णीं पान्नेजनं" वसूनां रुद्राणामित्यभिमन्त्र्य पत्न्यै प्रयच्छति। २०। अधि

---

2 (cf. MS. I, 3, 1 ff. 35; IV, 5, 2 ff.; Âp. Çr. 12, 3-7): 1) *savan°* bis *pratiprasthatā* sū. 2 fehlt in M2B. — 2) सवनीयानिर्व° (ebenso L in sū. 1) schreiben wie oft in ähnlichen fällen die mss ausser P3Bn wie auch यवांधाना° BnL, °न्निवपती° Bn. — 4) आमिक्षां LBn. — 9) चमसाध्वर्यआद्र° so NS u. pr. m. L (cf. *viṣṇa uru°* 2, 3, 8, 24) °ध्वर्य-वाद्र° M2BBn (cf. Âp. Çr. 12, 5, 2) °ध्वर्यव-आद्र° L sec. m. a. r. °ध्वर्यवः। आद्र° Lc. — 10) °भ्युदानयंति M2BNBn. — 11) (in LcP3 nicht erwähnt) सवनीयकल्पइडानांसंप्रैषः M2B. — 13) अयं (st. *agram*) LBn, 1. नयतां so NBn नयतु Lc नयतँ M2B नयत LS, रुद्रावसृष्टा so NS wie TS. 3, 5, 6, 2 °वसृष्टा M2B °वसिष्ठा LBn, कलश.उपान्नेजनपाणि° S पात्रेकलशपाणि° (d. i. *panne-kalaçapāṇi°*) M2B (*kalaça* als glosse in den text gerathen cf Lc: *tataḥ prati patnī pānnejanakalaçā bhavati 'ti*). — 14) cf. MS. IV, 64, 17 ff. — 17) कार्ष्यसीति so alle wie MS. I, 29, 9; IV, 65, 4 u. Kāṭh. III, 9 (27, 19) [*kārṣy asi* unregelmässig contrahirt aus *kārṣir asi*? cf. Mān. Gṛ. XLI; PW[2] musste bei dem ansatz *kārṣin* den accent ändern], °ङ्कुतिमुप° mss. ausser LBn resp. Lc cf. MS. IV, 65, 4 ff; Âp. Çr. 12, 5, 10, °प्लावयति (st. °प्ला°) M2B. — 19) °नुपूर्वेण Lc (citatform? In sū. 24 hat auch

चात्वाले मैत्रावरुणचमसीयानां होतृचमसीयास्त्ववनयति ' होतृचमसीयानां मैत्रावरुणचमसीयासु । २१ ॥ यथाधुरं धुरो धूर्भिः कल्पयन्तामिति प्रचरण्या चमसौ समनक्ति । २२ । अपरया द्वारा पत्नी सदः प्रविश्य " वसवो रुद्रा आदित्या इति पश्चान्नेष्टुरुपस्थ सादयति पान्नेजनम् । २३ । हविर्धानमभ्युदानयन्त्यग्रतो मैत्रावरुणचमसीया होतृचमसीया वसतीवरीरनुपूर्वं सवनीयकलशान् । २४ ॥ अवेरपो ऽध्वर्याउ इति चेद्धोता पृच्छेदुतेमनन्नमुरुतेमं पश्येति प्रतिब्रूयात् । २५ । प्रचरण्याग्निष्टोमे " यमग्ने पृत्सु मर्त्यमिति क्रतुकरणीं जुहोति । २६ । एतेनोक्थ्ये परिधिमज्यात् । एतेन षोडशिनि ररराटीं द्रोणकलशं वोपस्पृशेत् । २७ । हविर्धाने प्रचरणीमाधाय प्रधुरे वैतद्यजन्हविर्धानं प्रपद्यतातिरात्रे वाजपेये ऽप्तोर्यामिणा । २८ । औदुम्बरे पवित्रवत्युपयामगृहीतो ऽसि प्रजापतये त्वेति दधिग्रहं गृह्णाति । २९ । असन्नो हूयते । ३० । दक्षिणेन होतुर्गच्छति । ३१ । उत्तरेणाभिप्रगम्य ग्रहं दक्षिणं परिधिसंधिं प्रत्यवस्थाय " येन प्रजा अच्छिद्रा इत्यभिजुहोति । ३२ ॥ तिस्रो जिह्वस्येत्युपतिष्ठते । ३३ । प्रतिपरिक्रम्य यथास्थानं पात्रं सादयति । ३४ । उद्धृत्याधवनीयं मैत्रावरुणचमसीयास्त्ववनीय प्रातःसवनिकमवनयति । ३५ । उत्तरस्य हविर्धानस्य दक्षिणस्या अक्षधुरो ऽधस्ताद्वसतीवरीः सादयत्युत्तरौ सवनीयकलशौ । दक्षिणस्योत्तरस्या अधस्ताद्धोतृचमसं सादयित्वा तस्मिन्नैन्द्रवायव्याः स्थेति यजमानं वाचयति । ३६ । ॥ २ ॥

Lc w. o.). — 20) Zwischen *pann°* u *vasunām* hat गृहीत्वा Lc (citatwort?). — 21) अध्याधि LcP3, *maitrāv°* bis *hotṛcam°* fehlt in M2BNS, °वनयंति P3. — 22) यथाधुरंधुरो (zugleich ein wortsinnspiel?) so alle (°धूरो M2, bloss यथाधुरो Lc; gegen letzteres vgl. auch Âp Çr. 12, 6, 9): darnach ist Kāṭh. III, 9 (28, 1) zu corr. — 25) ध्वर्याउ so alle (ohne *om* cf. MS. IV, 65, 15; L zugleich mit dem Plutizeichen ३ vor उ; st. उ schreiben ऊ NS), °नन्नमुरु° so alle ausser °नंनमुर° Lc (doch kann auch letzteres w. o. gelesen werden cf. zu sū. 2) cf. MS. l. c. 16 u. vgl. Âp. Çr. 12, 6, 5 gegenüber TS. 6, 4, 3, 4. — 26) Zu °करणीं so alle incl. Kc vgl. *savanakaraṇīṁ* 2, 4, 3, 29. 6, 26 — 27) चो° (st. *vo°*) Lc im text cf. Âp. Çr. 12, 6, 8, w. o. aber in der erkl.: *rarāṭīṁ ve 'ti rarāṭīṁ balim* (d. i *vallim*) *iti* | *evam ekaikaṁ ce 'ti na samuccayaḥ*. — 30) (Zu sū. 30-32 cf 2, 3, 4, 26-28 resp 2, 3, 3, 17 ff) cf. MS IV, 70, 14 (*asanno* nach Lc = *anāsādito*). — 31) *dakṣiṇena* hier u. 2, 2, 5, 20. 3, 3, 17 c. gen. wie *uttareṇa* 2, 3, 4, 27 c. gen. — 32) अच्छिद्रा इत्य° corr. अच्छिद्रेत्य° d mss. mit krasis. — 33) जिह्वस्ये° so M2BS यह्वस्ये° d. übr. wie Âp. Çr. 12, 7, 10 (ohne MS. I, 42, 6 musste man den letzteren den vorzug geben), °त्यनुपतिष्ठते mss. ausser LcP3. — 35) चमसीयास्त्ववनीय N u. Lc (von letzterem auch so erklart, vgl. jedoch auch oben sū. 21). — 36) दक्षिणस्या अक्ष° corr. दक्षिणस्याक्ष° alle mit krasis, °त्तरस्या अधस्ता° corr. °त्तरस्याधस्ता° alle mit krasis.

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्युपाँशुसवनमादत्ते ।१॥ ग्रावासीत्यभिमन्त्र्य वाचँ यच्छति ।२। वि-स्रँस्य राजानमिन्द्राय त्वा सुषुतममिति सकृद्धिरण्येन पाणिनाभिमृशति ।३। उपाँशुसवनमुपले निधाय तस्मिन्राजानं सर्वं मिमीत " इन्द्राय त्वाभिमातिघ्न इतिप्रभृतिभिः पञ्चकृत्वो यथा कल्पे ।४॥ श्वात्राः स्थ वृत्रतुर इति होतृचमसादुपसृज्य " यत्ते सोम दिवि ज्योतिरित्यभिमर्शनेन सतनुं करोति ।५। प्रतिप्र-स्थाताल्पीयो ऽर्धं राज्ञो वाससोद्धृत्य कृष्णाजिने निदधाति ।६।

अवीवृधं वो मनसा सुजाता उत प्रजाता भग इद्वः स्याम ।
इन्द्रेण देवैर्वीरुधः संविदाना अनुमन्यन्ताँ सवनाय सोमम् ॥

इति राजानं निर्वाप्य द्वौ द्वौ षडँशूनपायातयति ।७। तूष्णीं होतृचमसादुपसृज्य " मा भेर्मा संविक्था इत्युपाँशुसवनमुद्यम्य जपति ।८॥ धिषणे ईडिते ईडेथामित्यधिषवणफलके अभिमन्त्रयते ।९। यो ऽभि-षुतस्य प्रथमो ऽंशुः परापतेद्दा मास्कान्सह प्रजया सह पशुभिः सह रायस्पोषेणेन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्व-धिष्टेति तमभिमन्त्र्य प्रत्याहरति ।१०। मूले ऽभिषुणोति । यदि मूलं न विन्देत्तृणं दारु वान्तर्दध्यात् ।११। अष्टौ कृत्वो ऽभिषुत्य " वाचस्पतये पवस्वेत्युपाँशुपात्रे ऽञ्जलिना तृतीयमक्रमानयति । एवमेका-दशकृत्वो ऽभिषुत्यैवं द्वादशकृत्वः ।१२। अवगृहीतानां प्रतिप्रस्थातासिच्यमाने द्वौ द्वावंशू अन्तर्दधाति ।१३॥ मधुमतीर्न इषस्कृधीति जपति ।१४॥ स्वाँकृतो ऽसीत्यादायोत्तिष्ठति ।१५॥ उर्वन्तरिक्षँ वी-हीति व्रजति ।१६। दक्षिणेन होतुर्गच्छति ।१७। उत्तरेणाभिप्रपद्य अक्षं दक्षिणं परिधिसंधिं प्रत्यव-स्थाय " विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्य इति जुहोति ।१८। यतो हुतं ततः पात्रस्योर्ध्वमुन्मृज्यात् । वृष्टिकामस्य " दे-वेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इति मध्यमस्य परिधेः पश्चादूर्ध्वमुन्मृज्यात् । अवृष्टिकामस्यान्तरतः पात्रस्यावमृ-

---

3 (cf. MS. I, 3, 3 ff.; IV, 5, 4 ff., Âp. Çr. 12, 7-11): 4) *upale* = *upare* Âp. Çr. 12, 9, 3 cf. zu 2, 3, 1, 21. — 7) उत so alle; इद्वः स्याम corr. nach इद्वस्याम LBn u. TS. 3, 1, 8, 2, उद्वत्स्याम् S वत्स्याम N उद्वप्साम M2B, देवैर् so d mss (man fasse es asyndetisch oder lese mit TS. l. c. *devīr*); °दानान्° Bn. — 8) संविक्था so LN resp. M2B संवित्थां S संविभक्ता Lc संधिक्षि P3 [Kāṭh. III, 10 (28, 20) संवित्था, w. o aber MS. I, 31, 4; in Bn eine lücke]. — 9) इडिते M2B, इडेथामि° mss ausser LcS, °फलकेभिम° Lc (cf Man. Gṛ. § 8cα: gilt auch fur das Mān. Çr). — 10) निर्वधिष्टेति so Lc °धीष्टेति u. °धीष्ठेति d übr. (3. sg. med. cf. Pān 2, 4, 44, daher auch °*skan* 3. sg. gegenüber 2. prs TS 3, 1, 8, 3: ähnliche gegensatze in der person zeigen sich zwischen beiden schulen auch sonst, cf. auch Lc: *ā mā 'skād iti dhiṣṭe 'ityanto 'bhimantraṇamantraḥ*). — 14) °मतीर्न LLcBn gegen MS. I, 31, 8. — 15) °त्तिष्ठते Lc (w. o. auch Kc). — 17ff) cf 2, 3, 2, 31 ff. resp. 2, 2

द्यात्परिधेरुत्तरतोऽवमृज्यात्।१९। आग्रायणस्थाल्यां संपातमवनयति।२०॥ प्राणाय त्वेत्युपांशुपात्रं सादयति। तस्मिन्नंशुमवदधाति।२१॥ यत्ते सोमादाभ्यमित्यवगृहीतानां प्रतिप्रस्थातांशुषु द्वौ द्वावंशू प्रत्यवसृजति।२२। ॥ ३ ॥

अभिषवायोपविशन्त्यधिषवणस्य दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता ' पश्चाद्यजमान ' उत्तरतोऽध्वर्युः ' पुरस्तादुन्नेता।१। तूष्णीं होतृचमसादुपसृज्य ग्रावभिरभिषुण्वन्ति।२। ततो निग्राभमुपैति।३। अभिषुतानंशून्प्रागपागधरागुदगिति होतृचमसे परिप्लावयति।४। अपीड्य प्रत्याहरति।५। अत ऊर्ध्वमुन्नेता वसतीवरीणामुपसृजति।६। अभिषुण्वन्ति।७। पुनर्निग्राभमुपैति।८। ततः संभरति।९। अपीड्योन्नेताधवनीये परिप्लावयति।१०। ततो दोहयति।११। अभिषुतं होतृचमसेऽवनीय पूर्णस्य प्रातःसवनिकेऽवनयति।१२। अपीड्योन्नेताधिषवणे निवपति। उपसृजति।१३। अभिषुण्वन्ति।१४। चतुर्निग्राभमुपैति। त्रिः संभरति।१५। यदि नवकृत्वो निग्राभमुपेयादुपसर्जनप्रभृति त्रिर्निग्राभमुपैति ' संभरति ' दोहयति।१६। एवं द्वितीयः पर्यायस्तथा तृतीयः।१७। ऋजीषेण ग्राव्णः परिवपति।१८। प्राङ्मुद्गाता द्रोणकलशं प्रोहति। अत्यस्यति दशापवित्रमन्तरान्तं विष्कम्भं च। यं द्विष्यात्तस्यान्तमुपकृन्त्यात्।१९। दशया द्रोणकलशं संमार्ष्टि " वसवस्त्वा संमृजन्त्विति प्रातःसवने " रुद्रास्त्वेति माध्यंदिने॥ आदित्यास्त्वेति तृतीयसवने पूतभृतम्।२०। ग्रावसु द्रोणकलशमादधाति। तस्योपर्युद्गातारोऽधस्तान्नाभि पवित्रं वितन्वन्ति। तस्मिन्यजमानो होतृचमसेन संततां शुक्रधारां स्रावयत्या ध्रुवग्रहणात्।२१। प्रातःसवनिकादुन्नेता होतृचमसेऽवनयति।२२। शुक्रधाराया ग्रहान्गृह्णात्युपबिलान्पूर्णान्वृष्टिकामस्य।२३। गृहीत्वा दशया परिमृज्य यथास्थानं सादयति।२४॥ उपयामगृहीतोऽस्यन्तर्यच्छ मघवन्नित्यन्तर्यामं गृह्णाति।२५। अमन्त्रो हूयते।२६। उत्तरेण होतुर्गच्छति।२७। दक्षिणेनाभिप्रपद्य ग्रहमुत्तरं परिधिसंधिं

5, 20. — 19) Statt आवृष्टिकाम° (wie auch Lc schreibt) hat वृष्टिकाम° L [letzteres stimmt gut zu Âp. Çr. 12, 11, 3 resp. MS. IV, 71, 6-9, ersteres zu TS. 6, 4, 5, 6 resp. Âp. Çr. 12, 11, 4; ich ziehe *avṛṣṭ*° vor, weil hier ein gegensatz zum vorhergeh *vṛṣṭ*° verlangt zu werden scheint]. — 20) आग्रयण° mss. ausser LP8Bn cf. zu 2, 3, 1, 15. 5, 2. 9. 7, 1. 4, 4, 10 5, 1, 15 ff. — 22) प्रत्यविसृजति LLcP3Bn vielleicht fehlerhaft für प्रत्यपिसृ° cf. Âp. Çr. 12, 11, 5 u. o. (w. o. übrigens auch Kc).

4 (cf. MS. I, 3, 4 ff.; IV, 5, 5-7; Âp. Çr. 12, 12 ff.): 4) *adharāg* fehlt in Kc — 16) Vor *sambharati* wiederholen त्रिः SLc. — 19) प्रोहयति BNSBn (auch Kc w. o.), यद्विष्यात्त° mss. ausser NSKc — 21) स्रावयेद्वा Lc (geschr.

प्रत्यङ्ङुत्तिष्ठन्वाँह्वाश्चिति जुहोति । २८ । व्याख्यातमुन्मार्जनम् । २९ ॥ अपानाय त्वेत्यन्तर्यामपात्रे सूद-
वत्सादयति ॥ व्यानाय त्वेत्युपांशुसवनम् । ३० । उदित उपांश्वन्तर्यामौ जुहोति । ३१ । यदि त्वरेत पुरोद-
याद्युपांशुं जुहुयात् । ३२ । ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वमन्तर्यामाद्ग्रहाग्राणि । १ । यदि रथंतरसामा सोमः स्यादैन्द्रवायवाग्रान्ग्रहान्गृह्णीयाद्यदि बृह-
त्सामा शुक्राग्रान्यदि जगत्सामाग्राग्रणाग्रान् । २ । यो ज्येष्ठबन्धुरित्याम्नातं ग्रहाग्रम् । ३ । ऐन्द्रवायवं गृ-
ह्णाति ॥ आ वायो भूषेत्यर्धर्चम् ॥ इन्द्रवायू इमे सुता इति शेषम् ॥ एष ते योनिः सजोषोभ्यां त्वेति सा-
दयति । ४ । यमन्यमैन्द्रवायवात्पूर्वं गृह्णीयादैन्द्रवायवं सादयित्वा तं सादयेत् । ५ ॥ अयं वां मित्रावरुणे-
ति मैत्रावरुणं गृहीत्वा शृतशीतेन पयसा श्रीणाति ॥ एष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति सादयति । ६ ॥ अयं
वेन इति शुक्रं गृहीत्वा हिरण्येन श्रीणाति ॥ एष ते योनिर्वीरतायै त्वेति सादयति । ७ ॥ तं प्रत्नथेति
मन्थिनं गृहीत्वानभिधंसयन्पात्राणि सक्तुभिः श्रीणाति ॥ एष ते योनिः प्रजाभ्यस्त्वेति सादयति । ८ । य
आग्राग्रणस्थाल्यां सोमस्तं होतृचमसे ऽवनीय "ये देवा दिव्येकादश स्थेत्याग्राग्रणं द्वाभ्यां धाराभ्यां
गृह्णाति ॥ आग्राग्रणो ऽसि स्वाग्राग्रण इत्यभिमन्त्र्योपांशु हिंकृत्य त्रिरभिहिंकृत्य वाचं विसृज्यैष ते
योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति । ९ ॥ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वत इत्युक्थ्यं गृह्णा-
ति ॥ एष ते योनिरिन्द्राय त्वेति सादयति । १० ॥ मूर्धानं दिव इति ध्रुवं गृह्णाति ॥ ध्रुवो ऽसि ध्रुवक्षिति-
रित्यभिमन्त्र्यैष ते योनिर्वैश्वानराय त्वेति सादयत्यायुष्कामस्य हिरण्ये । ११ । राजपुत्रो ध्रुवं गोपायति
। १२ । यं द्विष्यात्तस्य ध्रुवं प्रवर्तयेत् । १३ । यः प्रातःसवनिके सोमस्तं होतृचमसे ऽवनीयातिपाद्य रा-
जानं प्रपीड्य पवित्रं पार्श्वतो निदधाति । १४ । परिप्लवया द्रोणकलशात्पूतभृत्यवनीय दशया परिमृज्य

आ°). — 28) (zu sū. 26-28 cf. 2, 3, 2, 30-32) Zwischen *graham* u. *uttaram* haben दक्षिणं M2BNS (beeinflusst durch 2, 3, 2, 32; w. o. auch Kc); वाह्वाश्चिति corr. °श्चिति S °श्विति d. übr. cf. zu MS. I, 32, 7. — 30) *sūdavat* nach Lc = *sodakam*. — 31) उदितमुपां° M2BN. — 32) त्वरेत so LLcBn cf. Âp. Çr. 12, 13, 12 त्वरेतत: M2BNS, °पांशु Lc (bloss °पां Bn).

5 (cf. MS I, 3, 6 ff. 10 ff. 13—15; IV, 5, 8. 6, 4—6; Âp. Çr. 12, 14-16): 2) °ग्राग्रणा° so hier alle cf. zu 2, 3, 3, 20 wie auch zu MS. I, 35, 9 — 3) cf. MS IV, 117, 7 — 4) सोमम् (st *çeṣam*) M2BN u pr. m S — 6) Vor *gṛhītvā* haben ग्रहं NS गृहं M2B. — 8) fehlt in M2B. — 9) आग्राग्रण° so alle ausser आग्रयण° NSKc cf. zu 2, 3, 3, 20, °ग्रयणां M2BNSKc, आग्रयणो M2BNS, स्वाग्रयण

यथास्थानं सादयति । १५ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि प्रजापतये त्वेति द्रोणकलशमभिमृशति ॥ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वेत्याधवनीयम् ॥ उपयामगृहीतो ऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति पूतभृतम् । १६ ॥ द्रप्सश्चस्कन्देत्यभितो द्रोणकलशं स्कन्नमभिमन्त्रयते । १७ । सप्तहोतारं मनसानुद्रुत्य जुहोति । १८ ॥ प्रस्तोतर्वाचं यच्छोन्नेतर्य आधवनीये राजा तं प्राञ्चं संप्लावयस्वेति प्रेष्यति । १९ । ॥ ५ ॥

हविर्धानादध्यास्तावात्प्रह्वाणाः सर्पन्ति । १ । अध्वर्युं प्रस्तोतान्वारभते ' प्रस्तोतारमुद्गातोद्गातारं प्रतिहर्ता ' प्रतिहर्तारं मैत्रावरुणो ' मैत्रावरुणं यजमानो ' यजमानं ब्रह्मा । २ ॥ मनो ज्योतिर्वर्धतां भूतिरित्येताभ्यां तूष्णीमुपचरितं पृषदाज्यं जुहोति । ३ ॥ वागग्रेगा अग्रे यात्वृजुगा देवेभ्यो यशो मयि दधति प्राणान्पशुषु प्रजां मयि च यजमाने चेत्यध्वर्युरग्रतो दर्भमुष्टिमायुवानः सर्पति । ४ । आस्तावे प्राप्योपविशन्ति ' प्रस्तोतुः सव्यमनु यजमानो ' दक्षिणमन्वध्वर्युः । ५ । प्रस्तोत्रे दर्भमुष्टिं प्रयच्छन्सोमः पवत इति स्तोत्रमुपाकरोति । ६ । नाध्वर्युरुपगायात् । ७ । दशहोतारं यजमानो जपति पुरस्ताद्बहिष्पवमानस्य "वस्व्यै हिङ्कुर्विति च "श्येनो ऽसि गायत्रछन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेति च । ८ । स्तोष्यमाण उन्नेता पूतभृति पवित्रं वितत्यावनयत्याधवनीयम् । ९ । दशया परिगृह्य यथास्थानं न्युब्जति । १० । यं द्विष्यात्तं बहिष्पवमानात्परिबाधेत । ११ । स्तुते "ऽग्नीदग्नीन्विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशं अलंकुरु "प्रतिप्र-

---

M2BNS. — 13) प्रवर्तयेत M2B — 16) *abhimṛçati* so L (°*mṛçya* P3, cf. Âp. Çr. 12, 16, 11) fehlt in M2BNS (Lc hat dafür hier *abhijuhoti*, fügt aber nach *pūtabhṛtam* ergänzend *abhimṛçati 'ty arthaḥ* hinzu). — 19) °तर्याधवनीये M2BNS mit krasis, राजानं (st. *rājā tam*) M2BNS

6 (cf. MS. I, 3, 8. 4, 2; Âp. Çr. 12, 17 ff. u. 11, 19 ff.): 1) प्रह्वाणाः so P3 u. dreimal Lc wie alle 1, 8, 1, 4 प्रह्वाणाः Kc (zu Kāty. Çr. 9, 6, 33: corr v. Web.??) प्रह्वणाः LBn प्रह्वारणाः NS प्रह्वाराणाः M2B [*prahāna* v. *hā* nach Lc = *praṇata*, nach P3 = *vakrodara* cf. *ṛjūdarāḥ* 2, 4, 4, 13 u. *ṛjudehīyāḥ* 2, 5, 1, 20]. — 4) वागग्रेगाग्रे alle (mit krasis?) ausser Lc cf TS. 3, 1, 10, 2; Âp. Çr. 12, 17, 4, यात्वृजुगा corr. यातृयुगा LBn यात्रियुगा M2BNS (*yā triyugā* hätte hier keinen sinn), दधति so d. mss. (entweder fehlerhaft für *dadhati* so TS. l. c., oder sc. *devāḥ*, in welch letzterem fall zwei vereinigte sprüche vorliegen konnten cf. zu Âp. Çr. l. c.), °मायुवानः corr. °मायुवा LP3 °मायुवाः M2B resp. Bn °माधुवानः NS (letzteres für °माधुन्वानः? cf. Âp. Çr. l. c., vgl. aber auch *āyuvanamantram* Lc), सर्पति ms. ausser S (fehlt in Lc). — 7) °गायात् so alle (°*gāyet* TS. 6, 3, 1, 5). — 8) वस्व्यै so Lc वस्वि LBn वस्व्ये S वस्ये NP3 सव्ये M2B, हिंकुर्वविति M2BNS, यश्येनो (st. *ca çy*°) M2B. — 11) द्विष्यात्तस्मात्तं L. — 12) स्तु-

स्थातः पशुमुपकल्पयस्वेति प्रेष्यति । १२ । आग्नीध्रीयादङ्गारानाग्नीध्रो होत्रीयप्रभृति यथान्युप्तं धिष्ण्येषु विहृत्य पूर्वैः सांकाशिनद्वारैः प्रविश्योत्तरेण होत्रीयं परिक्रम्य संततामुलपराजिं स्तृणाति पृष्ठ्याशङ्कोरध्योत्तरवेदेः । १३ । परिप्लवया द्रोणकलशादुदकं गृह्णाति "या वां कशेत्याश्विनम् ॥ एष ते योनिर्माध्वीभ्यां त्वेति सादयति । १४ ।

विष्णो त्वं नो अन्तमः शर्म यच्छ पशश्च ।
प्र ते धारा मधुश्चुत उत्सं दुह्रते अक्षितम् ॥

इति वैष्णव्या पात्राणि संमृश्योत्कृष्य रशनां त्रिवृता यूपं परिवीय पशूनुपाकरोत्याग्नेयमजमग्निष्टोम ऐन्द्राग्नं द्वितीयमुक्थ्य ऐन्द्रं वृष्णिं तृतीयं षोडशिनि सारस्वतीं मेषीं चतुर्थीमतिरात्रे । १५ । सिद्धमा प्रवरात् । १६ । अष्टाविध्मशकलानादायाश्रावयन्तुप्रेष्यादिभिर्वृणीते । यथाम्नातं होतारम् ॥ अश्विनाध्वर्यू आध्वर्यवादित्यध्वर्युरूपांश्वात्मनो नाम गृहीत्वा प्रतिप्रस्थातुश्च "मानुषावित्यन्यैः शकलमग्नावध्यस्यति ॥ अग्निरग्नीदाग्नीध्रादित्याग्नीध्रम् ॥ मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशास्त्रादिति प्रशास्तारम् ॥ इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादिति ब्राह्मणाच्छंसिनम् ॥ मरुतः पोतारः पोत्रादिति पोतारम् ॥ ग्नावो नेष्ट्रीयो नेष्ट्रादिति नेष्टारम् ॥ अग्निर्दैव्यानां विशां पुरएतायं सुन्वन्यजमानो मनुष्याणां तयोरस्थूरि णौ गार्हपत्यं दीदायच्छतं हिमा द्वा यू राधांसि संपृञ्जाना असंपृञ्जानौ तन्वस्तन्म इत्याह यजमानः । १७ । प्रवृतः प्रवृतो "जुष्टो वाचो भूयासमिति स्रुवेण "स्वाहा सरस्वत्या इति द्वितीयमृचा स्तोमं समर्धयेति तृतीयम् । १८ । न सव-

---

णाहि so d. mss. wie 2, 4, 4, 18. 5, 1, 23 u. Âp. Çr. 12, 17, 19 (cf. *çṛṇāhi* Âp. Çr. 12, 19, 5, aber auch *stṛṇuhi* ib. 13, 3, 1), पुरोडाशं u. °शं so d. mss. cf. Âp. Çr. ll. cc. °*çaṁ*. — 13) आग्नीध्रियाद्° L, °ग्नीध्रे M2B, होत्रिय° LP3Bn, सांकाशिन° P3 cf. aber auch 2, 1, 1, 10, होत्रियं LLcP3 होत्र्यं Bn (in den ableitungssuffixen *tra*, *trya*, *triya*, *trıya* zeigen die mss. bedeutendes schwanken); zu *saṁtatām* etc. cf. 2, 2, 2, 12. — 14) °शात्तंयदकं NS. — 15) °श्चुत उत्सं corr. nach TS. 3, 1, 10, 3, °श्चुतमुत्सं d. mss. (möglich, aber ganz unwahrscheinlich; gegen die caesur; मु aus उ in ähnlichen fallen nicht selten im Man. Çr. cf. z. b. zu 1, 5, 2, 1; 2, 3, 7, 4); दुह्रते corr. nach TS. l. c. दुह्रंति Bn दुर्न्ने LP3 दुह्नते d. ubr., त्रवृता Bn; statt *paçun* hat *agneyaṁ savanīyam* Kc — 17) *açravam açravam* N wie Âp. Çr. 11, 19, 5 (die wiederholung ist überflüssig, da schon die einfache absol. form iterative bedeutung hat so wenigstens im Man. Çr.), अश्विनाध्वर्यु (st. °र्यू) S cf. Âp. Çr. 11, 19, 8; °ध्वर्युरूपां° so richtig LBn, °ध्वर्यूपां° d. ubr. incl. Kc unter trügerischem einfluss von Âp. Çr. l. c. (aus °*dhvaryur up*°, ein beispiel für manches andere, wie unregelmässige krasis entstehen kann); °पांशुआत्मनो schreiben M2BNS nicht ohne grund,

नीथे पशुपुरोडाशमनुनिर्वपति । १९ । सिद्धमा वपाया होमात् । २० । कृतायाँ वपायां चात्वाले मार्जयित्वा धिष्ण्यानुपतिष्ठन्त ऋत्विजो यजमानश्च । २१ । ॥ ६ ॥

अवकाशैर्यजमानो ग्रहानवेक्षते ॥ प्राणापानाभ्यां मे वर्चोदसौ पवेथामित्युपांश्वन्तर्यामौ ॥ व्यानाय मे वर्चोदाः पवस्वेत्युपांशुसवनम् ॥ वाचे मे वर्चोदाः पवस्वेत्यैन्द्रवायवम् ॥ दक्षक्रतुभ्यां मे वर्चोदाः पवस्वेति मैत्रावरुणम् ॥ श्रोत्राय मे वर्चोदाः पवस्वेत्याश्विनम् ॥ चक्षुर्भ्यां मे वर्चोदसौ पवेथामिति शुक्रामन्थिनौ ॥ आत्मने मे वर्चोदाः पवस्वेत्याग्रयणम् ॥ अङ्गेभ्यो मे वर्चोदाः पवस्वेत्युक्थ्यम् ॥ आयुषे मे वर्चोदाः पवस्वेति ध्रुवम् ॥ विष्णोर्जठरमसि वर्चसे मे वर्चोदाः पवस्वेति द्रोणकलशम् ॥ इन्द्रस्य जठरमसि वर्चसे मे वर्चोदाः पवस्वेत्याधवनीयम् ॥ विश्वेषां देवानां जठरमसि वर्चसे मे वर्चोदाः पवस्वेति पूतभृतम् ॥ को ऽसि कतमो ऽसि कतमो वा नामासि यं त्वा सोमेनातीतृपन्यं त्वा सोमेनामीमदन्सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो वीरैः सुप्रजाः प्रजया सुचक्षाश्चक्षुषा त्वावेत इति सर्वत्रानुषजति । १ ॥ तेजसे मे वर्चोदाः पवस्वेत्याज्यम् ॥ पशुभ्यो मे वर्चोदाः पवस्वेति पृषदाज्यम् ॥ आयुर्बृहत्तद्दशीय तन्मामवतु तस्य नाम्ना वृश्चावो यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति हविर्धानम् ॥ विश्वायुर्वामदेव्यं तद्दशीय तन्मामवतु तस्य नाम्ना वृश्चावो यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याग्नीध्रम् ॥ आयुः प्रतिरथंतरं तद्दशीय तन्मामवतु तस्य नाम्ना वृश्चावो यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो भुवनमसि विप्रथस्व नमः सदे नमः सदसस्पतय इति सदः ॥ दृंह स्थो ऽशिथिरे समीची अंहसस्पातं मा मा द्यावापृथिवी संतासं मा माद्याभिशसा चरतमिति द्वार्ये । २ ॥ नमः पितृभ्यः पूर्वसद्भ्यो नमो ऽपरसद्भ्य आगत्त पितरः सोम्यासस्तेषां वः प्रतिवित्ता अरिष्टाः

अग्निरग्नीध्रादि° M2BKc, प्राणास्त्रादिति N u. v. l. Kc, इंद्रोत्राद्यापादिति M2B, °हूंसिनं so LBnKc u. sec. m. S °हूंस्यं N u. pr. m. S °हूँस्थ M2B, पोतारः fehlt in Kc, यावो LS cf. aber auch Âp. Çr. l. c., नेष्ट्रोयो fehlt in Kc, अग्निर्देवीनाँ M2BSP3, यौ d. mss nach MS. I, (49, 1 übrigens *tayor . . . nau*?); दोदायज्शतं nach MS. l. c. दोह्यायतुशतं (दि° S, °यज्ञश° N, fehlt in Bn) d. mss.; द्दा यू wird doch wohl richtiger sein als द्दायू [näheres hierüber s. zu MS. I, 49, 2 u. vgl. PW³, auch Kāty Çr 6, 4, 3; *drā yu* kann in Çat. Br. u. Kaṭh. wie auch oben substantivsatz sein]; *tan me* ein satz für sich cf. *tan nau saha* 2, 2, 3, 11.

7 (cf. Âp. Çr. 12, 18—20): 1) वर्चोदसउ so beide mal alle ausser Bn ist ein schreibcuriosum für °सौ (so hatte auch L an erster stelle oder °सौउ, dann corr. in °सउ) cf. VS. 7, 27 ff.; °ग्रयणम् M2BN cf. zu 2, 3, 3, 20. — 2) सदे so alle cf. PW³, सदस्पतय M2B, स्थोशिथिरे so LSLcP3 (so ist wohl auch Âp. Çr. 12, 20, 4 zu l.) स्थेशि° M2B °स्थशि° N, अंहसस्पातं

स्याम ॥ सुपितरो वयं युष्माभिर्भूयास्म सुप्रजसो यूयमस्माभिर्भूयास्त ॥ पितरो होयि पितरो होयि पितरो होयीति दक्षिणार्धं सदसः प्रेक्षमाणा जपन्ति । ३ ।

घोरा ऋषयो नमो अस्त्वद्य येभ्यश्चक्षुर्येषां तप उच्चभीमम् ।
बृहस्पते महिष द्युमन्नमो नमो विश्वकर्मणे स उ पात्वस्मान् ॥

इति धिष्ण्यान् । ४ ॥ स्वस्ति वयं त्वया वसेम देव सोम सूर्य गायत्र्या त्वा शंसीमहीत्यादित्यम् । ५ ।

उप मा द्यावापृथिवी ह्वयेतामुपास्तावाः कलशाः सोमधानाः ।
उप मा होत्रा उपहवे ह्वयन्तामुपहूता गाव उपहूतो ऽहं गवाम् ॥

इति प्राङ्मुखाः कलशान् । ६ । सदः प्रसृप्योपविशन्ति । दक्षिणतः पुरस्ताद्धोत्रीयस्य यजमान उपविशत्यु-त्तरावध्वर्यू । ७ । प्रतिप्रस्थाता पात्र्यामुपस्तीर्य सवनीयानुद्वासयति ' पूर्वार्धे धाना ' दक्षिणार्धे सक्तून्क-रम्भाय दध्ना प्रयुतान्सर्पिषा वा ' पश्चार्धे सक्तून्परिवापाय ' मध्ये पुरोडाशं ' विस्राव्यामिक्षामुत्तरार्धे । ८ । अलंकृत्य जुहूपभृतोरवदाय ''प्रातः प्रातःसावस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहीत्यनुवाचयति । आश्राव्य ''प्रातः प्रातःसावस्येन्द्राय पुरोडाशान्प्रेष्येति प्रचरति । ९ । औपभृतं जुह्वामानीयाग्नये पुरोडाशानामनुब्रू-ह्यग्नये पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति प्रचरति । १० । सिद्धमा कपालविमोचनादन्यदिडोपह्वानात् । ११ ।

---

corr. °तां Bn अँहसस्यातं d. übr. (graphisch aus अँहसःपातं entstanden?), °भिशसा corr. °भिश्वश्च M_2 °भिशश्च BNS °भिशाश्चरतमिति L °भिशश्चर° Bn (bei der lesart *adyā 'bhi çvaç ca* M_2 ist die wortstellung etwas auffällig; auch wäre es reiner zufall, wenn M_2 allein recht hätte; cf. auch Âp. Çr. 12, 20, 9). — 3) नमोपर° LBnP_3 (°सद्यो M_2B °सद्यः d. übr.), °भूयास्त corr. °भूयास्थ d. mss., °णार्धे Bn, प्रेक्षमाणोजपति M_2BS. — 4) °श्चक्षुर्येषां so LBn °श्चक्षुर्ष्येषां d. übr. (bei letzterer lesart müsste man wohl *yebhyas* in *ebhyas* so TS. 3, 2, 8, 2 u. vielleicht auch *ucca* in *uta* verwandeln), उच्चरिमं M_2B; bei 1. u. 2. *namo* hat man den dat. aus dem zusammenhang zu suppliren (anders TS. l. c.), समुपाव° M_2BNS cf. zu 2, 3, 6, 15. — 5) वसेम so LBnP_3 वशेम M_2BNS, सूर्यो M_2BNS, शंसीमही° so alle cf. *atiçaṅsyāt* 2, 5, 2, 18. 3, 4. 6. 18. — 6) ह्वयेथामु° mss. ausser LBnP_3, समानाः (st. *somadh°*) P_3, 2. ह्वयेतामु° LBnP_3, प्राङ्मुखः N. — 7) होत्रियस्य LP_3 होतृ° Bn cf. zu 2, 3, 6, 13; °ध्वर्यू so LM_2BBn °ध्वर्यु S °ध्वर्युः NP_3 (nach letzterem sc. *upaviçati*), °त्तरतोध्वर्युर् (*upaviçatī 'ty arthaḥ*) Lc kann freie wiedergabe sein (*adhvaryū* dual sind natürlich Adhvaryu und Pratiprasthātar) — 8) प्रतिप्रस्थाता ziehen auch LBnLcP_3 zu diesem sū., dagegen wird es zu Kāty. Çr. 9, 9, 5 nicht citirt (möglich also, dass Kc es mit dem vorhergehenden verbindet). — 11) Zu *anyad* adv. praep. cf. 1, 6, 1, 14; 2, 2, 1, 15. — 12) सुवो S,

स्रुचौ चमसं वायव्यं वादाय वाचं यच्छत्या ऽऽप्यन्नेति वचनात् । १२ । आग्नीध्रे स्फ्यसंमार्गपाणिराग्नीध्रः पश्चादासन्द्योरारभ्योर्ध्वस्तिष्ठन्नस्तु श्रौषदिति प्रत्याश्रावयति । १३ । प्रत्याश्रुते दक्षिणं परिधिसंधिं प्रत्यवस्थाय जुहोत्यध्वर्युरुत्तरं प्रतिप्रस्थाता । मध्ये ऽग्नेराघ्याहुतीः पुरोडाशाहुतीः पश्चाहुतीश्चाभितः सोमाहुतीः । १४ । ॥ ७ ॥

द्विदेवत्यैः प्रचरतः । १ । प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेण प्रतिनिग्राह्यान्ग्राहमसन्नाञ्जुहोति । २ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि वायव इन्द्रवायुभ्यां त्वेति गृह्णाति । ३ । मुख्यमादायाध्वर्युः परिप्लवया द्रोणकलशात्

अध्वर्यो ऽयं यज्ञो ऽस्तु देवा ओषधीभ्यः पशुभ्यो मे धनाय ।
विश्वस्मै भूताय ध्रुवो ऽस्तु देवाः स पिन्वस्व घृतवद्देवयज्यायै स्वाहा ॥

इति सोममाघारमाघारयति । ४ ॥ वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहीत्यनुवाचयति । आश्राव्य ऽऽ वायव इन्द्रवायुभ्यां प्रेष्येति प्रचरति । ५ । वषट्कृते जुहुतः । ६ । पुनर्वषट्कृते हुत्वा व्यवनयते । ७ । प्रतिप्रस्थाताध्वर्युपात्रे सर्वमानयति । ८ । तस्याग्रमध्वर्युः प्रतिप्रस्थाने ऽवनीय त्वरमाणो भक्षं हरति । ९ ॥ अयं वसुः पुरोवसुरिति होत्रे प्रयच्छति । १० ॥ उपयामगृहीतो ऽसि देवेभ्यस्त्वेति प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेणादित्यस्थाल्यां संपातमवनयति । ११ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वेति गृह्णाति । १२ । मुख्यमादायाध्वर्युर्यथादेवतमनुवाचयति । १३ । सिद्धमा प्रदानात् । १४ ॥ अयं वसुर्विदद्वसुरिति होत्रे प्रयच्छति । १५ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि विश्वदेवेभ्यस्त्वेति प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेणादित्यस्थाल्यां संपातमवनयति । १६ ॥ उपयामगृहीतो ऽस्यश्विभ्यां त्वेति गृह्णाति । १७ । मुख्यमादायाध्वर्युर्यथादेवतमनुवाचयति । १८ । सिद्धमा

चादाय Kc व्यादाय LBn (cf. aber auch Âp. Çr. 12, 20, 22). — 13) आग्नीध्रे so M2BNSBnKc आग्नीध्रीये L. — 14) पश्चाहुती° mss. ausser BnLc, पश्चाभितः (st. *paçrāh° ca 'bh°*) Kc, सोमश्चाहुतोः LBnLc.

8 (cf. MS. I, 3, 9; Âp. Çr. 12, 20 ff): 1) द्विदेवत्यैः N. — 2) यक्रमसंनान्वा u. याक्रमसंनात्वा Kc zu Kāty. Çr. 9, 9, 15, wofür Weber im text यक्रमसंनीत्वा hat (*grāham* ist absol. und zu *asannān* vgl. *na sādayati* Âp. Çr. 12, 20, 19). — 4) अध्वर्यो so alle, देवा ओष° corr. cf. TS. 3, 1, 9, 3 देवानोष° alle, पिन्वस्व so Bn cf. TS. l. c. पिन्ववत्स्व L पिन्ववत्स NS पिन्वत्स M2B; *āghāram* fehlt in Bn wohl nur zufällig. — 7) °नयतः N wie 2, 4, 2, 15. 6, 5. — 8) ध्वर्युः M2BNS, सर्वमवनयति Kc. — 9) तस्यार्धमध्वर्युः N u. pr. m. S (st. *agram* setzt P3 *kiṁcit*), प्रतिप्रस्थातृपात्रे Kc. — 13) °देयतम° M2B wie sū. 18 cf. zu 2, 2, 1, 34, aber auch zu 1, 8, 4, 37. — 16) विश्वे° M2B. — 18) °देवतम° M2B cf. zu sū. 13. — 22) °तिपूरयति M2B. — 24) त्रिस्रु Bn.

प्रदानात् । १९ ॥ श्रयँ वसुः सँयद्वसुरिति होत्रे प्रयच्छति । २० ॥ उपयामगृहीतो ऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेणादित्यस्थाल्यां संपातमवनयति । २१ ॥ दितेः पुत्राणामित्यादित्यस्थाली-मभिपूरयति परिप्लवया द्रोणकलशात् । २२ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि विष्णोस्त्वोरुक्रमे गृह्णामीत्यादित्य-स्थालीमभिमृशति । २३ ॥ विष्ण उरुक्रमैष ते सोम इति प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेणादित्यस्थालीमपिदधा-त्यपिदधाति । २४ । ॥ ८ ॥

॥ इति मानवसूत्रे ऽग्निष्टोमे तृतीयो ऽध्यायः ॥

पूतभृतो ऽन्ते मध्यतःकारिचमसानुपसादयति होतुर्ब्रह्मण उद्गातुर्यजमानस्य । १ । होतृकचमसाँ-श्चान्यानन्ते ऽच्छावाकचमसादुन्नयति । २ ॥ उन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहीत्यनुवाचयति । ३ । उभयतः शुक्रानुन्ने-तोन्नयति । ४ । द्रोणकलशादुपस्तीर्य पूतभृत उपबिलान्कृत्वा द्रोणकलशादभिपूरयति । ५ ॥ तुथो ऽसि जनधाया देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्त्विति शुक्रमादत्ते ॥ तुथो ऽसि जनधाया देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्वि-ति मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता । ६ ॥ अपनुत्तौ शण्डामर्काविति पाँसूनपध्वँसयतः । ७ । अधस्ताद्यूपशकलावुप-यच्छेते । ८ । प्रोक्षितेध्मशकलाभ्यामँच्छिन्नस्य ते देव सोमेत्यपिधत्तः । ९ । आदानाभ्यामुपनिष्क्रामतः । १० ॥ आयुः संधत्तं प्राणँ संधत्तं चक्षुः संधत्तँ श्रोत्रँ संधत्तं मनः संधत्तँ वाचँ संधत्तमिति पश्चादुत्तरवेदेरव-यम्य ग्रहावरत्नी संधत्तः । ११ ॥ अनाधृष्टासीत्यङ्गुष्ठाभ्यामुत्तरवेदिमाक्रामत ' उपरि लिखन्तावुत्तरवेदिं परिक्रामतः । १२ । शुक्रं यजमानो ऽन्वारभते । १३ ॥ सुवीराः प्रजा इति दक्षिणेनाध्वर्युः [गच्छति] ॥ सुप्र-

---

1 (cf. MS. I, 3, 12; IV, 6, 3; Âp. Çr. 12, 21-26): [2]) होतृक° so BnLcKc cf. zu sū. 21, होत्रिक° L cf. zu 2, 1, 1, 4, होत्रक° d. übr.; °चमसमुन्नयति L; *unnayati* haben nur LBn cf. auch Âp. Çr. 12, 21, 14. — [4]) शुक्रमुन्ने° Kc cf. zu sū. 52. — [7]) शंडा° so N शंडां° S खंडा° L खडा° M2B षंडा° BnLcP3 cf. zu sū. 19. — [8]) °शकलानु° N, °पयच्छतो M2BNS (darnach müsste man im folg. sū. *aprokṣ*° lesen, vgl. jedoch auch Âp. Çr. 12, 22, 2) — [9]) प्रोक्षितेध्म° (प्रोक्ष° LBnLc) so d. mss. [प्रोक्षताभ्यांइध्म° Lc ist als erklärende auflösung anzusehen]. — [10]) *ādānābhyām* nach LcP3 sc. *mantrābhyām* sū. 6 (*adatte!*). — [11]) °रत्नो N [*avayamya* caus., nach Lc: *na grahau saṁsparçayata ity arthaḥ*; der construction nach ist *grahāv aratnī* entweder asyndetisch cf. zu 1, 2, 1, 18 neben Âp. Çr. 12, 22, 6, oder *grahau* hängt von *avayamya* ab und ist dem sinne nach bei *saṁdhattaḥ* neben *aratnī* zu wiederholen; cf. übrigens auch sū. 17]. — [12]) °माक्रम्य Lc, °क्रामतावुपरि S, लिखन्ताउत्त° (लिषंताउत्त° Lc) SBnLc [*aṅguṣṭhābhyām ākrāmataḥ* resp. *ākramya* ist

जाः प्रजा इत्युत्तरेण प्रतिप्रस्थाता । १४ ॥ इन्द्रेण मन्युनेति यजमानो जपति । १५ । पुरस्तात्प्रत्यञ्चावव-
तिष्ठेते । १६ ॥ संजग्मानावित्यरत्नी संधत्तः । १७ ॥ शुक्रस्याधिष्ठानमसीतीध्मशकलमग्नावध्यस्यति ॥
मन्थिनोऽधिष्ठानमसीति प्रतिप्रस्थाता । १८ ॥ निरस्तः शण्ड इति यूपशकलं बहिर्वेदि निरस्यति ॥
निरस्तो मर्क इति प्रतिप्रस्थाता । १९ । प्राञ्चमसेधरत्नि ' प्रत्यञ्चौ शुक्रामन्थिभ्याम् । २० । आश्राव्या-
ध्वर्युः "प्रातः प्रातःसावस्य शुक्रवतो [मन्थिवतो] मधुश्चुतं इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य „होतर्यज„ म-
ध्यतःकारिणां चमसाध्वर्यवो वषट्कृतानुवषट्कृते जुहुत „होतृकाणां चमसाध्वर्यवः [सकृत्] सकृद्धुत्वाँश्चमसा-
ञ्छुक्रस्याभ्युन्नीयोपावर्तध्वमिति प्रेष्यति । २१ । यथाप्रेषितं चमसानाम् । २२ । शुक्रामन्थिनौ प्रतिनिगद्य
होमौ । २३ ॥ या प्रथमा सँस्कृतिरित्युभौ निगद्य "तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोतेत्यध्वर्युः सर्वहुतं करोति
॥तस्मै सूर्याय सुतमाजुहोतेति प्रतिप्रस्थाता । २४ । हुत्वा "रुद्राय स्वाहेति शेषमुत्तरार्धपूर्वार्धे जुहोति
। २५ ॥ प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातुः प्र यजमानस्येति प्रेष्यति । २६ । प्रतिपरिक्रम्य यथास्थानं
पात्रे सादयतः । २७ । पुनरभ्युन्नीतानामेकैकं याक्रमाश्राव्य "प्रशास्तर्यज „ ब्रह्मन्यज „ पोतर्यज „ नेष्टर्य-
जाग्नीध्यजेति प्रेष्यति । २८ । वषट्कृतानुवषट्कृते हुत्वा हरन्ति भक्षान् । २९ ॥ अपाउग्नीदिति चेद्धोता पृच्छेद्
याडिति प्रत्याह । ३० । सोमभक्षान्सदसि भक्षयन्ति वषट्कर्ता होमाभिषवकारी चमसिनश्चो॑पहूतोपह्वय-
स्वेत्युक्त्वो॑पहूता उपह्वयध्वमिति वा । ३१ । द्विदेवत्यान्भक्षयित्वा होता प्रयच्छति । ३२ ॥ भक्षेहि माविश

---

gleichbedeutend mit *añg° avagṛhya* Âp. Çr. 12, 22, 7, cf. randglosse in L: *aṅguṣṭhābhyaṁ spṛçāḥ* und Lc. *pādāṅguṣṭhābhyāṁ parilikhantāv ity arthaḥ*. Statt *upari* so alle ist nicht etwa *pari* zu lesen; weshalb aber ist *uttarav°* wiederholt?]. — 14) [ ] fehlt in allen ausser Lc (*adhvaryur gachati . . . pratiprasthātā gachati 'ty arthaḥ*; darnach erscheint das erste *gachati* als citat) cf. 2, 3, 2, 31. 3, 17. 4, 27. — 16) °तिष्ठते B °तिष्ठंते M2 प्रत्यंचावुपतिष्ठेते Lc. — 17) cf. sū. 11. — 19) षंड Lc खंड BnP3 (cf. v. Schröder zu MS. IV, 82, 16). — 20) प्राङ्क्रमसे° Weber zu Kāty. Çr. 9, 11, 2. — 21) [मन्थिवतो] fehlt in LBnLcP3, *vaṣaṭkṛ°* bis *camasādhv°* fehlt in M2B, जुह्वति Kc, होत्रकाणां NS cf. zu sū. 2, [सकृत्] fehlt in LBnKc. — 22) चमसानां होमः Lc (letzteres citat?). — 24) *adhv°* bis *ajuhote 'ti* fehlt in M2B. — 28) याक्रमाश्राव्य Lc °श्रावयति P3, °ग्नीध्यजइति Bn. — 31) होमाभिहव° Lc cf. aber auch Katy. Çr. 9, 11, 13 u. Âp. Çr. 12, 25, 17 (zum adjectivcompositum mit einem Dvandvam im vorderglied vgl. *sphyasaṁmāryapāṇiḥ* 1, 3, 1, 25, 2, 3, 7, 13 u. *bhaikṣācāryavṛttiḥ* Man. Gṛ. 1, 1, 2). — 33) भक्षएहि LBn, शंतनुत्वाय ॥ एहि LBn दीर्घायुत्वायेदहि M2B, हितो so LBn हुतो M2BNS (*hṛdo* TS. 3, 2,

दीर्घायुत्वाय शंतनुत्वायेहि वसो पुरोवसो प्रियो मे हितो भवाश्विनोस्त्वा बाहुभ्यां सध्यासमिति प्रतिगृ-ह्णाति यं यं होता प्रयच्छति । ३३ ॥ नृचक्षसं त्वा देव सोम सुचक्षा अवक्शेषमित्यवेक्षते । ३४ ।

हिन्व मे गात्रा हरिवो गणान्मे मा वितीतृषत् ।

शिवो मे सप्त ऋषीनुपतिष्ठ मा मेऽवाङ्नाभिमतिगाः ॥

इति द्विरैन्द्रवायवं भक्षयतः प्राणेषूपनियम्य । ३५ । अव्यतिहारं चक्षुषोरुपनियम्य मैत्रावरुणं "मन्द्रा विभूतिः केतुर्यज्ञिया वाग्जुषाणा सोमस्य पिबत्विति भक्षयतः । ३६ । सर्वत आश्विनं परिहारं श्रोत्रयोरु-पनियम्य प्रतिपर्याहृत्य "मन्द्रा स्वर्वाच्यदितिरनाहतशीर्ष्णी वाग्जुषाणा सोमस्य पिबत्विति भक्षयतः । ३७ । होतृचमसे संपातमवनयति भक्षयित्वा भक्षयित्वा । ३८ ।

मा मा राजन्विबीभिषो मा मे हार्दि द्विषा वधीः ।

वृषणं शुष्ममायुषे वर्चसे कृधि ॥

इति तं तं भक्षयित्वा हृदयदेशमारभ्य जपति । ३९ । नानवधायावसृजेदैन्द्रवायवे पुरोडाशवृगलं मैत्राव-रुणे पयस्यां धाना आश्विने । ४० । दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरस्या वर्तन्याः पश्चाद्द्विदेवत्यपात्राणि सादयति । ४१ । होत्रेऽवान्तरेडामवद्यति । ४२ । उपहूयमानायामसंस्पर्शयन्तश्चमसानुपोद्यच्छन्ति । ४३ । हो-त्रा समुप्य समुपहूय "वसुमद्गणस्य सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दसोऽग्निहुत इन्द्रपी-तस्य मधुमत उपहूत उपहूतं भक्षयामीति चमसान्भक्षयन्ति । ४४ ।

5, 1), भवाश्वि° so LBn भवोअश्वि° S भवा-अश्वि° (d. i. wohl भव । अश्वि°) M2BN, सध्या-समिति corr. nach TS. l. c. सृध्या° Bn u. (mehrfach wiederholt) P3 सृध्या° N सृष्या° M2B सृष्या° (oder सृध्या°?) L. — 34) अव-क्शेष° so M2B und wiederholt P3 resp. corr. S अवद्येष° N u. pr. m. S अवक्षेष° LBn. — 35) वितीतृषत् ॥ so d. mss. ausser °व° Bn (braucht kein fehler für °ष: so TS. 3, 2, 5, 3 zu sein, cf. z. b. auch 1, 6, 3, 5; als subject zu °ṣat kann hier auch *vāyuḥ* ge-dacht sein, man beachte *aindravāyavam*), °पतिष्ठ so LBn °पतिष्ठत M2B °पतिष्ठ-तस्व N °तिष्ठत् pr. m S (a r. corr. स्व). — 39) विबीभिषो corr. nach TS. 3, 2, 5, 2 बिभीविषो BLLc विभीबिषो S विभीविषो M2 विभा° Bn बिभीषो N, हार्दि M2BBn, द्विषा so d. mss. (*tviṣā* TS. l. c.). — 40) तानपधापावसृजेत Lc; °वृगलं so Kc v. l. resp. L (in letzterem scheint वृ in दृ corr. zu sein), °भृगलं Kc v. l. zu Katy. Çr. 9, 11, 25, °दृगलं d. übr. wie sū. 49 alle (über *dṛgala*, *vṛgala*, *bṛgala* u. *bhṛgala* s. PW2; ob *vṛgala* schlechter als *bṛgala*?); धाना आश्विने so Kc cf. Âp. Çr. 12, 25, 6 धानामाश्विने d. mss. (*āçvine dhānam* Lc). — 44) समुप्य so alle wie 2, 4, 4, 29 (in S mit der correctur समु-प्यम्य); चमसां (offenbar für °सान् cf. L zu sū.

शं नो भव हृद आ पीत इन्दो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।

सखेव सख्य उरुशंस धीरः प्र ण आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥

इति तं तं भक्षयित्वा हृदयदेशमारभ्य जपति । ४५ ॥ आप्यायस्व "सं ते पयांसीति भक्षशेषान् [आप्याय-यन्ति] । ४६ । दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चादुत्तं नाराशंसचमसान्सादयन्ति । ४७ । उपविशत्यच्छावाको ऽग्रेण स्वं धिष्ण्यं बहिः सदसः । ४८ । तस्मै पुरोडाशवृगलं प्रदायाच्छावाक वदेत्यनुवाचयति । ४९ ॥ उपो अस्मान्ब्राह्मणान्ब्राह्मणा ह्वयध्वमित्युच्यमाने "पुरएमयं ब्राह्मणा उपहव्यकामो वदतीमं होतरुप-ह्वयस्वेति प्रेष्यति । ५० ॥ उन्नीयमानायानुब्रूहीत्यनुवाचयति । ५१ । उभयतः शुक्रमच्छावाकचमसमुन्नय-ति । ५२ । आश्राव्याच्छावाक यजेति प्रेष्यति । ५३ । वषट्कृतानुवषट्कृते हुत्वा हरति भक्षम् । ५४ । न तेन संभक्षयेत् । यद्यस्मिन्नुपहवमिच्छेद्भक्षयेति ब्रूयात् । ५५ । व्याख्यातं भक्षणमाप्यायनं च । ५६ । अत्तरा नेष्टुश्चमसमाग्नीध्रस्य चाच्छावाकचमसं सादयति । ५७ । आग्नीध्रे सवनीयान्भक्षयन्त्यन्तर्वेदि । बहिर्वेदि मार्जयन्ते । बहिर्वेदि वा भक्षयित्वान्तर्वेदि मार्जयन्ते । ५८ । अनुसवनं "ब्राह्मणांस्तर्पयेति प्रेष्यति । ५९ । ॥ १ ॥

ऋतुपशैः प्रचरतः । १ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि मधवे त्वेतिप्रभृतयो यजुषाः । २ । सह प्रथमौ गृह्णीते । परिप्लवामुद्धृत्य "मधवे त्वेत्यध्वर्युरुपयामगृहीतो ऽसि संसर्पो ऽस्यंहस्पत्याय त्वेति प्रतिप्र-स्थाता । ३ । आश्राव्य प्रेष्यत्यध्वर्युः । तस्य प्रैषे युगपज्जुहुतः । ४ । न ऋतुपशैष्वनुवषट्करोति । ५ । हुत्वा

---

46) M2BNS, चमसंभक्षयति (। *adhvaryuḥ* ।) P3 (so wohl wegen *bhakṣayāmi*). — 45) न (st. ण) mss. ausser NS. — 46) भक्षशेषान् so LcS °षां LBn °षम् P3 भक्षंशेषान् N भक्षंशेषात् M2B, [ ] nur in NSP3 (Lc: *āpyāyya patnī 'ty arthaḥ*). — 47) नाराशंसच° so LBnLcP3 नाराशंसानच° (so besser?) NS नाराशंसानचमसानच M2B, सादय-ति LN (Lc' °यति u. °यंति; nach P3 sc. *camasādhvaryavaḥ*; cf. auch Âp. Çr. 12, 25, 27). — 49) °वृगलं corr. cf. zu sū. 40 °दगलं alle. — 50) अ-पो (zweimal) P3, अस्मान् so P3 ऽस्मान् Lc स्मान् d. übr. — 52) उभयतःशुक्रम° schreibt Weber zu Kâty. Çr. 9, 12, 13, aber sū. 4 zu Kâty. Çr. 9, 9, 25 auch w. o. (cf. auch Âp. Çr. 12, 26, 4). — 54) भक्षान् Bn (auch L?) cf. sū. 29, aber auch 2, 4, 2, 18 u. a. — 55) तेनसहभक्ष-येत् P3, °ह्वतेति mss. ausser LBnP3.

2 (cf. MS. I, 3, 16-18; IV, 6, 7 ff; Âp. Çr. 12, 26-28): 2) यजुषाः so d. mss. (sc. *mantraḥ*; richtiger wäre wohl याजुषाः; Lc bloss *grahaṇamantraḥ*). — 3) प्रथमौ L (°म Bn) cf. aber auch sū. 13 (anders gewendet MS. IV, 89, 10 ff.), गृह्णीतः Bn u. L a. r. corr. aus °ते, °हस्पत्याय so Bn °हस्यत्याय d. übr. wie in ähnlichem fall 2, 3, 7, 2. —

गृहीत्वा च प्रतिप्रस्थाता दक्षिणेनाध्वर्युमभिप्रपद्य पात्रं हरति ।६। नान्योऽन्यमभिप्रपद्येते ।७। शेषे पूर्वस्योत्तरमभिपरिगृह्णीते ।८। पूर्वः प्रतिप्रस्थाता "माधवाय त्वेति गृह्णाति । व्यत्यासमुत्तरैः । समानमाध्वर्यवयोः स्थानम् ।९॥ ऋतुना' प्रेष्येति षड्भिः प्रचरतः । यतो हुतं ततः पात्रे गृहीत्वा "ऋतुभिः प्रेष्येति चतुर्भिः । यथाहितस्तथा गृहीत्वा "ऋतुना प्रेष्येति द्वाभ्याम् ।१०। एकादशे प्रैषे "अध्वर्यू यजतमित्युक्ते तयोरन्यतरो मध्यमस्य परिधेः पश्चादुपविश्य " ये३ यजामहे ऽश्विनाध्वर्यू आध्वर्यवादृतुना सोमं पिबतां वौषडिति प्रैषेण यजेत् । अथ चेदृचा "ये३ यजामहे

अश्विना पिबतं मधु दीद्यग्नी शुचिव्रता ' ऋतुना यज्ञवाहसा ॥

वौषडित्यनवानं यजति ।११॥ होतरेतद्यजेति वातिप्रेष्यति । उत्तमे प्रैषे यजमानस्य याज्यातिप्रैषो वा ।१२। सहोत्तमौ गृह्णीते ॥ तपस्याय त्वेति प्रतिप्रस्थाता ' संसर्पेणाध्वर्युः ।१३। दक्षिणतः प्रतिप्रस्थातावतिष्ठते । तस्य प्रैषे युगपज्जुहुतः ।१४। हुत्वा व्यवनयते ।१५। अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाने सर्वमानयति ।१६। तस्याग्रे प्रतिप्रस्थाताध्वर्युपात्रे ऽवनीयैँन्द्राग्नी आगतं सुतमिति प्रतिप्रस्थाताध्वर्युपात्र ऐन्द्राग्नं गृह्णाति ॥ एष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादयति ।१७। प्रतिप्रस्थानेनाध्वर्युर्भक्षं हरति ।१८॥ वाग्देवी सोमस्य पिबत्विति भक्षयन्ति समुपहूय यथेज्यं व्यतिहारम् ।१९। प्रसदसि पात्रमादधाति ।२०।

---

4) प्रेष्येत्य° Bn. — 7) °पद्यते M2B resp. MS. IV, 89, 7 °पद्येते Lc (aber dualisch erklärt). — 9) *samānam . . . sthānam* d. i. bloss *dakṣiṇam* für beide im gegensatz zu 2, 3, 4, 28 neben 2, 3, 3, 18 resp. 2, 3, 2, 32. — 11) ऽध्वर्यूयजतमि° so BBnKc wie Âp. Çr. 12, 27, 6 ध्वर्युयज° M2L ध्वर्युर्यज° NSLc; पिबतांवौषडिति so Kc zu Käty Çr. 9, 13, 17 cf. Vaitana 19, 8 पिबतइति M2B पिबताँवौइति d. übr. (*vau* in den letzteren ein blosser schreibfehler? cf. gleich w. u; *pibatām̐* plutirte 2. du. oder fehler für *tam* so 7, 2, 2); शुचिव्रतऽऋतुना Kc so offenbar für °ताऋतुना wie RV. 1, 15, 11 शुचिव्रतर्तुना d. übr.; वौषडित्यनवानं so Kc वाइत्य° LBnLc u. 7, 2, 2 (vgl. w. o.), ohne वा d. übr.; °नुवानँ mss. ausser LcBnKc, यजइति Kc (Weber zu Käty. Çr. 9, 13, 17 यजेति). — 12) वा न प्रेष्य° (st. वातिप्रेष्य°) nach Weber l. c. Kc nebst v. l. ohne न; याज्याइतिप्रैषोवा M2BS याज्यानिप्रैषो वा Kc (zu *atipraiṣo* cf. auch Âp. Çr. 12, 27, 6 u. 7). — 13) गृह्णीतो M2BNS, *saṁsarpeṇa* sc. *mantreṇa* sū. 3 (*saṁsarpo 'si*). — 14) cf. sū. 4 (zu sū. 14-44 cf. 2, 4, 6, 3-17). — 15) Zu sū. 15-18 cf. 2, 3, 8, 7-9; °नयतो N wie 2, 3, 8, 7 u. 2, 4, 6, 5 (auch Lc citirt w. o., erklärt aber dualisch *parasparam avanayataḥ*; jedoch zu 2, 3, 8, 7 sagt er: *avanayanam atra pratiprasthātuḥ prathamam*, wonach also oben u. 2, 4, 6, 5 *adhvaryuḥ* subject wäre). — 19) व्यतीहारं LcPs. — 20) *prasadasi* wie 2, 4, 6, 10 nach Lc: *pṛṣṭhasadasas tasmin sadasy upari*, nach Ps: *sadodvārasyo 'pari* cf. *sadobile* sū.

प्रतिप्रस्थाता सवनीयान्निर्वपति । २१ । यथा वैश्वदेवस्य स्तोत्रोपाकरणकाले हविष्कृदाह्वयेत् । २२ । अग्रेण होतारं बहिः सदसः प्राङ्मुखः प्रतिगरायोपविशति । २३ ॥ अध्वर्यो शोँ३सावो३मित्युच्यमाने " मोँ३सावो दैवो३मिति प्रतिपर्यावर्तते । २४ । ऋतुपात्रमारभ्योर्ध्वस्तिष्ठन्सदोबिले समानस्वरं होत्रा व्यवसानेषु प्रतिगृणात्योँ३था मोदैवेत्यप्रणुतेष्वोँ३था मोदैवो३मिति प्रणुतेष्वृगन्तेषु च । २५ । यथा वा होता ब्रूयादाहूतः " शोँ३सावो दैवो३मिति प्रत्याह्वयति । २६ । समाप्ते शस्त्रे ग्रहमादत्ते ऽध्वर्युश्चमसाध्वर्यवश्चमसान् । २७ । आश्राव्योक्थशा यज सोमस्येति प्रेष्यति । २८ । वषट्कृतानुवषट्कृते जुहोति । २९ । चमसाध्वर्यवो द्विश्चमसाननु प्राङ्गयन्ति । ३० ॥ वाग्देवी सोमस्य पिबत्वितीन्द्राग्नं सर्वभक्षं भक्षयतः । ३१ ॥ नराशंसपीतस्य सोम देव ते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रछन्दसः पितृपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः । ३२ । सिद्धमा सादनात् । ३३ । ऋतुपात्रे मार्जालीये प्रक्षाल्य यथास्थानं सादयति । ३४ ॥ ओमासश्चर्षणीधृत इति शुक्रपात्रे वैश्वदेवं गृह्णाति ॥ एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति । ३५ । प्रतिप्रस्थाता द्रोणकलशं पूतभृत्यवनीय दशया परिमृज्य यथास्थानं न्युब्जति । ३६ । चतुर्होतारं यजमानो जपति पुरस्तादाज्यानामिँडाये हिङ्कुर्विति च । ३७ । दक्षिणेन होत्रीयं प्रस्तोत्रे दर्भा प्रयच्छन्नुपावर्तध्वमभिसर्प यजमानेति स्तोत्रमुपाकरोति । ३८ । एवमत ऊर्ध्वं स्तोत्राण्युपाकरोत्यन्यत्र पवमानाभ्याम् । ३९ ॥ एषेत्युक्ते प्रतिगरायोपविशति । स व्याख्यातः । ४० । प्रौगँ शस्त्रं प्रतिगीर्य ग्रहादानप्रभृति समानमैन्द्राग्नेना भक्षणात् । ४१ ॥ नराशंसपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः । ४२ । सिद्धमा सादनात् । ४३ । मार्जालीये प्रक्षाल्य पूतभृतो ऽन्ते सादयन्ति यथास्थानं पात्रम् । ४४ । ॥ २ ॥

---

25 u. Âp. Çr. 12, 27, 11. 13. — 21) सवनीयंनि° M2B °यांनि° NS. — 22) Lc: *yatha vaiçvadevasya stotre 'ty* (!) *arthaḥ* ' *atro 'pakaraṇakāle.* — 24) शोंसावो३ऽइत्युच्यमाने Kc, मोदैवो३मिति N, aber sū. 26 auch wie alle übr. [vgl. Weber Ind. Stud. X, 36 ff. und Hillebrandt Rit. Litt. p. 102 ff.; statt *çoṅsavo daivom* könnte man hier u. sū. 26 auch *çoṅsā vodāivom* (v. *vad* wie sicher *modaivom* v. *mad* cf. sū. 25) lesen]. — 25) समानस्वरं so LBnLcKc resp. P3 समानःस्वरं d. übr., *vyavasāneṣū* = *avasāneṣu*, मोदै° beide mal P3, l. मोदैवेत्य° NS (zu *mod°* v. *mad* vgl. *madvān* 2, 5, 1, 47 u. *madvat* 2, 5, 2, 24); *apranuta* = **apraṇava* (d. h. ohne *om*), *pranuta* = *sapranava* (d. h. mit *om*). — 26) cf. zu sū. 24. — 28) °कथ्यशा mss. ausser P3Kc (lücke in Bn) cf. zu 2, 4, 3, 7. 26; 2, 5, 2, 29. — 38) होत्रियं LBnP3 cf. zu 2, 3, 6, 13. 7, 7. — 41) प्रौगँ so alle ausser प्रोगं Lc प्रागयं P3 cf. Mān. Gr. 1, 6, 2, °ग्नेन M2BNS. — 44) सादयति M2P3 (letzteres daneben aber auch w. o.).

उक्थ्यविग्रहैः प्रचरतः । १ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वेति गृह्णात्युक्थ्यस्थाल्यास्तृतीयमुक्थ्यपात्रे ॥ एष ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां त्वेति सादयति । २ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि देवेभ्यस्त्वा देवायुवं गृह्णामि पुनर्हविरसीत्युक्थ्यस्थालीमभिमृशति । ३ । पूतभृतो मैत्रावरुणचमसमुख्यानुन्नयति । ४ । स्तुतशस्त्रे भवतः । ५ । मैत्रावरुणाय प्रतिगीर्य प्रक्रमादत्ते ऽध्वर्युश्चमसाध्वर्यवश्चमसान् । ६ । आश्राव्योक्थशा यज सोमानामिति प्रेष्यति । ७ । वषट्कृतानुवषट्कृते जुहोति । चमसाध्वर्यवश्च । ८ । सद आलभ्य देवेभ्यस्त्वा देवायुवं पृणाच्मीत्युक्थ्यपात्रेण मैत्रावरुणचमसे संपातमवनयति । ९ ॥ वाग्देवी सोमस्य पिबत्विति भक्षयन्ति । १० । मार्जालीये प्रक्षाल्य यथास्थानं चमसान्सादयन्ति । ११ । प्रतिप्रस्थातोत्तराभ्यां प्रचरति । १२ ॥ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वेति गृह्णात्युक्थ्यस्थाल्या अर्धमुक्थ्यपात्रे ॥ एष ते योनिरिन्द्राय त्वेति सादयति । १३ । तथैव पुनर्हविषं करोति । १४ । पूतभृतो ब्राह्मणाच्छंसिचमसमुख्यानुन्नयति । १५ । स्तुतशस्त्रे भवतः । १६ । ब्राह्मणाच्छंसी शंसति । तस्य चमसे संपातमवनयति । १७ । समानमन्यत् । १८ । सवनमभ्यासृजति । १९ । ऋजीषं कृष्णाजिने निदधाति । २० । वाससा राजानं ग्रावस्तूपावहरति । २१ । माध्यंदिनीयं कलशमाधवनीये ऽवनयति । २२ ॥ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राग्निभ्यां त्वेति गृह्णात्युक्थ्यस्थाल्याः सर्वमुक्थ्यपात्रे ॥ एष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादयति । २३ । न पुनर्हविषं करोति । २४ । अच्छावाकचमसमुख्येषु सर्वं पूतभृतः । २५ । अच्छावाकाय प्रतिगीर्योक्थशा इति ब्रूयात् । तस्य चमसे संपातमवनयति । २६ । समानमन्यत् । २७ । वसतीवरीणां होतृचमसं पूरयित्वा यथास्थानं सादयति । २८ ॥ अग्निः प्रातः सवनादिति सवनकरणीं जुहोति ।

---

3 (cf. MS. I, 3, 14. 17. 36; IV, 6, 5; Âp. Çr. 12, 28 ff.): 1) Sū. 1-27 sind vollständig citirt zu Kāty. Çr. 9, 14, 15. — 2) गृह्णात्यु० bis त्वेति fehlt in M2B, °स्थाल्यास्तृ° so SKc cf. sū. 13 u. 23 resp. 2, 5, 1, 2 °स्थाल्याःतृ° N °स्थाल्यांतृ° P3 °स्थाल्यातृ° LBnLc. — 4) °न्नयन्ति Kc cf. sū. 15. — 7) °क्थशा so Kc, auch SP3 lassen sich so lesen, °क्थ्यशा d. übr. (lücke in Bn), cf. zu sū. 26 u. 2, 4, 2, 28. 5, 2, 29. — 9) पृणाच्मी° ergibt sich mit sicherheit aus den schreibweisen प्रणाच्मी° L वृणाच्मी° M2B पृणाप्मी° S प्रुणाप्मी° N प्रणाप्मी° Bn u. (wiederholt) P3 प्रणाष्मी° Kc (wofür Weber im text प्रणायामी° hat; cf. MS. I, 36, 1 (auch Âp. Çr. 12, 28, 16 ist so zu lesen); °वनयन्ति Weber im text. — 10) Zwischen *devi* u. *somasya* hat जुषाणा Kc cf. 2, 4, 1, 37, aber auch 2, 4, 2, 19. 31. — 13) °स्थाल्यार्धमु° LBn mit krasis cf. sū. 2 u. 23. — 15) °न्नयन्ति Kc wie sū. 4. — 21) पावहरति bis सर्वमुक्थ्य sū. 23 fehlt in N — 24) न fehlt in LcKc cf. aber auch Âp. Çr. 12, 29, 8. — 26) °क्थशा so Kc cf. zu sū. 7 °क्थ्यशा LcP3 °क्थ्यश d. übr

यस्ते द्रप्स स्कन्दति यस्ते अँशुर्बाहुच्युतो धिषणाया उपस्थात् ।
अध्वर्योर्वा परि वा यः पवित्रात्तं ते जुहोमि मनसा वषट्कृतम् ॥

इति द्वितीयाम् । २९ ॥ प्रशास्तः प्रसुवेति प्रेष्यति । ३० । प्रसूताः सर्पन्ति । ३१ । ॥ ३ ॥

माध्यंदिनाय सवनाय प्रसर्पन्ति । १ ॥ निग्राभ्याः स्थेति यजमानं वाचयित्वा सोमोपनहनं ग्रावस्तुते प्रयच्छत्युमेत्रे च वसने । २ । अप्रेषितो ग्रावस्तोत्रिया अन्वाह । ३ । निर्गत्य राजानमभिषुण्वन्ति । ४ । व्याख्यातो ऽभिषवः । ५ ॥ इहा इहेत्यभिषुण्वन्ति । ६ । उत्तमस्य पर्यायस्य मध्यमे पर्याये "बृहद्बृहदि-त्यभिषुण्वन्ति । ७ । सिञ्चमा शुक्रधारायाः । ८ । शुक्रामन्थिप्रभृतीन्गृह्णाति । ९ । य आग्रयणस्थाल्यां सोमस्तं होतृचमसे ऽवनीयाधवनीयाच्चोदञ्चनेन "ये देवा दिव्येकादश स्थेत्याग्रयणं तिसृभ्यो धाराभ्यो गृह्णाति । उच्चैस्तरां हिङ्करोति । १० । ऋतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयौ गृह्णीत "इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोम-मित्यध्वर्युर्जनिष्ठा उग्र इति प्रतिप्रस्थाता ॥ एष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वत इति सादयति । ११ । उक्थ्यं गृहीत्वातिपाव्य राजानं प्रपीड्य पवित्रं सिञ्चमा सर्पणात् । १२ । अनूदरा माध्यंदिनाय सवनाय प्रसर्पन्ति । १३ । उत्तरेण हविर्धाने पूर्वया द्वारा सदः प्रविश्य सदसि स्तुवन्ति । १४ । अनतिक्रामन्धिष्ण्या-नध्वर्युरुपविशति । १५ । व्याख्यातं संपादनम् । तथोपाकरणं पवमानस्य । १६ । पञ्चहोतारं यजमानो

(lücke in Bn). — [29]) सवनकारिणी M2B (aber 2, 4, 6, 26. 5, 4, 17 auch sie w. o., cf. 2, 3, 2, 26), धिषणाया so LBn wie RV. धिषणायोरुप° M2BNS wie TS. u. VS, द्वितीयं M2Lc (letzterer: *dvitīyaṁ savanaṁ karoti 'ti savanakaraṇī*, cf. aber auch 2, 4, 6, 26). — [30]) प्रसुवेति S, प्रेष्येति M2BL (w. o. auch Kc).

4 (cf. MS. I, 3, 13. 19 ff.; IV, 6, 4; Âp. Çr. 13, 1-4): [1]) सर्पन्ति Bn प्रसर्पन्ति M2BP3 cf. aber auch sū. 13 u. 2, 5, 1, 1. — [2]) निग्राभ्यास् B u. °भ्यांस् M2 (st. °*bhyāḥ sthe 'ti*), प्रयच्छति Lc, वसनम् N (Lc: *yasmin mito rājā yena ca prachāditas te vasane*). — [3]) अप्रेषितो so LcP3 cf. N वसनमप्रेषितो (d. mss schreiben, wie sehr gewöhnlich nach dualischem *e*, ohne *a* resp. Avagraha वसनेप्रेषितो), °स्तोत्रियान्वाह LNBn mit krasis. — [6]) इहा so alle mit Pluti wie Âp. Çr. 13, 1, 9. — [7]) fehlt in M2B. — [10]) अथ (st. य) Kc, आग्रयण° M2BNKc cf. zu 2, 3, 5, 9, °ग्रयणं NM2BKc, °स्तरां so KcLcP3 °स्तरान् d. übr. — [12]) °तिपाव्य M2B. — [13]) प्रसर्पन्ति so LNSBnKc cf. sū. 1, सर्पन्ति M2BLcP3 wie alle 2, 3, 6, 1. 5, 1, 20. — [14]) हविर्धानं P3, स्तुवते Kc zu Kāty. Çr. 10, 1, 17 resp. 18 wie Âp. Çr. 13, 2, 9 (ob so für das Man. Çr. ursprünglicher? Lc bloss *stavanam*). — [15]) अनतिक्रामन् so Lc °क्रामंतो

जपति । पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य "ज्योतिषे हिङ्कुर्विति च ॥ सुपर्णो ऽसि त्रिष्टुप्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेति च ।१७। स्तुते "ऽग्नीदग्नीन्विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशं अलंकुरु ॥ प्रतिप्रस्थातर्दधिघर्माय दध्युपकल्पयस्वेति प्रेष्यति ।१८। व्याख्यातं विहरणमुत्करपराज्ञौ च ।१९। वैश्वव्या पात्राणि संमृश्य 'दधिघर्मेण प्रचरन्ति यदि प्रवृञ्जन्ति ।२०। सवनीयानामुद्वासनप्रभृति सिद्धमा संप्रैषात् ।२१॥ माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामिति विकृतः संप्रैषः ।२२। सवनीयैः प्रचर्योन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहीत्यनुवाचयति ।२३। साक्षावाकचमसानुन्नयति ।२४। सिद्धमा संप्रैषात् ।२५॥ माध्यंदिनस्य सवनस्य शुक्रवतो मन्थिवतो निष्केवल्यस्य भागस्येन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति विकृतः संप्रैषः ।२६। सिद्धमा सँयाजनात् ।२७। पूर्वो ऽक्षावाको यजत्याग्नीध्रात् ।२८। होत्रा समुप्य समुपहूय" रुद्रवद्गणस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दसो ऽग्निहुत इन्द्रपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः ।२९। सिद्धमा सादनात् ।३०। आग्नीध्रे सवनीयान्भक्षयन्ति । तद्व्याख्यातम् ।३१। ॥४॥

शालामुखीये दाक्षिणौ जुहोति ।१। हिरण्यं बद्ध्वा दर्भेणोच्यर्तिं चतुर्गृहीते ऽवदधाति ।२। व्याख्यातं प्रच्छादनम् ।३। उपसँयम्य दशाँ स्रुग्दण्ड "उदु त्यं जातवेदसमिति जुहोति ॥ चित्रं देवानामिति द्वितीयाम् ।४। तस्यां पुनर्गृहीत्वा " द्यां गच्छ स्वर्गच्छेति हिरण्यमुद्धरति ।५। दक्षिणाँ वेदिश्रोणिं प्रत्यवस्थितासु हिरण्यमाज्यं च धारयमाणो "रूपं वो रूपेणाभ्येमीति दक्षिणा अभ्येति ।६॥ तुथो वो विश्ववेदा विभजत्विति विभजति । यावन्मध्यतःकारिभ्यस्तस्यार्धमर्धिभ्यस्तृतीयं तृतीयिभ्यस्तुर्यं पादि-

---

P3Kc °क्रामंतो d. übr. — 18) cf. 2, 3, 6, 12. 5, 1, 23, पुरोडाशां LBn, प्रेष्येति N. — 19) °राज्ञौ so hier alle wie 2, 5, 1, 24 gegenüber 2, 3, 6, 13 resp. 2, 2, 2, 12 (P3 übrigens उत्करा-ज्ञिस्तरणं). — 20) प्रचरति LBn, प्रवृंजति so BNBn प्रवृंजंति d. übr. cf zu 2, 2, 1, 14. — 26) भागस्ये° so LBnLcP3 भागधेयस्ये° u. °स्ये° d. übr. — 27) सँयाजनात् so LBnLc u. pr. m. NS (bezieht sich nach Lc resp. P3 auf 2, 4, 1, 28), सँसादनात् M2B u. sec. m. NS. — 29) समुप्य so im grunde alle wie 2, 4, 1, 44. — 31) आग्नीध्रीये P3.

5 (cf. MS. I, 3, 37; IV, 8, 2 ff.; Âp. Çr. 13, 5-7): 1) दक्षिणे M2B दक्षिणौ NS. — 2) °च्यर्तिं so LLc °च्यर्त्तिं Bn °च्यर्त्तिं B °च्यर्तिं M2 °च्योर्तिं N °च्युर्त्तिं S cf. zu 2, 1, 2, 9. 3, 32 (*ucyartim* sc. *granthim* hängt natürlich von *baddhvā* und *hiraṇyam* von *avadadhāti* ab). — 5) Statt स्वर् so BnLcP3 scheinen die übr. स्वर्गं zu lesen. — 6) °वस्थिता M2B (*avasthitāsu* hier u. sū. 12 sc. *dakṣiṇāsu*); दक्षिणा अभ्येति corr. cf. Âp. Çr. 13, 5, 9, दक्षिणाभ्येति alle offenbar mit krasis cf. sū 17. — 7) वैश्ववेदा N, vor *vibhajati* hat समौ Bn;

भ्यः । ७ । मध्यतःकारिणो ब्रह्मोद्गाता होताध्वर्युः । तेषामर्धिनो ब्राह्मणाच्छंसी प्रस्तोता मैत्रावरुणः प्रतिप्रस्थाता । तृतीयिन आग्नीध्रः प्रतिहर्ताच्छावाको नेष्टा । पादिनः पोता सुब्रह्मण्यो ग्रावस्तुदुन्नेता । ८ । अन्नं ददात्यविं माषांस्तिलान्कृतान्नं वासो ऽश्वं हिरण्यम् । गवां संख्या शतं द्वादशं वापरिमिता वैकविंशत्यवरापरार्धात् । ९ । हिरण्यपाणिर्दक्षिणा नयत्यग्रेण गार्हपत्यं जघनेन सदः । आग्नीध्रभागमग्रतः । संहृतानितरान् । १० ॥ एतत्ते अग्ने राध इत्याग्नीध्रभागमनुमन्त्रयते । ११ । दक्षिणातो ऽवस्थितास्त्वं नो अग्निरित्याग्नीध्रीये जुहोति ॥ वनेषु व्यन्तरिक्षमिति द्वितीयां यदि चक्रीवत्प्राजापत्या तृतीयां यदि हस्तिनं पुरुषं वा । १२ ॥ ऋतस्य पथा प्रेतेत्यन्तरा चात्वालमाग्नीध्रं चोदीचोत्सृजति । १३ ॥ ब्राह्मणमद्य ऋध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमृषिमार्षेयं सुधातुदक्षिणमिदं चन्द्रमिमाश्च भवते दक्षिणा ददामीत्यन्तर्वेदि तिष्ठन्नृत्विग्भ्यः सहिरण्या दक्षिणा ददात्यग्नीधे प्रथमं । ततो मध्यतःकारिभ्यो । ऽनुपूर्वं होतृकेभ्यश्चान्ततः प्रतिहर्त्रे । १४ । प्रासर्पकं दक्षिणापथेन नीत्वा सदस्यप्रथमेभ्यो दद्यात् । आत्रेयाय ततो हिरण्यम् । १५ ॥ वि स्वः पश्येति सदः प्रविश्य यजमानं वाचयति । १६ ॥ अस्मद्राता इति दक्षिणा अनुमन्त्रयते । १७ । चात्वाले कृष्णविषाणां प्रविध्यति । १८ । नोर्ध्वं मरुत्वतीयाभ्यां ददाति । १९ । येभ्यो ऽत्र न दद्यादनूबन्ध्याये हुतायां वपायां तेभ्यो दद्यात् । २० । ॥ ५ ॥

मरुत्वतीयाभ्यां प्रचरतः । १ ॥ इन्द्राय मरुत्वते ऽनुब्रूहीत्यनुवाचयति । २ । आश्राव्येन्द्राय मरुत्वते

तृतीयिभ्यस् so Bn cf das folg. su., तृतीयिनेभ्यो P3 तृतीयेभ्यस् d übr (nicht citirt in Lc); तुरियं P3. — 8) तृतीयेन L corr. aus तृतीयिन cf. °यन Bn — 9) वारेकविंश° die mss. (वा in Lc undeutlich und fehlt in LBn wie das ganze su. in P3), *ekaviṅçatyavara* compos (*ekaviṅçatir avarā mātra* Lc offenbar nur umschreibend; zur sache vgl. auch Katy. Çr. 10, 2, 11; Çāṅkh. Çr. 7, 17, 17 ff). — 12) °ग्नीध्रिये LBn, प्राजापत्यं M2BNSBn (*yadi* sc. *dadāti*). — 13) °त्सृजति mss. ausser LcP3 resp. L (MS. IV, 109, 15 pl., aber Âp. Çr. 13, 6, 8 auch sing.). — 14) °दक्षिणामितीदं LBn (so besser?), भवतो P3LBn, °ग्नीधे so LBn cf. MS. IV, 108, 14. 109, 18 °ग्नीध्र M2BN आग्नीध्रे S, होत्रिके° LNSBn होत्रके° Lc cf zu 2, 1, 1, 4 u. a. resp. zu 2, 3, 6, 13 — 15) प्रासर्पकं adj subst (d. i. nach Lc: *sarvam eva 'jārikam kiṁcid yad dhanyam vaso gavaçvad anyad dadāti*), सदस्य° so Lc resp P3 सदसि d. übr (übrigens सि in L undeutlich) — 16) स्वः so BnLc श्वः (श्वँ M2) d. übr. cf. zu MS. I, 43, 17, वाचयति fehlt in N. — 17) दक्षिणाअनु° so Lc दक्षिणानु° d übr. mit krasis (cf. zu su 6 u. vgl. neben Âp. Çr. 13, 6, 14 auch zu VS 7, 46). — 20) °नुबंध्याये LBnLc.

6 (cf. MS. I, 3, 23. 25; IV, 6, 8; Âp.

प्रेष्येति प्रचरति । ३ । वषट्कृते जुहुतः । ४ । पुनर्वषट्कृते हुत्वा व्यवनयते । ५ । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाने सर्व-मानयति । तस्यार्धं प्रतिप्रस्थाताध्वर्युपात्रे ऽवनयति । ६ ॥ सजोषा इन्द्रेत्यध्वर्युः स्वस्मिन्पात्रे मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाति ॥ एष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वत इति सादयति । ७ । प्रतिप्रस्थानेनाध्वर्युर्भक्षं हरति । ८ ॥ वाग्देवी सोमस्य पिबत्विति भक्षयन्ति समुपहूय । ९ । प्रसदसि पात्रमादधाति । १० । प्रतिप्रस्थाता सव-नीयाग्निर्वपति सौम्यं च चरुम् । ११ । यथा माहेन्द्रस्य स्तोत्रोपाकरणकाले हविष्कृदाह्वयेत । १२ । प्रतिगरायोपविशति । स व्याख्यातः । १३ । मरुत्वतीयँ शस्त्रं प्रतिगीर्य ग्रहादानप्रभृति समानमैन्द्राग्नेना भक्षणात् । १४ ॥ नराशँसपीतस्य सोम देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुप्छन्दसः पितृपीत-स्येति विकृतो भक्षमन्त्रः । १५ । सिद्धमा सादनात् । १६ ॥ महाँ इन्द्रो नृवदिति शुक्रपात्रे माहेन्द्रं गृह्णा-ति ॥ एष ते योनिर्माहेन्द्राय त्वेति सादयति । १७ । वैश्वदेवेन व्याख्यातमोक्थ्यविग्रहेभ्यो ऽन्यत्समाम्ना-नात् । १८ ॥ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वोक्थ्यो विगृह्यते ॥ एष ते योनिरिन्द्राय त्वेति सादयति । १९ । समानमन्यत् । २० । सवनमभ्यासृजति । २१ । ऋजीषं ग्रावसु निवपति । २२ । तार्तीयसवनिकं कलशमाधव-नीये ऽवनयति । २३ । अच्छावाकचमसमुख्येषु सर्वं पूतभृतः । २४ । अच्छावाकाय प्रतिगीर्योक्थं वाचीति ब्रूयात् । २५ ।

विश्वे देवा मरुत इन्द्रो अस्मानस्मिन्द्वितीये सवने न जह्युः ।
सुमेधसः प्रियमेषां वदन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥

इति सवनकरणीं जुहोति ।

Çr. 13, 8): [3]) Zu su. 3-8 cf. 2, 3, 8, 5-9, zu su 3-17 cf. 2, 4, 2, 14-44 — [5]) °नयतो N wie ll. cc — [7]) °ध्वर्युःस्वस्मि° so LNBn °ध्वर्युः-स्तस्मि° M2BS °र्युः । तस्मि° P3 °र्युस्तस्मि° Lc. — [9]) भक्षयतः LcP3 (nach Lc *hotā 'dhvaryuç ca*, cf. aber auch 2, 4, 2, 19). — [10]) प्रसदसि wie 2, 4, 2, 20. — [11]) सवनीयाग्नि° mss. ausser P3Bn cf. l. c. su. 21. — [12]) cf zu l c. su 22 (zur construction vgl. z. b. 2, 4, 4, 21 u ähnl. öfters). — [15]) नाराशंस° LBn नराशंसस्य N, सवनस्य fehlt in N. — [17]) महू M2B cf. zu MS. I, 38, 12. — [18]) (zu su. 18-28 cf 2, 4, 3) °तमोक्थ्य° so LLc resp. Bn °तमुक्थ्य° M2B °तामुक्थ्य° NS (über *anyad* cf. zu 1, 6, 1, 14). — [19]) 1. *indraya tva* ist in LLc und 2. *indrāya tvā* in P3 verdoppelt [vielleicht unter einfluss von Âp. Çr. 13, 8, 12, vgl. auch Lc: *grahaṇasādana* (!) *eva viçeṣaḥ*]. — [25]) प्रकीर्यो Bn; °कथँ (fehlt in Bn) so lassen sich M2BP3 lesen wie Âp. Çr. 13, 8, 13, °कथ्यँ d. übr. [Âçv. Çr. 5, 14, 26 *ukthyaṁ*, aber 5, 9, 26. 10, 10. 15, 23 auch *ukthaṁ*; statt *ukthaṁvāc* f. so PW² könnte man wohl eher *ukthaṁ*-

यो द्रप्सो अँशुः पतितः पृथिव्यां परिवापात्पुरोडाशात्करम्भात्।
धानासोमान्मन्थिन इन्द्रः शुक्रात्तं ते जुहोमि मनसा वषट्कृतम् ॥

इति द्वितीयाम्। २६ ॥ प्रशास्तः प्रसुवेति प्रेष्यति। २७। प्रसूताः सर्पन्ति सर्पन्ति। २८। ॥ ६ ॥

॥ इति मानवसूत्रे ऽग्निष्टोमे चतुर्थो ऽध्यायः ॥

---

vācin adj. ansetzen cf *ukthaçās* zu 2, 4, 3, 7 u. a.]. — 26) Zu °करणिं cf. 2, 3, 2, 26 4, 3, 29. 5, 4, 17; इंद्रः so d mss ausser इंद्रे: S इंद्र Bn [*indrah* ist wohl = *indra* so TS 3, 1, 10, 1, indem : blosses vocativzeichen sein kann cf zu Man. Gr. § 7 h β], वषट्कृतम् so LBn cf. *svāhākṛtam* TS. 1. c, bloss कृतम् M2BNS. — 27) प्रेष्यति N cf. zu 2, 4, 3, 30

तृतीयसवनाय प्रसर्पन्ति । १ । आदित्यग्रहं गृह्णात्यपिधाय हविर्धाने "कदा चन स्तरीरसीत्यादित्यस्थाल्यास्तृतीयमादित्यपात्रे ॥ यज्ञो देवानामिति तस्मिंस्तप्तातङ्क्यं दधि । २ ॥ कदा चन प्रयुच्छसीत्यादित्यस्थाल्या अभिपूरयति । ३ ॥ या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा श्रीणामीति शीतातङ्क्येन दध्ना श्रीणाति । ४ ॥ विवस्वन्नादित्यैष ते सोमपीथ इत्युपांशुसवनेन पर्यासं मेक्षयति । ५ । अपिधायोपनिष्क्रामति दर्भैः पाणिना च । ६ ॥ अहं परस्तादिति यजमानो ऽन्वारभते । ७ ॥ आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महः स्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यो ऽनुब्रूहीत्यनुवाचयति । ८ । आश्राव्यादित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महः स्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यः प्रेष्येति प्रचरति । ९ । प्रास्य दर्भानन्यत्रेक्षमाण "उन्नम्भयेति प्रतिनिगद्य वषट्कृतेन सर्वं जुहोति । १० ॥ अभिषोतारो ऽभिषुणु-

---

1 (cf. MS. I, 3, 13. 26-28. 34; IV, 6, 9. 7, 1; Âp. Çr. 13, 9-13): 1) प्रसर्पति M2B wie zu 2, 4, 4, 1. — 2) *taptātaṅkyam* auch MS. IV, 92, 8. — 3) °स्थाल्याभि° LBnLc mit krasis. — 4) शीतातंकेन LNS शांतातंकेन Bn सीतांतक्येन M2 (*çṛta*° Âp. Çr. 13, 9, 6 u. sonst; neben *çītā*° vgl. *taptā*° su. 2). — 6) अपिधायोप° so LBnLcP3, auch MS. IV, 93, 2, अभिधायोप° M2BN अभिधायोप° S; च so LSBnLcP3 वा M2B u. वापिधाय N wie Âp. Çr. 13, 9, 12 (die wortfolge nachdrucks halber wie ähnlich oft cf. auch zu Mān. Gṛ. 1, 11, 5). — 7) पुरस्ता° L. — 8) प्रियेभ्यः fehlt in N; महः so M2BNLc मह LSBn cf. zum folg. su. (zur frage, ob *mahaḥ* gen. cf. *uror*, oder *maha*° compos. zu lesen, vgl. PW2 sub *mahasvasara*), सरस्य M2 स्वरस्य B(Bn?) स्वसरस्व S cf. zu sū. 9; *bhyo 'nubrūh*° bis *antarikṣasyā 'dhyakṣe* sū. 9 fehlt in M2B, °नुवाचयित्वा Lc. — 9) प्रियेभ्यः fehlt in S, N dagegen hat den zusatz धामभ्यः; महः so NS मह L cf. zu sū. 8, स्वसरस्य so N स्वरस्पतिभ्य S स्वसरस्पतिभ्य L. — 10) प्राश्य schreiben M2P3Lc

तामग्नीदाशिरं विनय "प्रतिप्रस्थातर्य उपांशुपात्रे ऽंशुस्तमग्नौषि ऽप्यग्नाभिषुत्योदस्तं कृत्वा ऽपत्नीये प्रस्कन्दयस्वेति प्रेष्यति । ११ । वसतीवरीभिरभिषुण्वन्ति । १२ । पश्चादाग्नीध्रीयस्याशिरं मन्थति । १३ । पूतभृति पवित्रं वितत्य शुक्रधारां संप्रगृह्णाति । १४ । अधि विपर्यस्यत्याग्रायणस्थालीमादित्यस्थाली-मादित्यपात्रं च । १५ । आधवनीयाच्चोदञ्चनेन "ये देवा दिव्येकादश स्थेत्याग्रायणं चतसृभ्यो धाराभ्यो गृह्णाति । सूच्चैस्तरां हिङ्करोति । १६ । नाग्निष्टोमे तृतीयसवन उक्थ्यं गृह्णाति । १७ । यदि षोडश्युक्थ्यं गृहीत्वे"न्द्रमिद्धरो वक्रत इत्याग्रायणात्षोडशिनं गृह्णाति । १८ । अषोडशिक उक्थ्यं गृहीत्वातिपाव्य राजानं प्रपीड्य पवित्रं सिद्धमा सर्पणात् । १९ । ऋतुदेक्षोपाः सर्पत्यार्भवं पवमानं येन माध्यंदिनम् । २० । व्याख्यातं संपावनम् । तथोपाकरणं पवमानस्य । २१ । समन्होतारं पवमानो जपति । पुरस्तादार्भवस्य पवमानस्यौपुषे हिङ्कुर्विति च ॥ सत्यासि जगच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा संपारयेति च । २२ । स्तुते "ऽग्नीदग्नीन्विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशं अलंकुरु "प्रातप्रस्थातः पशुं संवदस्वेति प्रेष्यति । २३ । व्याख्यातं विहरणमुलपराजी च । २४ । नेजन्या पात्राणि संगृह्य ' प्रतिप्रस्थाता पत्नी च पूतभृति पवित्रं वितत्याँशीर्ता ऊर्जामित्याशिरमवनयतः । २५ । पशुना प्रचरति संवादप्रभृतीडान्तेन । २६ । सव-नीयानामुद्वासनप्रभृति सिद्धमा संप्रैषात् । २७ ॥ तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामिति विकृतः संप्रैषः । २८ । सवनीयैः प्रचर्यौ"नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहीत्यनुवाचयति । २९ । साक्षावाकचमसानुनयति । ३० । सिद्धमा संप्रैषात् । ३१ ॥ तृतीयस्य सवनस्य ऋभुमतो विभुमतो वाजवतो बृहस्पतिवतो विश्वदे-

---

für *prāsya* (nach Lc sc *asmin evā 'gnau*), zu अन्यत्रेतमाणा so auch Âp. Çr. 13, 10, 2 cf. MS. IV, 93, 5 ff; TS. 6, 5, 6, 5. — 11) प्रतिप्रस्थाताउपांशु° M2B °तयाउ° S °तार्यउ° Lc °तर्यउ° Kc als v. l — 12) °भिरुपमृत्याभिषु° Bn — 13) °ध्रिय° LBn. — 14) संगृह्णाति NS. — 15) °अयणा° M2BNS wie su 16 cf. aber auch su 18 u. 2, 4, 4, 10 — 16) °अयणं mss. ausser LBnLcP3 cf. zu su. 15; सच्चैस्तरा so M2BNSBn सूच्चैस्तरान् L उच्चैस्तरा Lc cf. 2, 4, 4, 10, bloss सूच्चैस् P3 wie Âp. Çr. 12, 15, 8. — 18) Lc erklärt. *yadi soḍaçi (!) saṁsthā bharati | tarhy ukthyaṁ gṛhītvā gṛhṇati 'ti*; यायणा° hier alle ausser °ययणा° N (fehlt zufällig in Bn) cf zu sū 15. — 19) °डशिक M2BNS, °तिपोप्य (st °तिपाव्य) M2B. — 20) Vgl. 2, 3, 6, 1 4, 4, 13, ऋत° so KcLc ऋतु° d übr, पावमानं M2BN cf. aber auch su. 21 u 22, सवनं M2BS als zusatz zu *madhy°*. — 23) पुरोडाशां Bn — 24) °राजी alle wie 2, 4, 4, 19 ausser °राजि Lc (°राजिं P3 umschreibend). — 25) °शीर्ता so NS wie MS. IV, 185, 13 °शीर्णा L °शीर्तं d. übr. — 30) Zwischen su. 30 u 31 hat ऋतेशुक्रामंथि-नीहोतृचमसमादत्तेधर्गुश्चमसाधर्यवश्चमसान् N cf. 2, 5, 2, 28. 3, 22 u Âp Çr. 13, 12, 1. —

व्यावतस्तोत्रं आशीर्वत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति सिद्धं यथा माध्यंदिने । ३२ ॥ आदित्यवद्गणस्य सोम देव ते मतिविदस्तृतीयस्य सवनस्य जगच्छन्दसो ऽग्निकृत इन्द्रपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः । ३३ । सिद्धमा सादनात् । ३४ । दक्षिणस्य हविर्धानस्य पश्चान्मार्जालीयदेशे प्राचीनावीतिनः पुरोडाशपिण्डा-नणुमिश्रानँत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति पश्चात्प्रतिचमसं त्रीँस्त्रीन्पिण्डानुपास्यन्ति स्वँ स्वं चमसँ होतृचमसमध्वर्यवः । ३५ । विस्रँस्य प्राचीनावीतानि यथास्थानं चमसान्सादयन्ति । ३६ । आ-ग्नीध्रे सवनीयान्भक्षयन्ति । तद्व्याख्यातम् । ३७ । अन्तर्यामपात्रे सावित्रमाग्रायणाद्दब्धेभिः सवितरिति गृह्णाति । ३८ । असन्नो हूयते । ३९ ॥ देवाय सवित्रे ऽनुब्रूहीत्यनुवाचयति । ४० । आश्राव्य देवाय सवित्रे प्रेष्येति प्रचरति । ४१ । वषट्कृतेन सर्वं जुहोति । ४२ । सावित्रसँस्रवे पूतभृतो वैश्वदेवं गृह्णाति । ४३ ॥ उपयामगृहीतो ऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठान इति गृह्णाति ॥ एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति । ४४ । वैश्वदेवं प्रतिगृणाति । ४५ ॥ एकया च दशभिश्चेत्युच्यमाने प्रतिप्रस्थाता द्विदेवत्य-पात्राणि प्रक्षाल्य खरे सादयति । ४६ ॥ प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेति द्यावापृथिवीयम् । तस्मिन्मँदा मोदैव मोदा मोदैवेति महान्प्रतिगरः । ४७ । कृताकृतः सुरूपकृत्नुमूतय इतिप्रभृति समाप्यते प्रतिगरः । ४८ । समाप्ते शस्त्रे यक्षादानप्रभृति समानमैन्द्राग्नेन भक्षणात् । ४९ ॥ नराशँसपीतस्य सोम देव ते मति-विदस्तृतीयस्य सवनस्य जगच्छन्दसः पितृपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः । ५० । सिद्धमा साद-नात् । ५१ । ॥ १ ॥

अभ्युदाहरति सौम्यम् । १ । आग्नीध्रस्यावदायापरेण स्रुग्दण्डान्दक्षिणातिक्रम्य दक्षिणं परिधिसंधिं

---

32) °देव्यवत° Bn, °स्तोत्रमाशी° so LBnLcP3 °स्तोत्राशी° d. übr. (cf. *tṛ rām* Âp. Çr. 13, 12, 2). — 33) तृतीयसवनस्य Bn wie sū 50. — 35) प्राचीनावीतिनः Kc resp. **M2B** cf. aber auch sū 36 u. 2, 5, 2, 3 ff. und vgl. zu 1, 1, 2, 2, °नुमिश्रानत्र N (w o. auch Kc; nach Lc *aṇumiçrān dhānāsaktukarambhamiçrān ity arthaḥ*); त्रींस्त्रीनाममेषूपास्यन्तिहोतृचमसे ऽध्वर्युर्होविर्भुङ्क्ते इति Kc zu Katy. Çr. 10, 5, 11 ist offenbar kein reines citat; °नपास्यंति LcP3 — 36) °[illegible]-वीतानि so alle cf. zu sū. 35. — 38) °ग्रयणाद° M2BNSLc cf. zu sū 15. — 42) वषट्कृतेन् M2BNS cf. zu 2, 5, 2, 11 — 43) सावित्रसंस्रवे so LcBn, °सँस्रावे d. übr. ausser सावित्रस्यसंस्रवे P3 wie MS. IV, 94, 4 ff — 45) प्रतिगृह्णाति L cf. aber auch Âp. Çr. 13, 18, 7. — 47) मद्वान् (st. महान्) N cf. zu 2, 4, 2, 25. 5, 2, 24. — 48) °प्रभृति sc. *çastram* cf 2, 5, 2, 25 gegenüber ib. sū. 24. — 50) तृतीयसवनस्य Bn wie sū. 33.

2 (cf MS I, 3, 1. 15. 29; IV, 7, 2. 4;

प्रत्यवस्थायाश्राव्य "घृतस्य यजेति प्रेष्यति । दक्षिणार्धे जुहोति ।२। अत एव तिष्ठन्प्राचीनावीती सौम्यस्यावदायोदङ्ङतिक्रम्योत्तरं परिधिसंधिं प्रत्यवस्थायाश्राव्य "सौम्यस्य यजेति प्रेष्यति । दक्षिणा तिष्ठन्मध्ये जुहोति ।३। प्रतिपरिक्रम्य विस्रंस्य प्राचीनावीतमाज्यस्यावदायोदङ्ङतिक्रम्योत्तरं परिधिसंधिं प्रत्यवस्थायाश्राव्य "घृतस्य यजेति प्रेष्यति । उत्तरार्धे जुहोति ।४। व्युदस्य सौम्यमाज्यस्याभिपूरयति ।५॥ सत्रा त एतद्वद्ध त इन्द्रेति यजमानो ऽवेक्षते ।६। यदि न परिपश्येद्यन्मे मनो यमं गतमिति जपेत् ।७। अवेक्ष्योद्गातृभ्यः प्रयच्छति ।८। दर्भमुष्टीनष्टौ शलाकोद्गाढान्कृत्वा प्रचरण्यामष्टगृहीतेनाध्यधि धिष्ण्याञ्ज्वलतो ध्रियमाणान्प्रत्यङ्ङासीन उपस्थानिर्व्याघारयति ।९। उपांशुपात्रे पात्नीवतमाग्रायणादुपयामगृहीतो ऽसि बृहस्पतिसुतस्य त इति गृह्णाति ।१०। असन्नो हूयते ।११॥ अग्नाइ पत्नीवानिति धिष्ण्यव्याघारणसंपातेन श्रीणाति ।१२। आश्राव्याग्नीत्पात्नीवतस्य यजेति प्रेष्यति ।१३। वषट्कृतेन सर्वं जुहोति ।१४। भक्षमाग्नीध्राय प्रयच्छति ।१५। नेष्टुरुपस्थमारुह्योदङ्ङवसृप्य पश्चाग्नीध्रीयस्य "वाग्देवी सोमस्य पिबत्विति भक्षयति ।१६। होतृचमसमुख्या अग्निष्टोमचमसास्तेषु सर्वमुन्नयत्यग्निष्टोमे ।१७। अतिशंस्याद्धुक्थ्ये ।१८। होतृचमसे ध्रौवस्यावकाशं कृत्वाग्निष्टोमस्तोत्रमुपाकरोति ।

Âp. Çr. 13, 13-16) 2) अग्रदण्डान्द° corr. cf. 1, 7, 6, 32. 8, 4, 31; 2, 2, 4, 45 अग्रदंडाद° P3 अग्रदंडाद° N अग्रदंडाद° d. übr. — 3) प्राचीनावीती so SP3 °नावीति NSBn u. (corr. aus °नाविती) L °नावीती M2B cf. zu 2, 5, 1, 35, परिधिं (st. *paridhisaṁdhim*) M2BS, प्रस्थाया° M2B. — 8) अवेक्ष्यो° so Bn °क्षो° nebst verschreibungen d. übr. — 9) शलाकोद्गाढान् so Kc zu Kāty. Çr. 10, 6, 14 °द्गाष्ठान्वत् Kc v. l, °द्गाष्ठा° Bn शिलाकोद्गोष्ठान् resp. °ष्ठान् d. übr. [in P3 nicht erwähnt und in Lc hier eine kleine lücke; *udgaḍhān* ist sehr fraglich, wofür man mit H. vielleicht *udguḍhān* vermuthen darf], ध्रियमाणा° LBn, °सीन उपस्था° so Kc °सीनोपस्था° d. mss. mit krasis (*upasthānair* bezeichnung der sprüche 2, 2, 4, 8; MS I, 21, 11 ff cf. Âp. Çr. 11, 14, 8). — 10) °ग्रयणा° mss. ausser LBnLcP3 cf. zu 2, 5, 1, 38, °सुतइति M2B बृहस्पतिःसुतस्य Bn. — 11) प्रसन्नो Kc zu Kāty. Çr. 10, 6, 18. — 12) अग्नाइ LBnLcP3 (इ wohl für ३ cf. zu MS I, 40, 4), पत्नीवा° so alle ausser पत्नीवा° B u. पत्नीवा° M2, धिष्ण्य° so lesen offenbar LcP3Bn धिष्ण्या° d. übr. — 14) वषट्कृतेनु M2BS cf. zu 2, 5, 1, 42. — 16) °वसृप्य Bn °वसृप्य P3, °अग्निध्रियस्य LBn; भक्षयति so Bn u. offenbar auch Lc sc. *agnīdhraḥ* cf. Âp. Çr. 13, 14, 13 भक्षयंतो M2BNS भक्षयतो LP3 (letzteres als dual neben *avasṛpya* in singularer bedeutung möglich cf. z. b. 2, 5, 1, 25, hier aber unwahrscheinlich). — 17) °मुख्याग्नि° so N °मुख्योग्नि° Bn °मुख्याग्नि° d. übr. mit krasis, °ष्टोमेचम° M2BN, चमसा° bis °ग्निष्टोमे fehlt in S. — 18) अतिशंस्याद्ध° so d. mss cf. *çaṅsīmahi* 2, 3, 7, 5 (fehlt in P3 an dieser stelle; °शंस्यहोतृचमसे etc. Lc wohl

तस्य पुरस्तात्सप्तहोतारं यजमानो जपति । १९ । आकर्णप्रावृताः स्तूयमाने सदस्यासीरन् । २० । प्रस्तुते पत्नी पान्नेजनं कलशमन्तरेण ऊरुणा दक्षिणेन "समुद्रं गन्धर्वेष्ठामित्युदञ्चं प्रवर्तयति । २१ । नेष्टा पत्नी-मुद्गात्रा निमेषु स्तोत्रियासूद्गीथे प्रति प्राक्प्रतिहाराद्धाँमी ते संदृशीति त्रिः समीक्षयति । २२ । अभ्यग्र-माग्निमारुतं प्रतिगृणाति । विपतमापोहिष्ठीयम् । तस्मिन्होतारमन्वारभते । २३ ॥ स्वादुष्किलायमि-तिप्रभृति स्वादुष्किलीयम् । तस्मिन्महत्प्रतिगृणाति । २४ ॥ ययोरोजसा स्कभिता रजांसीतिप्रभृति समापद्यते प्रतिगरः । २५ ॥ एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शीति परिधानीया । तस्याः पुनरुक्ते ऽर्धर्चे प्रति-प्रस्थाता प्रत्यङ्मुख ऊर्ध्वस्तिष्ठन्नन्वारब्धे यजमाने वाचयन्ध्रुवं ध्रुवेणेति होतृचमसे ध्रुवमवनयति "स्वयंभू-रसि श्रेष्ठो रश्मिरिति चैवमहं विश्वदर्शतो भूयासमित्यनेन । २६ । उत्तमं शस्त्रं प्रतिगीर्योक्थं वाची-न्द्रायेति ब्रूयात् । २७ । होतृचमसमादत्ते ऽध्वर्युश्चमसाध्वर्यवश्चमसान् । २८ । आश्राव्योक्थशा यज सोमाना-मिति प्रेष्यति । २९ । वषट्कृतानुवषट्कृते जुहोति चमसाध्वर्यवश्च । ३० । एतमत ऊर्ध्वं प्रैषः सोमानां होमश्च । ३१ ॥ वाग्देवो सोमस्य पिबत्विति सर्वभक्षान्भक्षयन्ति । ३२ । मार्जालीये प्रक्षाल्य चात्वालान्ते सादयन्त्य-ग्निष्टोमे । पूतभृतो ऽन्ते यद्युक्थ्यः । ३३ । ॥ २ ॥

यद्युक्थ्य उक्थ्यां विगृह्णात "उपयामगृहीतो ऽसीन्द्रावरुणाभ्यां त्वेति प्रथममुपयामगृहीतो ऽसीन्द्राबृहस्पतिभ्यां त्वेति द्वितीयमुपयामगृहीतो ऽसीन्द्राविष्णुभ्यां त्वेति तृतीयम् । १ । समानमन्यत्

---

nur in freier wiedergabe) cf. 2, 5, 3, 4. 6. 18; °क्थे lesen offenbar M2B. — 19) ध्रुवस्या° Kc, °वकाश Kc v. l. ध्रौवस्याकाशं Bn, यजति (st. *japati*) M2B. — 22) स्तोत्रीया° BNS (im folgenden mancherlei verschreibungen ausser in LBn). — 23) °न्वारभते P3. — 24) स्वादुष्किला° so schreibt Lc स्वादुःकिला° d. übr., °प्रभृतिः NS cf. aber sū. 25 u 2, 5, 1, 48, स्वादुःकिलीयं schreiben alle incl. Lc (cf. Man. Gr § 8 i γ), महत् so L मर्धत् M2BS मर्द्वत् N महात् LcP3 cf. 2, 5, 1, 47 (in Bn eine lücke). — 25) cf 2, 5, 1, 48. — 26) एवा न इत्यपुनरुक्तायां [इत्यस्या पुनरुक्ता v. l.] अर्धर्चे Kc zu Katy. Çr. 10, 7, 7, °वनयति so NKc wie Âp. Çr. 13, 16, 1 °वनयतः LSBn °वनयत M2B (ein ähnlicher fall wie sū. 16) — 27) °क्थं corr. cf. 2, 4, 6, 25 °कथ्यं d. mss. (lücke in Bn). — 29) °क्थशा corr. nach °कथसा P3 cf. 2, 4, 3, 7. 26 °कथ्यशा d. übr. (lücke in Bn). — 32) तृप्यत्विति (st. *pibatv iti*) Lc mit dem erläuternden zusatz *iti vikṛtam*.

3 (cf. Âp. Çr. 14, 1—4): 4) °शंष्या° N u pr. m. S °शंस्या° S a. r. °शिष्यात् LcP3 (an einer anderen stelle hat P3 °शंष्यात्) cf. sū. 6. 18 u. 2, 5, 2, 18 und vgl. auch Çāñkh. Çr. 13, 7, 3 ff.; Vait. S. 35, 2 [Lc erklärt: *yadā ṣoḍaçisaṁsthā bhavati* | *tadā atiçiṣye-*

।२। सर्वमुन्नयत्युक्थ्ये ।३। अतिशंस्यात्षोडशिनि ।४। षोडशिचमसेषु सर्वमुन्नयति ।५। अतिशंस्याद-
तिरात्रे ।६। समयाध्युषिते सूर्ये दर्भाभ्यां हिरण्येन चैन्द्रं सहो ऽसर्ग्यावर्तधगभिसर्प यजमानेति
षोडशिनि स्तोत्रमुपाकरोति ।७। प्रोथन्नश्वः श्याव उपतिष्ठते ।८। स्तोत्रापवर्गे उद्गात्रे ऽश्वतरीं ददा-
ति ।९। शिल्पः प्रतिगरस्तातो ऽभिसर्वानिकः ।१०। अत ऊर्ध्वं भक्षमन्त्रो ऽनुष्टुप्छन्दसो ऽग्निकृत इन्द्रह-
रिवत्पीतस्येति विकृतः षोडशिनि ।११। यद्यषोडशिको ऽतिरात्र उक्थ्यैः प्रचर्यास्तमिते रात्रिपर्यायेण
प्रचरति ।१२। चत्वारश्चमसगणाः स्तुतशस्त्रवन्तः । तेषां होतुः प्रथमस्ततो मैत्रावरुणस्य ब्राह्मणाच्छंसि-
नो ऽच्छावाकस्य च ।१३॥ उपयामगृहीतो ऽसीन्द्राय त्वाभिशर्वराय जुष्टं गृह्णामीति मुख्यं मुख्यं चमसमु-
न्नयति ।१४॥ अनुष्टुप्छन्दसो ऽग्निकृत इन्द्राभिशर्वरपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः ।१५। एवं द्वितीयः
पर्यायो निशायां महारात्रे तृतीयः ।१६। होतृचमसमुख्याः संधिचमसाः । तेषु सर्वमुन्नयत्यतिरात्रे ।१७।
अतिशंस्यादप्तोर्यामिणि ।१८। उपाकृते स्तोत्रे प्रतिप्रस्थाताश्विनं द्विकपालं तूष्णीमुपचरित संस्करोति
।१९। महदाश्विनं प्रतिगृणाति । परं सहस्राच्छसत्याक्रमणात् । उदिते सौर्याणि ।२०। समाप्ते शस्त्रे

---

tat (!) *pūtabhṛtam*]. — 5) षोडश° mss. ausser LBnLc resp P3 (*sarvam unnayati pūtabhṛtam* | Lc; vielleicht aber soll sich *pūtabhṛtam* auf sū. 6 beziehen cf. zu sū. 4). — 6) °शंस्या° N u. pr. m. S °शंस्या° S a. r. (nicht erwähnt in LcP3) cf. zu sū. 4. — 7) चैन्द्रं so LLcP3 वैन्द्रं d. übr. (zu letzteren vgl. Âp. Çr. 14, 3, 1), सहो ऽसर्ग्या° so corr. nach Âp. Çr. 12, 17, 9, सहोमर्यउपा° L, सहोसुपा° N (wohl nur zufällig), सहोसक्षुपा° M2BSLc, सहोसक्षात्प्रा° u. सहोसक्षपा° P3, सहोस॰ Bn (zum praiṣa cf. auch 2, 4, 2, 38); षोडशिस्तोत्र° Lc षोडशिनःस्तोत्र° P3. — 8) प्रोथन्न° corr. प्रोथद्° LBnLcP3 स्तोथन्न° d. übr. [Lc. *prothad açva çyāva upatiṣṭhate iti upatiṣṭhate praiṣeṇa ghrāṇena çabdaṁ kurvantī 'ty arthaḥ* | *açruto dhvānamahāçano* (!) *bharatī 'ti vā* | *çyāmo varṇena upatiṣṭhate yadi na prothaty upāyaḥ* | *prothanārthaṁ prayujyante yogyasanam asmin na dīyate*] 10) शिल्पः so Lc शितः d. übr. (P3 hat neben शितः auch zweimal शिल्पः; त st. ल्प öfters cf. z. b. zu 2, 5, 2, 8, gemeint ist der pratigaraḥ 2, 4, 2, 21-26). — 11) इंद्रहरि° so P3Bn इंद्रहरी° L इंद्राहरि° M2BNS. — 12) रात्री° L, aber sū. 27 auch w. o. — 13) Statt einfach *prathamas* haben शस्त्रप्रथमस् L शस्त्रप्रथमं Bn. — 14) °भिशर्वराय so alle cf. sū. 15 (*abhiç°* = *apiç°* Âp. Çr. 14, 3, 11). — 15) °भिशर्वर° L cf. zu sū. 14. — 18) अतिशंस्याद्° so M2BLBn °शंस्याद्° NS °शिस्याद्° Lc cf. zu sū. 4 [Lc: *tasmin atiçisyate* sc. nach ihm wohl *somaḥ* cf. P3 an 180 liten stellen *somam atiçiṣyat* u. *somam atiçiṣyat* u. vgl. Çāṅkh. Çr. 13, 7, 1 neben ib. sū. 3, auch Âp. Çr. 14, 4, 12 u. a.], °र्याम M2BN u. als correctur a. r. S (lücke in Bn). — 19) अपाकृते L u. pr. m. S. — 20) °च्छसत्या°

प्रतिप्रस्थाताश्विनं सकृत्सर्वमवनयति । २१ । होतृचमसमादत्ते ऽध्वर्युश्चमसाध्वर्यवश्चमसान् । २२ ॥ अश्वि-
भ्यां तिरोऽह्न्यानां सोमानामनुब्रूहीत्यनुवाचयति । २३ । आश्राव्याश्विभ्यां तिरोऽह्न्यान्सोमान्प्रस्थितान्प्रे-
ष्येति प्रचरति । २४ । पूर्वस्मिन्वषट्कारे प्रतिप्रस्थाताश्विनं सर्वहुतं करोति । २५ ॥ पङ्क्तिश्छन्दसो ऽग्नि-
हुतो ऽश्विपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः । २६ । अतोर्यामा यथैको रात्रिपर्यायः । २७ । तूष्णीं मुख्यानुन्नय-
ति । २८ ॥ अतिच्छन्दाश्छन्दसो ऽग्निहुतः प्रजापतिपीतस्येति विकृतो भक्षमन्त्रः । २९ । संस्थाचमसांश्चा-
त्वाले सादयन्ति । ३० । ॥ ३ ॥

आनुयाजिकीप्रभृति सिद्धमा स्रुचां विमोचनात् । १ । उन्नेता द्रोणकलशे हारियोजनमाग्रयणादु-
पयामगृहीतो ऽसि हरिरसि हारियोजन इति सर्वं गृह्णाति । २ ॥ हर्योर्धाना हरिवतीरिति धानाभिः
श्रीणाति । ३ । उन्नेता द्रोणकलशं शिरस्यवधायैन्द्राय हरिवते धानासोमानामनुब्रूहीत्यनुवाचयति । ४ ।
आश्राव्यैन्द्राय हरिवते धानासोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति विकटीभूय प्रचरति । ५ । वषट्कृतानुवषट्कृते जुहोति
। ६ । व्युन्मर्शं हारियोजनं सर्वे भक्षयन्तश्चुश्रूषाकारं धानाः संदश्य ॥ रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्युत्तरवेद्यामुपव-
पन्ति । ७ ॥ देवकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि ॥ पितृकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि ॥ मनुष्यकृतस्यैनसो ऽवयजन-

---

so nach Lc °हंसइत्या° LBn °हँसीत्या° M2BNS. — 22) °समुपादत्ते Lc — 26) पंक्तिश्छ° so LLc cf. Âp. Çr. 14, 4, 11 पंक्तिछ° M2NSBn पंक्तिंछ° B अतिछ° P3, ऽश्विपीत° mss. ausser P3 resp. LLc — 27) यथैको so LcP3, ebenso oder याथैको L, याथैकौ Bn, यथैका d. ubr. (nach Bn resp. L konnte man auch °*yamayā 'thai 'ko* vermuthen). — 28) मु-ख्यानुन्नयंति Lc. — 29) °छंदाश्छ° so L °छंदाःछ° Bn °छंदाछ° NS °छंद्‌छ° M2B. — 30) संस्थाप्य vielleicht Lc, सादयति M2Lc (P3 mehrfach sing u pl.).

4 (cf. MS. I, 3, 30. 38 ff ; IV, 7, 4. 8, 4 ff.; Âp. Çr. 13, 17-22): 1) आनुयाजिकी° so P3Bn cf. 1, 8, 6, 1 °जिकि° L अनुयाजिकि° d. ubr. — 2) हारियोज° beide mal corr. cf. zu su. 7, 2, 2, 5, 29 u. MS. 1, 40, 6 हार्योज° d. mss. (zur schreibweise der mss. cf. *paryanti* st. *pariy*° 1, 7, 7, 6), °प्रयणा° mss. ausser LBnLcP3 cf. zu 2, 5, 1, 15. — 3) हरिव° LBn. — 4) *avadhāya* wie 1, 7, 4, 13 = *adhinidhaya* Âp Çr. 13, 17, 2. — 5) *prasthitan* fehlt in mss ausser LBnLcP3, प्रेष्यति N. — 7) व्युन्मर्शयन् LBn, हारियोज° so Kc zu dieser stelle cf. zu su 2 हार्योज° d. ubr, सर्वेऽभक्ष° Kc, भक्षयंति LcP3 (citatform?); चुश्रूषा° so LcP3 u. °श्रुश्रूषा° pr. m. S, °श्रुश्रूषा° Bn °श्रश्रूषा° L °श्रुश्रूषा° Kc °श्रश्रुषा° N, [भक्षयंतः] श्रुश्रुषा° M2 u. श्रुश्रूषा° B, °श्रुश्रुषा° S sec. m. a. r; संदश्य° so SLcP3Kc संदस्य LM2B संदेश्य N संदश्य Bn [संदश्य MS. IV, 99, 1 ist nach unserer stelle in संदश्य zu corr]; °वपंति so LBn °वपंते d. ubr. (निवपति P3 ist wohl nur ersatzform).

मस्यात्मकृतस्यैनसो ऽवयजनमस्यन्यकृतस्यैनसो ऽवयजनमस्येनस एनसो ऽवयजनमसि स्वाहेत्याहव-नीये षड्यूपशकलान्यभ्यादधते । ८ ।

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वया गुरु मनसो वा प्रयुती देवहेडनम् ।

अरावा यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिंस्तदेनो वसवो निधेतन ॥

इत्याहवनीयमुपतिष्ठन्ते । ९ । दूर्वाश्मन्सु संप्लवंप्लावमप्सु धौतस्य ते देव सोमेत्यवभृथं भक्षयन्ति । १० ॥ स्वधा पित्रे स्वधा पितामहाय स्वधा प्रपितामहायेति बर्हिष्यधि चात्वाले प्रति चमसं निनयन्ति । ११ ॥ समुद्रं वः प्रहिणोमि ॥

अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयो धुर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥

इति निनीता अनुमन्त्रयते । १२ ।

मह्ना कवी युवाना सत्यादा धर्मणस्परि ।

सत्यस्य धर्मणा वि सख्यानि विसृजावहै ॥

इति दक्षिणत आहवनीयस्य सख्यानि विसृजन्ते । १३ ॥ दधिक्राव्णो अकारिषमित्याग्नीध्रे दधि भक्षयन्ति । १४ । पत्नीसंयाजप्रभृति सिद्धमा समिष्टयजुर्भ्यः । १५ । नवकृत्वो ध्रुवामाप्याय्य "धाता रातिरि"त्येतेन संततं नव समिष्टयजूंषि जुहोति । १६ ।

इदं तृतीयं सवनं कवीनामृतेन ये चमसमैरयन्त ।

सौधन्वना अमृतमानशानाः स्विष्टं नो ऽभि वसीयो नयन्तु ॥

— 8) *manuṣyakṛt°* bis excl. *anyakṛt°* fehlt in M2B, षड्यूप° so LBnLcP3 (in den übr. ganz entstellt), °दधते LLcNS. — 9) प्रयुती L u. pr. m. S प्रयुति Bn, °हेलनं Bn, नो LSBn, °पतिष्ठते M2BN — 10) संप्लवंप्लावम° so LBnLc, bloss संप्लवं P3, bloss संप्लावम° d. übr. [*saṁplavaṁplāvam*, ein künstlich aus *saṁplavam* adverbial + *plāvam* gebildetes absolutivum, lässt sich der bedeutung nach als ein verstärktes *saṁplāvam* auffassen; die letztere form würde wohl jedermann in den text setzen, wäre nicht die sonderbare form *saṁplomnaya* Âp. Çr. 8, 16, 6; 13, 17, 9]. — 11) पित्रे so NLc पित्रे Bn पितृन् LP3 resp. M2 पितृन् S resp. B. — 12) गृणते so M2BBn u. S a. r. कृणते N कृणुते L u. pr. m. S, धर्यूयं so S धुर्यूयं N धुकृयूयं M2BLBn, निनीतान्° Bn mit krasis. — 13) धर्मणस्परि corr. धर्मणापरि d. mss (zum spruch vgl. Âp. Çr. 13, 18, 2; Vait. 23, 15; Çāṅkh. Çr. 8, 10, 1; Âçv. Çr. 6, 12, 12). — 14) °ग्नी-ध्रीये LP3. — 17) °रयन्त । u. °रयन्त ॥ schrei-

इति सवनकरणीं जुहोति ॥ द्रप्सश्चस्कन्देति द्वितीयाम् । १७ । वारुणमेककपालं निर्वपति । १८ । सिद्ध-
मोद्वासनात् । १९ ॥ आयुर्दा देव जरसं वृणान इत्यभिजुहोति । २० ।

उपसृजन्धरुणं मात्रे मातरं धरुणो धयन् ।
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत् ॥

इत्यौदुम्बरीमुत्खनत्युद्गाता वा । २१ । चात्वाले ऽवभृथाय समायन्ति । २२ । औदुम्बरे ऽधिषवणफलके चामन्थ्यामादधाति सोमलिप्तानि चान्यत्सोमस्थालीभ्यः । २३ ।

अभूद्देवः सविता वन्द्यो नु न इदानीमह्न उपवाच्यो नृभिः ।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥ a)
आशरीरं पयसा पराददन्यदन्यद्भवति रूपमस्य ।
तस्मिन्वयमुपहूतास्तव स्मा नो वीरं वहता जायमानाः ॥ b)
यत्ते ग्राव्णा विछिन्दत्सोम राजन्ध्रुवमङ्गं प्रियं यत्तनूस्ते ।
तत्संधत्स्वोत रोहयस्व विश्वैर्विश्वाङ्गैः सह संभवामि ॥ c)
मा नः सोम ह्वरितो विह्वरस्त्वं मा नः परमधनं मा रुतो नैः ।
मा नो अन्धं तमस्यत्तराधान्मा नो रुद्रासो अधिगुर्वधे नु ॥ d)

---

ben d. mss. cf. Man. Gr. § 6 b, °नशानाः so Bn (nur ohne :) cf TS 3, 1, 9, 2 °रशाना L °रुशाना M2BNS, स्विष्ठं so LBn u pr. m. S स्विर्ािष्ठं M2B u. sec. m. S, मो (st. नो) mss. ausser LBn, ऽभि corr. भ d mss ; zu °करणीं cf. 2, 4, 3, 29. 6, 26. — 21) उप-सृजन् so P3 resp Lc °सृजं d. übr, वा fehlt in mss. ausser LBnLc (auch P3? *va* ist in Lc auch erklart) — 23) *anyad* adv. praep cf zu 1, 6, 1, 11. — 24) b) आशरीरं so LNSP3Bn अश° M2BLc (beide lesarten sind gut cf. TBr 3, 7, 13, 2 nebst comm. dazu), °स्तव स्मा नो corr. °स्तवस्यामो Bn (स्या für स्मा oder स्मा) °स्तवास्यामो d übr. [zur correctur *a no* cf *ā no bhaja* u. *ā no rupam v dhatu jayamānaḥ* TBr. l. c wie ib. zu *tara sma* resp. *tara smaḥ*], यज्ञमानाः (st. *jāyamanāḥ*) P3; — c) विकृंद्:सोम Bn, प्रियंयत्त° so LBn प्रिय-यत्त° NS प्रियत ' M2B, °धत्स्वोत corr. cf. TBr. 3, 7, 13, 1 °धस्वोत d. mss., संभवामि so M2B °वामि LNS संभवाग्रभिः BnP3 (l. संभवानि?); — d) ह्वरितो corr. ह्वरिता d. mss. (-रिधो Bn), विह्वरस्त्वं corr विह्वरध L विह्वरधं M2BNS वि-रधं Bn [die correcturen sind hier nur äusserste nothbehelfe; l. *har° ·jihv°* oder *hare vi jihv°* oder noch ganz anders], परम-धन M2B, रुतो mss. ausser LBn, नैः so LBn धनैः NS वनैः M2B, °धान्मा corr. °दात्मा BnL °दान्मा d. übr. (*ādāt* st. *ādhāt* liesse sich hier kaum vertheidigen), नुः ॥ schreiben

सुचक्षाः सोम उत सस्रुदस्तु अंशुश्चास्य पुनरापीनो अस्तु ।

स नो रयिमिह ग्रहेषु दधातूर्जा संरब्धा इरया मदेम ॥ e)

इत्येताभिर्ऋजीषमधिषवणे दध्नाभिजुहोति । २४ ॥ उद्गातः साम गायेति प्रेष्यति प्रस्तोतारिति वा । २५ । तस्य सर्वे निधनमुपयन्ति । समयार्धे द्वितीयं प्राप्य तृतीयम् । २६ । वारुणप्रघासिको ऽवभृथः । २७ । एककपालेन वरुणं यजत्याज्येनाग्नीवरुणौ । २८ । ऋजीषं स्रुच्यवधाय समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरिति सह स्रुचोपमारयति । २९ ॥ अवभृथ निचुङ्कुणेत्यासन्दीं प्रकिरति सोमलिप्तानि च । ३० । उत्प्लुतमृजीष-मप्सु धौतस्य ते देव सोमेत्यवघ्रेण गमयन्ति । ३१ । आस्यदेशे निगृह्णाति । ३२ । प्रियतमाय कृष्णाजिनं प्रयच्छति । तदधि पेषणं कुर्वन्ति । ३३ ॥ विचृत्तो वरुणस्य पाश इति मेखलां विष्यति वसनं च । तूष्णीं पत्नी योक्त्रं जालं च । ३४ । अवभृथे स्नातावन्योऽन्यस्य पृष्ठं प्रक्षालयतः । ३५ । तार्प्योपनहनं यजमानः परिधत्ते । पर्याणहनं पत्नी । ते उदवसानीयायां दक्षिणाकाले ऽध्वर्यवे दत्तः । ३६ ॥ उन्नेतर्वसीय इत्याहोन्ने-तारं यजमानः । ३७ ॥ उद्धृते मधुमत्तमा गिर इत्युन्नेता प्रक्रमयति । ३८ । व्याख्यातं प्रत्यसनं मार्जनं च । ३९ ।

अपाम सोममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।

किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥

इति जपन्ति । ४० । उन्नेतारं पुरस्कृत्यानपेक्षमाणाः प्रत्यायन्ति । तद्व्याख्यातम् । ४१ । ॥ ४ ॥

प्रायणीयेनोदयनीयो व्याख्यातः । १ । निष्काये प्रायणीयस्योदयनीयमनुनिर्वपति । २ । शाला-

---

die mss. offenbar für न ‖ cf zu su 17 (oder l. वधेन?); — e) युत (st उत) M2B, सस्रुद° corr. सस्रद्° d. mss. u. सश्रद° Bn सु-श्रुद° P3 [letzteres wohl für सुश्रुद° cf. TBr 3, 7, 13, 2, was besser zu *sucakṣāh* stimmte; die corr. *sasrud* ist aber leichter u. stimmt besser zum folg.], अंशु° corr. दंशु° d. mss, °पीनो so LBn °पीयंनो (für *°pyano?*) d. übr., ग्रहेषु so M2BNS गृहेषु LBn [nach H so besser; cf. zu 2, 2, 2, 27, *gṛheṣu* u. *suçrud* mit bezug auf *soma* als mond, *graheṣu* u. *sasrud* mit bezug auf *soma* als getrank], दधातूर्जा so LBn दधात्यूर्जा d. übr., संरब्धा so LBn संरब्धा NS संरधा M2B. — 26) °यगायंति Lc. — 28) Zu *açayena* cf. 1, 6, 4, 19. — 29) °वदाय Lc. 30) निचंकुण° so NS wie MS I, 15, 11, IV, 113, 2, निचंकुण° L resp. Bn wie TS 6, 6, 3, 1; Âp. Çr 13, 19, 10, निचुंपुण° M2B wie RV 8, 93, 22 — 31) उत्प्रुत° M2B. — 36) ते so Kc त d. mss, *udavas°* mit dem zusatz इष्टौ Kc, ददाति Kc cf. aber auch Âp. Çr 13, 22, 4. — 37) °साय इत्या° corr. °सायेत्या° d. textmss. mit krasis (LcP3 citiren °सायेन, also mit न gegen ना MS. I, 46, 4). — 38) प्रक्रमयति so Bn क्रमयति (resp. *akramayati*) d. übr. — 40) 1. °मृताभू° S mit krasis, 2. °मृत so N °मृतं M2BSLBn, जपति M2B (cf. aber auch Lc *saṃresaṃ japaḥ*)

5 (cf. Âp. Çr. 13, 23–25) 2) cf. zu 2, 1, 3,

गृहीये प्रचरति । ३ । प्रागदितेः पथ्यां स्वस्तिं पूर्वार्धे यजति । ४ । अनूबन्ध्यायै वेदं निदधाति । ५ । पाशुबन्धिकमिध्माबर्हिः संनह्यति । ६ । मैत्रावरुणीं वशामनूबन्ध्यामालभते । ७ । छागकाल "उस्राया इति संप्रैषः । ८ । सिद्धमा वपाया होमात् । ९ । हुतायां वपायां चात्वाले मार्जयित्वा दक्षिणस्यां वेदिश्रोणौ परिश्रिते केशश्मश्रु यजमानो वापयते । १० । पशुपुरोडाशमनु देविकाहवींषि निर्वपति । अनुमत्यै चरू राकायै सिनीवाल्यै कुह्वै धात्रे द्वादशकपालं सोमस्थालीषु श्रपयति । ११ । सिद्धमा प्रचरणात् । १२ । पशुपुरोडाशेन प्रचर्योपांशु देविकाहविर्भिः प्रचरति । १३ । एषो ऽन्वयने कल्पः । १४ । पशुपुरोडाशस्य देविकाहविषां च समवदायानिरुक्तेन स्विष्टकृता प्रचरति । १५ । सिद्धः पशुबन्धः । पयस्या वा । १६ । हविर्धानयोः प्रथमकृतान्ग्रन्थीन्विस्रंस्योदीचो प्रवर्तयन्ति । पूर्वार्धेनान्यदाहवनीयस्य । पश्चार्धेनान्यत् । १७ ।

यत्कुसीदमप्रतीतं मयेह येन यमस्य निधिना चरावः ।
एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रतिदत्ते ददामि ॥

इत्याहवनीयाद्यजमानो वेदं पर्योपति । १८ ॥ विश्लोक विश्वदाव्ये त्वा संजुहोमि स्वाहेति प्रदाव्ये यजमानः सक्तञ्जलिं जुहोति । १९ ॥ अधादेको ऽद्धादेको हुतादेको ऽहुतादेकः कृतादेकः कृताकृतादेकः सनादेकः सनामनादेकस्ते नः कृण्वन्तु भेषजं सदः सहो वरेण्यमिति प्रदाव्ये यजमान उपतिष्ठते । २० ।

---

28 — [5]) अनु॰ Bn — [6]) पश॰ Lc — [7]) ॰नूब॰ so Lc cf. su 5 ॰नुब॰ d. übr., ॰लभेत Kc — [8]) छागकाल so die textmss, यागकाल Kc zu Kāty. Çr. 10, 9, 12, यथाकाले Lc citat? [*yāgakāle* pracisirt weniger als *chāgakale*, das sich auf 1, 8, 4, 33 ff. bezieht und seine in der sūtrasprache nicht auffallende form im hinblick auf *usrāya* gen. (so, nicht *usrā yā* wie Weber l. c.) erhalten hat; der sinn ist: statt «*chāgasya*» wird «*usrāyāḥ*» gebraucht], प्रैष: Bn — [10]) केशश्मश्रू LLc (Bn?) cf. aber auch zu 1,4,1,2. — [11]) चरु LBnLc (चरू ist natürlich nom. sg, wie auch Lc चरुः repetirt) — [14]) एषोऽन्वयने M2BNS (*eṣo* weist nach Lc auf das folgende) — [15]) चसमवदा॰ so BnLc चमसमवदा॰ d. übr, ॰दायनिरु॰ Bn, प्रचरंति Lc [*Mit diesem su. schliesst Lc*] — [16]) cf Kāty. Çr 10, 9, 15. — [17]) ॰दीचंति LBn (॰दीचीहृत्सृजंति P3), पूर्वार्धेनान्यदा॰ so P3 पूर्वार्धेन्यद॰ d. übr., पश्चार्धेन्यत् Bn. — [18]) cf MS. IV, 245, 9 ff, मयेह corr. मएह LBn मयिह S मइह M2BN, निधिंमा (st. निधिना) M2B, भवामीति M2B, प्रतिदत्ते so d. mss wie Mantrabr. 2, 3, 18 cf. jedoch auch *prati tat te* TÂ. 2, 3. — [19]) विश्वदास्ये M2B; gegenüber *tvā saṁjuh*॰ vgl. TS. 3, 3, 8, 2; सक्तञ्जलिं corr., सक्तिंजलिं so offenbar L, स्वक्तंजलिं so offenbar P3, सक्तंजसिं M2B स्वक्तंजसि S सक्तुमंजलिम (d. i ॰लिना) N स॰जलिं Bn cf. Âp. Çr 13,24,16. — [20]) cf. TS. 3, 3, 8, 2, कृताकृतादेकः corr. कृतकृ॰ LBn कृतवंकृ॰ NS कृतवंत्वतादेकः M2B [*kṛtakṛt*॰ LBn schwerlich richtig cf. die paral-

एतं सधस्थ परि ते ददामि यमावहाच्छेवधिं जातवेदाः ।

अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो अत्र तं स्म जानीत परमे व्योमन् ॥ a)

जानीतादेनं परमे व्योमन्देवाः सधस्था विद रूपमस्य ।

य आगच्छात्पथिभिर्देवयानैरिष्टापूर्ते कृणुतादाविरस्मात् ॥ b)

इति यजमानः परिददाति । २१ ।

अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिंस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम ।

ये देवयानाः पितृयाणाश्च लोकाः सर्वाँल्लोकाननृणाः संचरेमहि ॥

इति जपति यजमानः । २२ । समारोपयत्यरण्यो । यदि गतश्रीः शालामुखीयं च । २३ । उदङ्ङुदवसाना-रणिभ्यामग्निं मथित्वोदवसानीयामिष्टिं निर्वपति । २४ । आग्नेयमेव पञ्चकपालं ऽविभक्तीः प्रयाजानुयाजा-ष्वाग्नेयावाज्यभागौ । २५ । अनड्वान्दक्षिणा । २६ । अपि वा वैष्णवं पूर्णाहुतिं हुत्वा । २७ ।

अग्निरजहितः प्रैतु प्रथमो यज्ञियानाम् ।

अवसानं मे ऽवसानपतिर्विन्दतु ।

दीदिवांसं त्वा वयमन्वागमेमहि ॥

इति यजमानो विहारं पुरस्कृत्य गृहानागच्छत्यागच्छति । २८ । ॥ ५ ॥

॥ इति मानवसूत्रे ऽग्निष्टोमे पञ्चमो ऽध्यायः ॥

॥ इति मानवसूत्रे ऽग्निष्टोमः समाप्तः ॥

---

lelen *ahutād* (d. mss. freilich wie gewöhnlich ohne Avagraha) gegenüber *hutād* und namentlich *sanāsanād* gegenüber *sanād*], सनासनाद्° so M2BS (= *sana* + *a-sana* + *ad*) सनसनाद्° LBn (vgl. jedoch *sanād*) सनातनाद्° N (an sich auch möglich). — 21) a) सधस्थः mss. ausser LBn cf. TS. 5, 7, 7, 1 u. AV. 6, 123, 1, °पतिर्वाअत्र N, जानीतादेवंपरमे Bn; — b) जानीतादेवं Bn, यआग° so d. mss. (*yad āg*° TS. l. c.), °स्माद्‌ so d. mss. (*asmai* TS. l. c.), परिदधाति LBn (aber im spruch auch w. o.) — 23) च so LBnP3Kc वा d. übr. — 24) °वस-नीयारणि° L (w. o. aber auch P3BnKc), °रणी-भ्याम° M2BKc. — 25) = 1, 6, 5, 9. — 27) च (st. *va*) Kc; nach *hutva* hat den zusatz सायं-यद्रात्रेोष्टःसंतिष्ठते ऽथसायमग्निहोत्रहोमःकाले-प्रातर्होमः N. — 28) °पतिर्विन्दतु corr. °पत-र्विंदत् ॥ d. mss. (vgl. Âp. Çr. 9, 16, 7; TBr. 3, 7, 9, 7); जपति haben zwischen *iti* und *yajamāno* mss. ausser L resp. P3